

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΛΑΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

(Α.Μ. 8)

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΙΒΟΥΛΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΠΕΡΤΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^Ο ΑΙΩΝΑ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων: Βασίλειος Παππάς

Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας

Ιωάννινα 2022

Βασίλειος Παπαγεωργίου

(Α. Μ. 8)

Οι ελληνικές μεταφράσεις του Τιβούλλου και του Προπερτίου κατά τον 19^ο αιώνα

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων: Βασίλειος Παππάς, Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας

Ιωάννινα 2022

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Βασίλειος Παππάς, Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας Π.Ι.

Ελένη Γκαστή, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας Π.Ι.

Ιωάννης Ντεληγιάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας Δ.Π.Θ.

Φωτογραφία Εξωφύλλου: Dante Gabriel Rossetti (1867), *The Return of Tibullus to Delia*, υδατογραφία (αντίγραφο). Διαθέσιμο μέσω: <http://www.rossettiarchive.org/docs/s62.r-1.rap.html> [Τελευταία ανάκτηση: 12/5/2022].

A, lapis est ferrumque, suam quicumque puellam

Verberat: e caelo deripit ille deos.

(Τιβ. 1.10.59-60)

Στερνάρ' είναι καὶ σίδερο, τὴν κόρη τῆς καρδιᾶς του

ὅποιος βαρεῖ! ξεσπᾷ θεοὺς ἀπὸ τὰ οὐράνια.

(μτφρ. Ν. Κογεβίνας)

Στα αόρατα στηρίγματα της ζωής μου...

τον πατέρα μου Κωνσταντίνο και τη θεία μου Αθανασία.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	vi
Συντομογραφίες	viii
Εισαγωγή	1
A΄ ΜΕΡΟΣ – Οι ελληνικές μεταφράσεις του Τιβούλλου κατά τον 19ο αιώνα	14
Κεφάλαιο 1 ^ο – Η μετάφραση της <i>Ελεγείας</i> 1.3 του Τιβούλλου από τον Ιάκωβο Πολυλά	15
Κεφάλαιο 2 ^ο – Οι μεταφράσεις των <i>Ελεγειών</i> 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα	39
Κεφάλαιο 3 ^ο – Οι μεταφράσεις της <i>Ελεγείας</i> 1.10 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα	66
B΄ ΜΕΡΟΣ – Οι ελληνικές μεταφράσεις του Προπερτίου κατά τον 19ο αιώνα.....	87
Κεφάλαιο 4 ^ο – Οι μεταφράσεις των <i>Ελεγειών</i> 1.2 και 2.8 του Προπερτίου από τον Κωνσταντίνο Γ. Ξένο	88
Συμπεράσματα	110
Βιβλιογραφία.....	113
Ευρετήριο	123

Πρόλογος

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κλασική Φιλολογία» του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος προέκυψε από το ενδιαφέρον μου για τη μεταφρασεολογία (που εκδηλώθηκε κατά την παρακολούθηση του σεμιναριακού μαθήματος «Ζητήματα εσωτερικής ποιητικής στη Λατινική Λογοτεχνία» με διδάσκουσα την κα. Ελένη Γκαστή στο β' εξάμηνο των μεταπτυχιακών σπουδών μου) και μετά την προτροπή του επόπτη καθηγητή μου να ασχοληθώ με την εξέταση ελληνικών μεταφράσεων της ρωμαϊκής ελεγειακής ποίησης και συγκεκριμένα με εκείνες του Τιβούλλου και του Προπερτίου κατά τον 19^ο αιώνα. Αξίζει βέβαια να τονιστεί η πρωτοτυπία του θέματος, καθώς απουσιάζει από τη βιβλιογραφία μία μελέτη για τις μεταφράσεις του Προπερτίου τον 19^ο αιώνα, ενώ για εκείνες του Τιβούλλου υπάρχει μόνο ένα άρθρο [Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019)].

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον επόπτη μου κύριο Βασίλειο Παππά, Επίκουρο Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ο οποίος με μεγάλη προθυμία δέχτηκε να αναλάβει την επίβλεψη της Μεταπτυχιακής Διπλωματικής μου Εργασίας και υπήρξε πολύτιμος αρωγός καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησής της. Ακόμη, τον ευχαριστώ ολόψυχα τόσο για τη ηθική στήριξή του όσο και για πολύτιμη βοήθειά του ως προς την υπόδειξη της σχετικής βιβλιογραφίας. Ειδικότερα, η ευγενική δωρεά των δύο μονογραφιών του [Παππάς (2016) και Παππάς (2017)], η χορήγηση εργασιών του, συναφών με το υπό εξέταση θέμα, καθώς και των μεταφράσεών του για τις *Ελεγείες* 1.2 και 2.8 του Προπερτίου, σε συνδυασμό με τις πολύωρες συναντήσεις μας και τις διορθώσεις του, με βοήθησαν καταλυτικά για τη καλύτερη κατανόηση του θέματος της εργασίας. Τέλος, θα του είμαι πάντα ευγνώμων που πίστεψε στις δυνατότητές μου και στήριξε τις απόψεις μου πάνω σε ζητήματα της παρούσας μελέτης.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να αποδώσω στην κυρία Ελένη Γκαστή, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία, μέσω των διαλέξεών της στο προαναφερόμενο μάθημα, με έφερε για πρώτη φορά σε επαφή με τον κλάδο της μεταφρασεολογίας. Επιπλέον, την ευχαριστώ θερμά τόσο για τις εξαιρετικά χρήσιμες και ουσιαστικές παρατηρήσεις της, όσο και για την παραχώρηση βιβλίων σχετικών με τη μετάφραση. Την ευχαριστώ θερμά για το γεγονός ότι δέχθηκε να

μελετήσει και να αξιολογήσει την εργασία μου αυτή ως μέλος της τριμελούς εξεταστικής μου επιτροπής, καθώς και για τα πολύτιμα σχόλια και τις διορθώσεις της.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες στον κύριο Ιωάννη Ντεληγιάννη, Αναπληρωτή Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, ο οποίος, παρά τις πολλές επαγγελματικές του υποχρεώσεις, αποδέχθηκε με προθυμία να είναι μέλος της τριμελούς εξεταστικής μου επιτροπής. Επίσης, τον ευχαριστώ εγγενώς για τη μελέτη και αξιολόγηση της εργασίας, καθώς και για όλες τις παρατηρήσεις και επισημάνσεις του.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλω να κάνω στην κυρία Σοφία Ματθαίου, Κύρια Ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, η οποία, χωρίς να με γνωρίζει, ανταποκρίθηκε σε ερώτησή μου και μου απέστειλε τμήματα δύο βιβλίων της [Ματθαίου (1998) και Ματθαίου (2021)].

Επίσης ευχαριστώ πολύ τις φίλες μου Βασιλική Αγόρη και Ευαγγελία Μάργαρη. Τη Βασιλική για την παραχώρηση του *Λεξικού Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* και την Ευαγγελία για τη μετάβασή της στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος προκειμένου να αναζητήσει εκ μέρους μου ένα συγκεκριμένο βιβλίο [Σακελλαρίδης (1993)].

Επιπλέον, ευχαριστώ όλους τους φίλους μου (συμφοιτητές, μεταπτυχιακούς φοιτητές και μη) που ήταν δίπλα μου και πάντα πρόθυμοι να ακούσουν τους προβληματισμούς μου και να με στηρίζουν.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου τη μητέρα μου Ελένη και τον αδερφό μου Γιώργο, που πάντοτε στηρίζουν τις επιθυμίες μου και με ενθαρρύνουν να τις πραγματοποιήσω. Η εργασία αυτή είναι αφιερωμένη στον πατέρα μου Κωνσταντίνο και στη θεία μου Αθανασία, οι οποίοι, παρά την απουσία τους, είναι παρόντες σε κάθε βήμα της ζωής μου.

Συντομογραφίες

A. Περιοδικών

Οι τίτλοι των ξένων περιοδικών ακολουθούν τον κατάλογο της *L'Année Philologique*.

Οι βραχυγραφίες που χρησιμοποιούνται στην εργασία είναι οι ακόλουθες:

<i>ByzSlav</i>	<i>Byzantinoslavica</i>
<i>C&M</i>	<i>Classica et mediaevalia</i>
<i>ΕΕΦΣΠΑ</i>	<i>Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών</i>
<i>Latomus</i>	<i>Latomus</i>
<i>Ramus</i>	<i>Ramus</i>
<i>SPhV</i>	<i>Studia philologica Valentina</i>
<i>Vergilius</i>	<i>Vergilius</i>

B. Στην παρούσα μελέτη

βλ. βλέπε	Ξεν. Κ(ωνσταντίνος). Γ. Ξένος
Διδ. Δ. Διδακτορική Διατριβή	πρβλ. παράβαλε
επιμ. επιμέλεια	Πολ. Ιάκωβος Πολυλάς
εκδ. / ed. / eds εκδότης / εκδότες	σημ. σημείωση / σημειώσεις
ΕΙΕ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών	ΣΛΛ Σύγχρονο Λατινοελληνικό Λεξικό
κ.εξ. και εξής	σ. / σσ. σελίδα / σελίδες
Κογ. Νικόλαος Κογεβίνας	στ. στίχος / στίχοι
λημ. λήμμα	τ. / ν. τόμος
ΛΚΝ Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής	τίτλ. πρωτοτ. τίτλος πρωτοτύπου
ΛΝΛ Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας	χ. ε. χωρίς εκδοτικό οίκο
ΜΔΕ Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία	χ. σ. χωρίς συγγραφέα /
μτφρ. μετάφραση	χωρίς σελιδαρίθμηση

Εισαγωγή

Η μελέτη της μετάφρασης είναι ένα ζήτημα που απασχολεί τη φιλολογική έρευνα εδώ και αρκετά χρόνια. Η πιο διαδεδομένη πρακτική ήταν η εξέταση μεταφράσεων (που εκπονήθηκαν κυρίως κατά την περίοδο της Αναγέννησης)¹ αρχαίων ελληνικών έργων στη λατινική γλώσσα. Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία, το ενδιαφέρον της έρευνας έχει στραφεί στην αντίστροφη πρακτική, δηλαδή τη μελέτη των μεταφράσεων έργων της λατινικής γραμματείας στην ελληνική (αρχαΐζουσα, καθαρεύουσα και νέα), με έμφαση στη μεταφραστική θεωρία και πράξη. Ειδικότερα, στόχος των μελετημάτων αυτών είναι η εξέταση των μεταφραστικών τεχνικών, η ερμηνεία των αιτιών που οδήγησαν στη δημιουργία των μεταφρασμάτων και ο εντοπισμός του αναγνωστικού κοινού στο οποίο εκείνα απευθύνονταν².

I. Το λογοτεχνικό πλαίσιο

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα στην Ελλάδα είναι η δραστηριότητα δύο Σχολών, της Επτανησιακής και της Αθηναϊκής, καθώς και η ευρεία διάδοση μεταφράσεων λογοτεχνικών έργων.

¹ Ενδεικτικά αναφέρονται η μελέτη της λατινικής μετάφρασης του *Περὶ διαβολῆς* του Λουκιανού από τον Guarino Guarini [πρβλ. Ντεληγιάννης (2003)] και η εξέταση των λατινικών μεταφράσεων του ποιήματος *Τὰ καθ' Ἡρὸν καὶ Λέανδρον* του Μουσαίου [πρβλ. Βαϊόπουλος (2003)] κατά τον 15^ο αιώνα. Βλ. επίσης Deligiannis (2017).

² Για τις ελληνικές μεταφράσεις του Τερεντίου, βλ. Πυλαρινός (2009), του Λουκρητίου, βλ. Πασχάλης (2019), του Κατούλλου, βλ. Pappas (2018), του Βιργιλίου βλ. Papaioannou (2008) και Papaioannou (2018), του Ορατίου βλ. Πασχάλης (2019) και Αγόρη (2021), του Τιβούλλου βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019), του Οβιδίου, βλ. Νικήτας (2012) και Πασχάλης (2019), του Τάκιτου, βλ. Γκαστή – Πολυμεράκης (2017) και του Ιουστίνου, βλ. Pappas (2015α), Pappas (2015β) και Pappas (2020). Μία γενική παρατήρηση που προκύπτει από τις παραπάνω μελέτες είναι η εξής: οι περισσότερες ελληνικές μεταφράσεις λατινικών κειμένων ήδη από τον 13^ο αιώνα έως την ίδρυση του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους το 1830 είναι γραμμένες στη δημοτική και κατά βάση σε πεζή μορφή. Όμως, η ίδρυση του Οθωμανικού Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837 και η καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημου γλωσσικού οργάνου της διοίκησης και της εκπαίδευσης φαίνεται πως επηρέασαν τη γλώσσα και τη μορφή των μετέπειτα μεταφρασμάτων (Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 198-199). Οι μεταφραστές αποδίδουν πλέον τα έργα Λατίνων συγγραφέων σε καθαρεύουσα ή αρχαΐζουσα γλώσσα και, στην πλειονότητά τους, σε έμμετρη μορφή συγκριτικά με λίγες πεζές μεταφράσεις την περίοδο αυτή. Εξάιρεση, βέβαια, αποτελούν οι έμμετρες μεταφράσεις των Επτανησίων λογίων που γράφονται την ίδια εποχή στη δημοτική.

Α) Επτανησιακή Σχολή – Α΄ Αθηναϊκή Σχολή και οι απόψεις τους περί μετάφρασης

Μολονότι ο Vitti επισημαίνει πως «όσοι ασχολήθηκαν με την επονομαζόμενη Επτανησιακή Σχολή δεν κατέβαλαν καμία προσπάθεια για να δώσουν έναν ορισμό της Σχολής και να δείξουν σε τι ακριβώς διαφέρει από αυτήν της Αθήνας»³, οι διαφορές μεταξύ των δύο αυτών Σχολών είναι ευλογοφανείς αν ληφθεί υπόψιν η γεωγραφική τους θέση και οι λογοτεχνικές καταβολές τους.

Από τη μία πλευρά, τα Επτάνησα, σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα, δε γνώρισαν την τουρκική κυριαρχία. Η ενετική, γαλλική και αργότερα η αγγλική κυριαρχία ευνόησε τη λογοτεχνική τους επαφή με τη Δύση⁴. Ιδιαίτερα οι μακραίωνοι πολιτισμικοί δεσμοί με την Ιταλία επηρέασαν τις καταβολές τους και οδήγησαν στην ποίηση του Κάλβου και του Σολωμού⁵. Η προσάρτηση των Επτανήσων στην Ελλάδα το 1864 έφερε τη λογοτεχνική παραγωγή και τις απόψεις της Επτανησιακής Σχολής για τη λογοτεχνία αντιμέτωπες με τον συντηρητισμό της Α΄ Αθηναϊκής Σχολής.

Από την άλλη πλευρά, η Αθήνα από το 1834 ήταν η πρωτεύουσα του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους. Πρόκειται για μία εξέλιξη που ευνοεί τους Αθηναίους λογίους να αναλάβουν το καθήκον της πνευματικής ανασυγκρότησης του σύγχρονου κράτους. Τα μέλη της Σχολής που δημιουργείται αυτή την περίοδο ήταν στην πλειονότητά τους Φαναριώτες, διέθεταν γαλλική παιδεία και έγραφαν σε λόγια γλώσσα (καθαρεύουσα), ενώ δέχθηκαν έντονες επιδράσεις από τους Ευρωπαίους και ειδικότερα από τους Γάλλους ρομαντικούς συγγραφείς⁶.

Μεταξύ των ποικίλων διαφορών των δύο Σχολών ιδιαίτερη θέση καταλαμβάνουν οι απόψεις τους σχετικά με τη μετάφραση. Ξεκινώντας με τους Επτανησίους, παρατηρείται πως εκείνοι, ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, υπογραμμίζουν τη σημασία της μετάφρασης. Ασπαζόμενοι τις απόψεις που εμφανίστηκαν από τον προηγούμενο αιώνα, οι οποίες τονίζουν την αξία των ελληνικών μεταφράσεων από δυτικές γλώσσες ως αγωγών της δυτικής παιδείας⁷, ασχολούνταν ως επί το πλείστον με μεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων. Αξίζει να σημειωθεί πως η πλειονότητα των μεταφρασμένων έργων αφορούν κυρίως την ποίηση και όχι την πεζογραφία. Στόχος

³ Vitti (2008) 251 σημ. 9.

⁴ *ΑΝΑ* 678 λημ. "Επτανησιακή Σχολή".

⁵ Πασχάλης (2015) 139.

⁶ Ιλίνσκαγια (2008) 34.

⁷ Γαραντούδης (2004) 121.

τους ήταν να μεταφράζουν ποιήματα και να διαμορφώνουν τη μεταφραστική τους θεωρία βάσει των προκλήσεων που συναντούν ως μεταφραστές⁸. Οι Επτανήσιοι προκρίνουν τον δημιουργικό χαρακτήρα των μεταφράσεων θεωρώντας πως εκείνες αποτελούν «πεδίο δημιουργικής άμιλλας με το ξενόγλωσσο κείμενο»⁹. Απορρίπτουν λοιπόν τη λειτουργία του μεταφραστικού κειμένου ως ενός απλού μορφωτικού και παιδευτικού κειμένου, που δε διαθέτει λογοτεχνική αξία. Όσον αφορά τις γλωσσικές επιλογές τους, οι λόγιοι της Επτανησιακής Σχολής είναι υπέρμαχοι της δημοτικής και προτάσσουν τις δυνατότητές της ως μιας γλώσσας στην οποία μπορούν να εκφραστούν οι Έλληνες λόγιοι.

Από την άλλη, οι απόψεις των Αθηναίων για τη μετάφραση αντιτίθενται σε εκείνες των Επτανησίων. Βασικός εκπρόσωπος των απόψεων αυτών ήταν ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Ο Ραγκαβής και οι Αθηναίοι λόγιοι διατηρούσαν υποτιμητική στάση απέναντι στη λογοτεχνικότητα των μεταφράσεων¹⁰. Πίστευαν πως η ενασχόληση με τη μετάφραση είναι μία πνευματική ασχολία χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον και «επιβεβλημένη χρηστικού χαρακτήρα αντιγραφή της “έννοιας” του νοήματος των πρωτότυπων αριστουργημάτων»¹¹. Για τους Αθηναίους η μετάφραση διέθετε μόνο παιδευτικό χαρακτήρα και η αξία της περιοριζόταν στο να αποτελέσει ένα βοήθημα, από το οποίο οι νέοι Έλληνες θα εξοικειώνονταν με τα λογοτεχνικά έργα του αρχαίου κόσμου¹². Ο συντηρητισμός των εκπροσώπων της Σχολής αυτής εξηγείται από το γεγονός πως ήταν πεπεισμένοι για την ανωτερότητα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και κατ' επέκταση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας.

Β) Φάσεις της μεταφραστικής δραστηριότητας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα

Από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους το 1830 έως την πρώτη δεκαετία σχεδόν του 20^{ου} αιώνα συναντούμε πολλές μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων¹³ (τα πρώτα χρόνια σε μικρή κλίμακα στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη και αργότερα στην

⁸ Γαραντούδης (2004) 121.

⁹ Γαραντούδης (2004) 121.

¹⁰ Στην παρούσα μελέτη, ο όρος *λογοτεχνικότητα* (literaturnost), ακολουθώντας τη θεωρία του Ρωσικού φορμαλισμού, δηλώνει τα στοιχεία (δηλαδή τις γλωσσικές και μορφικές ιδιότητες) που καθιστούν λογοτεχνικό ένα συγκεκριμένο κείμενο. Βλ. *ΑΝΑ* 2303 λημ. “φορμαλισμός (ρωσικός)”.

¹¹ Γαραντούδης (1998β) 483.

¹² Γαραντούδης (1998β) 484.

¹³ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 107.

Αθήνα, όπου πλέον ανθίζει η έκδοση και η διάδοση τέτοιων τόμων), ενώ παρατηρείται και η ανάπτυξη των περιοδικών, στα παραρτήματα των οποίων φιλοξενούνται αξιόλογες μεταφράσεις ποιητών και πεζογράφων. Επίσης στις κάτω στήλες των εφημερίδων αρκετά συχνά εντοπίζονται τέτοια μεταφράσματα¹⁴.

Οι Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου διακρίνουν την αυξημένη μεταφραστική δραστηριότητα αυτής της περιόδου σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση (1830-1870) χαρακτηρίζεται κυρίως από αυτοτελείς εκδόσεις μεταφράσεων έργων της γαλλικής πεζογραφίας (ενδεικτικά: Chateaubriand, Lamartine, Hugo, Dumas κ.α.), θεατρικών έργων με αρχαία θεματολογία (Alfieri, Racine) και κάποιων ποιημάτων των Byron, Oisín και Lamartine. Βασική πεποίθηση των λογίων αυτής της περιόδου (η οποία κυριαρχεί ολόκληρο τον 19^ο αιώνα) είναι πως πρέπει να μεταφράζεται οποιοδήποτε έργο έχει αρχαιοελληνικό θέμα. Η πίστη στην άποψη αυτή οδηγεί τους μεταφραστές σε αποδόσεις μυθιστορημάτων αγνώστων συγγραφέων. Οι κριτικοί της εποχής στηλιτεύουν τις μεταφορές γαλλικών μυθιστορημάτων στα Ελληνικά υποστηρίζοντας πως αυτές στοχεύουν στην τέρψη και όχι στην ωφέλεια. Έτσι, ως απόρροια της παραπάνω κριτικής, τη δεκαετία του 1860, φαίνεται πως αρχίζει να αλλάζει η στάση των λογίων για τη μετάφραση. Τονίζεται λοιπόν η ανάγκη για βελτίωση της ποιότητας των μεταφρασμάτων, η επιλογή κλασικών έργων ως πρωτοτύπων και η θέσπιση μεταφραστικών αγώνων κατ' αντιστοιχία των ποιητικών διαγωνισμών¹⁵.

Κατά τη δεύτερη φάση (1870-1895) μεταφράζονται κλασικοί συγγραφείς, εμφανίζονται αλλά και καταργούνται οι μεταφραστικοί διαγωνισμοί¹⁶, δημοσιεύονται οι πρώτες ημερήσιες εφημερίδες και παρατηρείται εκδοτική έκρηξη. Οι ποικίλες μεταφράσεις μυθιστορημάτων κρίνονται ατελέσφορες, γεγονός που δημιουργεί την ανάγκη για έμμετρες μεταφράσεις αξιόλογων εκτενών ποιητικών έργων κλασικών συγγραφέων, οι οποίες θα ενισχύσουν την εγχώρια λογοτεχνία της εποχής¹⁷. Αντίθετα, οι μεταφράσεις πεζογραφημάτων περιορίζονται και συνδέονται με νεότερα είδη και ρεύματα της λογοτεχνίας όπως το διήγημα, ο νατουραλισμός και ο ρεαλισμός¹⁸. Τα

¹⁴ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 107.

¹⁵ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 107-108.

¹⁶ Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο Οικονόμιος Μεταφραστικός Αγών (1871-1880). Για τον διαγωνισμό αυτό, βλ. Κασίνης (2003).

¹⁷ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 108.

¹⁸ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 109.

πρωτότυπα κείμενα δεν προέρχονται πλέον μόνο από τα Γαλλικά, αλλά και από τα Γερμανικά (π.χ. ο *Φάουστ* του Goethe), τα Αγγλικά (π.χ. ποιήματα του Milton) και τα Ιταλικά (π.χ. η *Θεία Κωμωδία* του Dante και ποιήματα του Tasso)¹⁹. Τέλος, πρόκειται για τη φάση κατά την οποία διαμορφώνονται δύο μεταφραστικά πεδία. Από τη μία πλευρά, υπάρχουν οι λόγιοι (καθηγητές, δάσκαλοι ή διπλωμάτες), οι οποίοι μεταφράζουν έμμετρα κλασικά κείμενα με μία συγκεκριμένη μεταφραστική πρακτική ως προς τη γλώσσα και την πιστότητα της μετάφρασης και συνήθως γράφουν προλόγους για την πρακτική τους²⁰. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν «νεαροί, δημοσιογραφούντες, ανώνυμοι, κοινωνοί νέων τάσεων, χωρίς μεγάλη δυνατότητα επιλογών»²¹, οι οποίοι μεταφράζουν κυρίως πεζογραφία στον ημερήσιο Τύπο, ως επαγγελματίες μεταφραστές, με σκοπό τον βιοπορισμό.

Η τρίτη φάση (1895-1909) αποτελεί μία περίοδο όπου εντοπίζονται πλέον αμιγώς λογοτεχνικά περιοδικά, ενώ επανεμφανίζονται οι μεταφράσεις θεατρικών έργων και κυριαρχούν οι μεταφορές διηγημάτων ή μυθιστορημάτων²². Πλέον κανείς δεν ασκεί κριτική για τα πρωτότυπα κείμενα που επιλέγονται, ούτε ενδιαφέρεται για το ποιος μεταφράζει²³. Οι μεταφραστές την εποχή αυτή αναζητούν πρωτότυπα κείμενα στις βορειοευρωπαϊκές λογοτεχνίες. Δημοσιεύουν λοιπόν σε περιοδικά θεατρικά έργα (π.χ. του Ibsen) ή ποιήματα (π.χ. του Maeterlinck), ενώ στις εφημερίδες εμφανίζονται κυρίως μεταφράσματα διηγημάτων ή μυθιστορημάτων (π.χ. του Chekhov και του Bram Stoker)²⁴. Παράλληλα όμως δε λείπουν από τον ημερήσιο Τύπο και οι αναδημοσιεύσεις μεταφράσεων γαλλικών μυθιστορημάτων²⁵. Τέλος, οι έντυπες εκδόσεις μεταφράσεων περιορίζονται (αφού το αναγνωστικό κοινό μπορεί να διαβάσει καθημερινά μεταφρασμένα έργα στις εφημερίδες). Στον αντίποδα του φαινομένου αυτού υπάρχουν άνθρωποι, όπως ο Γρηγόριος Μαρασλής, που χρηματοδοτούν την έκδοση επώνυμων μεταφράσεων, ενώ την ίδια περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους και οι πρώτες μεγάλες συστηματικές μεταφραστικές σειρές (θεατρικές, μελοδραματικές, φιλοσοφικές) από το τυπογραφείο του Γεωργίου Φέξη²⁶.

¹⁹ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 107.

²⁰ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 109.

²¹ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 109.

²² Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 110.

²³ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 110.

²⁴ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 111.

²⁵ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 111.

²⁶ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 110.

Από τα παραπάνω, γίνεται φανερό πως κατά το α' μισό του 19^{ου} αιώνα δε γίνονται μεταφράσεις ρωμαϊκών ερωτικών ελεγείων. Κατά τα έτη 1850-1870, αρχίζουν να δημοσιεύονται (κυρίως σε βιβλία) κάποιες αποδόσεις ποιημάτων του Κατούλλου, του Ορατίου και του Οβιδίου, όμως αυτές φαίνεται πως είχαν κυρίως εκπαιδευτικό σκοπό²⁷. Αντίθετα, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1870 και μέχρι περίπου το 1895 (δηλαδή κατά την περίοδο της δεύτερης φάσης της μεταφραστικής δραστηριότητας στην Ελλάδα) δημοσιεύονται σε λογοτεχνικά περιοδικά ελληνικές μεταφράσεις ρωμαϊκών ελεγείων. Πιθανότατα η ενασχόληση των Ελλήνων μεταφραστών με ποιήματα γραμμένα στα Λατινικά ίσως οφείλεται στη γενικότερη επιλογή τους να στραφούν σε αποδόσεις έργων κλασικής λογοτεχνίας την περίοδο αυτή.

Οι αποδόσεις των ελεγείων του Τιβούλλου και του Προπερτίου που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη, δημοσιεύονται εκείνη τη χρονική περίοδο. Οι μεταφραστές των παραπάνω έργων είναι λόγιοι και μέλη είτε της Α' Αθηναϊκής είτε της Επτανησιακής Σχολής. Ως εκ τούτου, ακολουθούν μια συγκεκριμένη μεταφραστική πρακτική (ως προς τη γλώσσα των μεταφράσεων και την πιστότητά τους) και ενίοτε γράφουν προλόγους, όπου παρουσιάζουν τη μεθοδολογία που εκείνοι ακολουθούν, καθώς και τις απόψεις τους περί μετάφρασης.

²⁷ Για μία σύντομη επισκόπηση αυτών των μεταφράσεων έργων του Κατούλλου (ποιήματα 66 και 100), του Οβιδίου (επιστολές 1 και 7 των *Ηρωίδων*) και του Ορατίου (*Carmen Saeculare*) από τον Φίλιππο Ιωάννου και του Κατούλλου (ποιήματα 65 και 66) από τον Χριστόφορο Φιλητά, βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 200-202. Για τη μετάφραση του *Carmen Saeculare* του Ορατίου από τον Ιωάννου, βλ. επίσης Αγόρη (2021) 29-37. Φαίνεται πως οι μεταφράσεις αυτές είτε συνδέονταν με τη διδασκαλία των Λατινικών στο Οθωνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών [π.χ η απόδοση του ποιήματος 66 από τον Ιωάννου περιλαμβάνεται στο Καστόρχης (1850)] είτε ενδεχομένως προσδοκούσαν «να γίνουν αρεστές και να διαβαστούν από [...] καθηγητές Πανεπιστημίου» (Αγόρη (2021) 30). Για τη διδασκαλία της Λατινικής στο Πανεπιστήμιο από την ίδρυσή του έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα, τους καθηγητές και τα έργα που δημοσίευσαν, βλ. Ματθαίου (2021) 302-320. Για έναν αναλυτικό κατάλογο του αρχείου του καθηγητή Στέφανου Κουμανούδη σχετικό με τη λατινική φιλολογία, βλ. Ματθαίου (1998) 287-341α.

II. Οι Έλληνες μεταφραστές του Τιβούλλου και του Προπερτίου (Μεταφραστικό έργο και απόψεις περί μεταφραστικής θεωρίας)

A) Ιάκωβος Πολυλάς

Στην ιστορία της νεοελληνικής γραμματείας ο Ιάκωβος Πολυλάς (1825-1896) είναι γνωστός κυρίως για δύο λόγους: ως εκδότης των έργων του δασκάλου του, Σολωμού²⁸, και ως μεταφραστής.

Η μεταφραστική δραστηριότητά του διαρκεί περίπου σαράντα χρόνια. Η πρώτη μετάφραση είναι εκείνη της *Τρικυμίας* του Σαίξπηρ, η οποία δημοσιεύεται το 1855 και θεωρείται προϊόν επεξεργασίας του ποιητή τουλάχιστον για δύο χρόνια πριν από τη χρονολογία αυτή - σύμφωνα με μία επιστολή στον Κάρολο Μάνεση το 1853²⁹. Αξίζει να αναφερθούν η μετάφραση της *Οδύσσειας*, η οποία εκδίδεται σε 4 τόμους κατά τα έτη 1875-1881, και της *Ιλιάδας*, από την οποία δημοσιεύονται λίγοι στίχοι όσο ζούσε ο Πολυλάς και ολόκληρη η μετάφραση μετά τον θάνατο του από τον Λορέντζο Μαβίλη το 1923³⁰. Η μεταφραστική του πορεία ολοκληρώνεται το 1891 με τη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου, η οποία θα εξεταστεί στο 1^ο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όλων των μεταφρασμάτων του Πολυλά είναι πως αυτά εντάσσονται σε ένα φιλόδοξο μεταφραστικό πρόγραμμά του. Το πρόγραμμα αυτό, που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη μεταφραστική θεωρία του Βηλαρά και του Σολωμού³¹, συστηματοποιείται θεωρητικά για πρώτη φορά από εκείνον και καταγράφεται σε διάφορα δοκίμιά του τόσο σε αυτόνομη μορφή όσο και ως προλογικά σημειώματα στις μεταφράσεις του. Ο Γαραντούδης συνοψίζει τη μεταφραστική θεωρία του ως εξής: ο Πολυλάς αναγνωρίζει τη δημιουργική φύση και τον πνευματικό χαρακτήρα των μεταφρασμένων κειμένων και διακρίνει την ποιητική μετάφραση από τα άλλα είδη μετάφρασης θεωρώντας την ως παράλληλη εκδήλωση της ποιητικής δημιουργίας. Ο Πολυλάς προκρίνει τη μετάφραση κυρίως έργων της κλασικής και ευρωπαϊκής λογοτεχνίας γιατί πιστεύει πως οι καλές ελληνικές μεταφράσεις θα συμβάλουν στην

²⁸ Vitti (2008) 251.

²⁹ Μήσιου (2013) 179.

³⁰ Μπουμπουλίδης (1963-64) 506-507.

³¹ Γαραντούδης (1998β) 482. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη μεταφραστική θεωρία του Βηλαρά, καθώς και για τη σύνδεση του Πολυλά με εκείνον βλ. Μήσιου (2013) 167-178.

ανάπτυξη ή και στην τελειοποίηση της ελληνικής λογοτεχνικής γλώσσας και θα δημιουργήσουν μία νέα καλλιτεχνική αισθητική. Για τον Πολυλά οι αποδόσεις τέτοιων έργων θα έθεταν τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε να διαμορφωθεί η μέχρι τότε ανύπαρκτη ή καχεκτική εθνική λογοτεχνία, καθώς θα αναπλήρωναν την έλλειψη καλών πρωτότυπων λογοτεχνικών έργων και θα αποτελούσαν τη βάση για τη δημιουργία νέων έργων³².

Από την ανάλυση του προλογικού σημειώματος που προτάσσεται στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου και φέρει τον τίτλο *Ποιητική μετάφρασις*, επιβεβαιώνεται η μεταφραστική θεωρία του Πολύλα έτσι όπως κωδικοποιείται από τον Γαραντούδη ή όπως έχει διατυπωθεί σε άλλα του κείμενα. Παράλληλα, ο μεταφραστής δίνει στο σημείωμα αυτό και πληροφορίες σχετικά με τις τεχνικές που θα ακολουθήσει στο συγκεκριμένο μετάφρασμα³³.

Ο Πολυλάς ξεκινά απορρίπτοντας τον αντιγραφικό χαρακτήρα της μετάφρασης, τονίζοντας πως είναι υπερβολικά αυστηρή η άποψη ότι η ποιητική μετάφραση έχει αξία μόνο ως αντίγραφο κάποιου σημαντικού πρωτοτύπου³⁴. Η απόρριψη του αντιγραφικού χαρακτήρα τον οδηγεί στη δημιουργική φύση και τον χαρακτήρα της μετάφρασης ως αυτόνομου ποιητικού έργου και στην άποψη πως τα μεταφράσματα μπορούν να συμβάλουν ως καλά πρότυπα και ως βοηθήματα στην ανάπτυξη της λογοτεχνικής γλώσσας³⁵. Ο μεταφραστής στο σημείωμά του επισημαίνει τη στροφή από τη μεταφραστική θεωρία στην πράξη, καθώς μόνο η πράξη και ο ανταγωνισμός της δημοτικής με τα Αρχαία Ελληνικά ή τα Λατινικά θα μπορέσει να καταδείξει αν εκείνη έχει τη δυνατότητα να μετατραπεί σε ένα φιλολογικό όργανο. Για τον σκοπό αυτό, δηλώνει πως θα χρησιμοποιήσει ένα λατινικό κείμενο, προκειμένου να δοκιμάσει να

³² Γαραντούδης (2004) 131-132. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τη μεταφραστική θεωρία του Πολυλά, βλ. Γαραντούδης (1998α), Γαραντούδης (1998β) και Μήσιου (2013) 178-193.

³³ Ο Γαραντούδης (1998β) 258 επισημαίνει πως η μεταφραστική θεωρία του συγκεκριμένου προλογικού σημειώματος στην πραγμάτωσή της μας έδωσε «μερικές από τις ωραιότερες νεοελληνικές αποδόσεις κειμένων της αρχαίας ελληνικής και νεότερης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας».

³⁴ Πολυλάς (1891) 148: *Ποιητική μετάφρασις, ὅσον καλὴ καὶ ἂν εἴη, ἔχει μόνον τὴν ἀξίαν ἰχνογραφικῆς ἢ χαλκογραφικῆς ἀντιγραφῆς μιᾶς Παναγίας τοῦ Ραφαήλου. Τόσον μικρὸν καὶ ἄχαρο, κατὰ τὴν γνώμην ἐξόχου κριτικοῦ τοῦ αἰῶνος μας, εἶναι τὸ ἔργον τοῦ μεταφραστοῦ. Τὴν κρίσιν ταύτην θὰ ἐλέγαμεν ὑπερβολικῶς αὐστηρὰν, ἐὰν δὲν ἐφοβούμεθα μήπως ἡ διαφωνία μας ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀξίωσιν, ὅτι ἡμεῖς ἔχομεν ἀποκτήσῃ θέσιν μεταξὺ τῶν καλῶν μεταφραστῶν*

³⁵ Πολυλάς (1891) 148: *αἱ ποιητικαὶ μεταφράσεις ὑποθέτουν ἀρκετὴν φανταστικὴν δύναμιν καὶ ἐνθουσιασμόν, καὶ [...] ὅταν μετέχουν τῶν ὑψηλῶν τοῦτων ιδιοτήτων [...] θεωροῦνται πλέον ἔργα [...] καλλιτεχνικά καὶ ἱκανὰ νὰ συντελέσουν εἰς ἐξήμερωσιν καὶ ἐξευγενισμόν τῆς γλώσσης καὶ εἰς μόρφωσιν τῆς καλαισθησίας, κυρίως ὅταν, εἰς τὴν φιλολογικὴν ἀπορίαν τοῦ ἔθνους, σπανίζουν τὰ πρωτότυπα δημιουργήματα. Καὶ τοῦτο ἀληθεύει ἰδίως ὅταν μία φιλολογία, καθὼς ἡ ἰδική μας μεταβαίνει ἀπὸ τὴν παιδικὴν εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαν της.*

καταφέρει να αναπαραστήσει τα νοήματα ενός κειμένου μιας σύνθετης γλώσσας σε μία αναλυτική (δηλαδή της Λατινικής στη Νέα Ελληνική).

Κλείνοντας τον πρόλογό του προβαίνει σε μία καινοτομία όσον αφορά την ελληνική μετρική. Πρόκειται για την εισαγωγή του ιαμβικού δεκαεπτασύλλαβου προκειμένου να αποδώσει μορφικά τον δακτυλικό εξάμετρο του ελεγειακού δίστιχου. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως η εισαγωγή του νέου αυτού μέτρου εξηγείται, κατά τον Πολυλά, από το γεγονός πως ο ίδιος αρνείται την *νόθον είσαγωγήν ἀρχαίων μέτρων εἰς τὴν νεωτέραν στιχοιργίαν*³⁶. Η συγκεκριμένη φράση αποτελεί έναν σαφή υπαινιγμό στην Α' Αθηναϊκή Σχολή και στον κυριότερο εκπρόσωπό της, τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, ο οποίος προέκρινε τη δημιουργία τεχνητών μέτρων κατά μίμηση της αρχαίας ελληνικής μετρικής³⁷.

Β) Νικόλαος Κογεβίνας

Ο Νικόλαος Κογεβίνας (1856-1897) από την Κέρκυρα, αποτελεί (συγκριτικά με τους άλλους μεταφραστές στη μελέτη αυτή) τη μοναδική περίπτωση λογίου που το έργο του είναι κατεξοχήν μεταφραστικό. Ο Κογεβίνας δε γράφει κανένα δικό του λογοτεχνικό έργο (ποίημα ή πεζό). Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η ημιτελής μελέτη του για τον Ιωάννη Βηλαρά που όμως δε δημοσιεύθηκε από τον ίδιο³⁸.

Ως μέλος του λογοτεχνικού κύκλου που σχηματίστηκε στην Κέρκυρα γύρω από τον Ιάκωβο Πολυλά³⁹, υιοθέτησε τις απόψεις του τελευταίου για τη μετάφραση έργων της κλασικής και ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και ασπάστηκε τον καταλυτικό ρόλο που θα έπαιζαν αυτές στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο Κογεβίνας υπογράφει τις μεταφράσεις του χρησιμοποιώντας το ψευδώνυμο *Γλαῦκος Πόντιος*⁴⁰. Από Ευρωπαίους επιλέγει να μεταφράσει κυρίως Γερμανούς συγγραφείς, όπως ο Goethe (συγκεκριμένα αποδίδει έμμετρα στα Ελληνικά την ελεγεία

³⁶ Πολυλάς (1891) 148.

³⁷ Σύμφωνα με τον Γαραντούδη (2016) 23, στη μετρική θεωρία του Ραγκαβή κεντρική θέση κατέχει «η εξίσωση της (αρχαίας) μακράς με τη (νεότερη) τονισμένη συλλαβή». Με βάση την παραπάνω θέση, ο Ραγκαβής υποστηρίζει πως κάθε νεοελληνικό μέτρο μπορεί να θεωρηθεί ως επιβίωση κάποιου αρχαίου στίχου.

³⁸ Η μελέτη αυτή για τον Βηλαρά με τίτλο: *Ὁ Βιλλαρᾶς καὶ τὰ ἔργα του*, η οποία έμεινε ανολοκλήρωτη, περιλαμβάνεται στη Δεντρινού (1916) 163-197.

³⁹ Μπουμπουλίδης (1963-1964) 513.

⁴⁰ Για τη σημασία αυτού του ψευδωνύμου και την πιθανή σύνδεσή του με έργα του Αισχύλου, πρβλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 222 σημ. 44.

Alexis und Dora και την τραγωδία *Iphigenie auf Tauris*) και ο Schiller (από τον οποίο μεταφέρει δύο φιλοσοφικές πραγματείες του σε πεζό και τρία ποιήματα)⁴¹. Ειδικότερα, η μετάφραση του *der Taucher* (Ο βουτηχτής) του Schiller χαρακτηρίστηκε ως «υπόδειγμα αναπλάσεως ξένου ποιητικοῦ κειμένου εἰς τὴν νεοελληνικὴν»⁴². Από αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους συγγραφείς, μεταφράζει Θεόφραστο (τον «Κόλακα», τον δεύτερο από τους *Χαρακτήρες*)⁴³, Κικέρωνα (το χωρίο *Tusc.* 2. 23-25 που αποτελεί λατινική μετάφραση αποσπάσματος της χαμένης τραγωδίας του Αισχύλου *Προμηθέας Λυόμενος*)⁴⁴ και Τίβουλλο (πιο συγκεκριμένα μεταφέρει έμμετρα τις *Ελεγείες* 1.1 και 1.5, καθώς και δύο φορές την 1.10). Οι μεταφράσεις των *Ελεγείων* του Τιβούλλου, οι οποίες δημοσιεύονται σε περιοδικά εντός ενός διαστήματος τριών ετών (1891-1893), αποτελούν τις υπό εξέταση μεταφράσεις του 2^{ου} και 3^{ου} κεφαλαίου της παρούσας εργασίας αντίστοιχα.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Κογεβίνας δε διατύπωσε σε κάποιο δοκίμιο ή σε προλογικό σημείωμα κάποιου μεταφράσματος μία δική του μεταφραστική του θεωρία. Τα μοναδικά στοιχεία σχετικά με τα ζητήματα αυτά, προέρχονται από τις επιστολές που ο Κερκυραίος λόγιος αντάλλασσε με τον παλιό συμμαθητή του και φίλο του Λορέντζο Μαβίλη, στις οποίες ο δεύτερος ζητά τη γνώμη του πρώτου για κάποιες μεταφράσεις που έχει εκπονήσει. Οι Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou επισημαίνουν πως οι επιστολές αυτές δείχνουν ότι ο Κογεβίνας ενδιαφερόταν κυρίως για πρακτικά ζητήματα, όπως τον κατάλληλο τρόπο απόδοσης συγκεκριμένων λέξεων ή φράσεων⁴⁵.

Γ) Κωνσταντίνος Γ. Ξένος

Ο Κωνσταντίνος Γ. Ξένος υπήρξε μία σημαντική λόγια προσωπικότητα που δραστηριοποιήθηκε κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα⁴⁶. Όμως παρά το πλήθος των έργων

⁴¹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 222.

⁴² Μπουμπουλίδης (1963-1964) 514 και σημ. 2.

⁴³ Μπουμπουλίδης (1963-1964) 514. Ο μελετητής αναφέρει πως το μετάφρασμα αυτό δε δημοσιεύθηκε, αλλά περιλαμβάνεται στη Δεντρινού (1916) 157-158 και προβαίνει σε μία σύντομη κριτική του (Μπουμπουλίδης (1963-1964) 516).

⁴⁴ Γρόλλιος (1970) 40.

⁴⁵ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 223 και σημ. 47.

⁴⁶ Η έρευνα γύρω από το όνομα αυτό κατέδειξε πως υπάρχουν δύο λόγιες προσωπικότητες με αυτό το όνομα: ο μεταφραστής στην παρούσα μελέτη και ο Κωνσταντίνος Γ. Ξένος (ψευδώνυμο του Κωνσταντίνου Γ. Σακελλαρίου) (1800-1882) από τη Νίσυρο που μαθήτευσε στη σχολή του Καΐρη και ήταν μία σημαντική προσωπικότητα του 19^{ου} αιώνα. Για βιογραφικά στοιχεία του δεύτερου, πρβλ. τη

του, είναι παράδοξο το γεγονός πως δεν υπάρχει καμία πλήρης βιογραφία για εκείνον. Τα μοναδικά στοιχεία που εντοπίζονται για τη ζωή και τη δράση του προέρχονται κυρίως από τη μελέτη των λογοτεχνικών περιοδικών της εποχής, όπου εκείνος δημοσιεύει κείμενά του. Ο μεταφραστής ήταν διδάκτωρ της Νομικής και είχε την εποπτεία της τριμελούς επιτροπής που εξέδιδε το περιοδικό *Μοῦσαι*⁴⁷. Γνωρίζουμε επίσης πως το έτος 1874 ήταν πρόεδρος του Φιλολογικού Συλλόγου «Βύρων» και επί της προεδρίας του ξεκίνησε η έκδοση του ομώνυμου μηνιαίου λογοτεχνικού περιοδικού (στο οποίο ο ίδιος δημοσιεύει ένα μεγάλο αριθμό άρθρων ποικίλου περιεχομένου)⁴⁸. Η ενεργή δράση του σε φιλολογικούς συλλόγους των Αθηνών, η χρήση της καθαρεύουσας στα έργα του και η περίοδος που τα δημοσιεύει, φανερώνει πως μάλλον ήταν μέλος της Α΄ Αθηναϊκής Σχολής.

Η αδυναμία εύρεσης της ημερομηνίας γέννησης και θανάτου του μεταφραστή οδηγεί να τεθεί ως *terminus post quem* για το θάνατό του το έτος 1899. Η άποψη αυτή συνάγεται από τη δημοσίευση του διηγήματος του Ξένου *Ἡ ἱερόδουλος* στο *Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον* του έτους αυτού και από το σημείωμα του εκδότη Κωνσταντίνου Σκόκου που υπάρχει ως υποσημείωση στον τίτλο του διηγήματος⁴⁹. Το σημείωμα αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς φανερώνει τόσο στοιχεία της λογοτεχνικής παραγωγής του Ξένου (αναφέροντας πως αυτό περιλαμβάνει όλα τα λογοτεχνικά είδη) όσο και το ότι εκείνος έχει από χρόνια αποσυρθεί από τη φιλολογική δράση.

Σχετικά με τις μεταφράσεις του Ξένου, οι πληροφορίες μας είναι και πάλι πολύ περιορισμένες. Η έως τώρα μελέτη των δημοσιεύσεών του σε περιοδικά μάς οδηγεί στο συμπέρασμα πως έχει μεταφράσει σε πεζό κείμενο ολόκληρα ποιήματα αλλά και

βιογραφία του από τον Σακελλαρίδη (1993). Η έλλειψη αναφοράς στη βιογραφία αυτή πως ο Νισύριος ασχολήθηκε με μεταφράσεις, μας κάνει να πιστεύουμε ότι μάλλον αυτά τα δύο πρόσωπα δεν ταυτίζονται.

⁴⁷ Το συγκεκριμένο περιοδικό ξεκίνησε να δημοσιεύεται το 1879 και σύμφωνα με τον τίτλο του στα πρώτα 9 τεύχη ήταν: *ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΜΟΥΣΑΙ» - Τῇ ΕΠΙΣΤΑΣΙᾷ ΠΕΝΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠῆΣ ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗΣ ΥΠΟ ΑΓΗΣΙΛΑΟΥ Κ. ΑΡΤΕΜΗ*. Στη συνέχεια όμως, όπως πληροφορεί το περιοδικό με γνωστοποίησή του (χ. σ. (1879) 79): *Ἡ διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν ἀνετέθη εἰς νέαν ἐκ φοιτητῶν ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ διδάκτορος τῶν νομικῶν κ. Κ. Γ. Ξένου*.

⁴⁸ Βλ. *ΑΝΑ* 339 λημ. «Βύρων».

⁴⁹ Ξένος (1899) 162-166. Παρατίθεται το σημείωμα του Σκόκου (Ξένος (1899) 162): *Ὁ κ. Κ. Γ. Ξένος, γνωστὸς ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας περίπου ὡς εἰς τῶν χαριστέρων χειριστῶν τοῦ καλάμου, ἀσχοληθεὶς ἄλλοτε μετ' ἐξαιρέτου καὶ ζηλευτῆς ἐπιτυχίας εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς λογοτεχνίας καὶ ἐκπονήσας ἱκανὰ ἔργα, ἄξια νὰ καταλάβωσιν ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῷ νεοελληνικῷ Παρανασῶ, ἀτυχῶς ἀπὸ ἑτῶν ἔχει ἀποσυρθῇ τῆς φιλολογικῆς του δράσεως, διὸ καὶ ἀπὸ πολλοῦ στερούμεθα τῆς πολυτίμου καὶ προσφιλοῦς αὐτοῦ συνεργασίας ἐν τῷ Ἡμερολόγιῳ ἡμῶν. Ἦδη αἰσθανόμεθα ἀληθῆ καὶ ἀνυπόκριτον χαρὰν, ὅτι μᾶς παρέχεται ἡ εὐκαιρία αὕτη, καθ' ἣν γνωρίζομεν ἅμα καὶ τὴν συμπαθῆ αὐτοῦ φυσιογνωμίαν εἰς τοὺς πολλαχοῦ πολυπληθεῖς ἀναγνώστας καὶ φίλους τοῦ Ἡμερολογίου*.

αποσπάσματα του Κατούλλου⁵⁰, του Τιβούλλου⁵¹ και του Προπερτίου⁵². Αυτές οι μεταφράσεις υπάρχουν σε άρθρα-βιογραφίες για καθένα από αυτούς τους Ρωμαίους ποιητές.

Και στην περίπτωση του Ξένου, η έλλειψη κάποιου δοκιμίου ή προλογικού σημειώματος περί της μεταφραστικής του θεωρίας μπορεί να οδηγήσει μόνο σε εικασίες σχετικά με τις απόψεις του περί μετάφρασης. Η μοναδική βεβαιότητα είναι ότι επιλέγει να εμπεριέχονται οι μεταφράσεις του σε ευρύτερα άρθρα-βιογραφίες για τον εκάστοτε μεταφραζόμενο ποιητή και πως προτιμά τις πεζές αποδόσεις των ποιημάτων.

III. Στόχοι και μεθοδολογία της παρούσας μελέτης

Οι στόχοι της παρούσας μελέτης είναι κυρίως δύο: α) η εξέταση των αιτίων που οδήγησαν τον εκάστοτε μεταφραστή στην επιλογή καθεμίας ελεγείας του Τιβούλλου και του Προπερτίου ως πρωτότυπων κειμένων και β) η μελέτη των γλωσσικών και υφολογικών στοιχείων, καθώς και των μεταφραστικών τεχνικών που εκείνοι χρησιμοποιούν.

Επιπλέον εξετάζεται εάν η μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου από τον Πολυλά ανταποκρίνεται στους στόχους που ο ίδιος έχει θέσει στο προλογικό του σημείωμα, δηλαδή αν λειτουργεί ως αυτόνομο λογοτεχνικό κείμενο και αν η δημοτική μπορεί να ανταποκριθεί ως ποιητική γλώσσα. Επίσης, στην περίπτωση του Κογεβίνα, επιχειρείται η ανίχνευση των κινήτρων που τον κάνουν να δημοσιεύει τέσσερις μεταφράσεις τριών ελεγείων του Τιβούλλου σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Τέλος, όσον αφορά τον Ξένο, διερευνάται αν οι αποδόσεις των *Ελεγείων* 1.2 και 2.8 του Προπερτίου ακολουθούν τις απόψεις των λογίων της Α' Αθηναϊκής Σχολής (κυρίως την άποψη ότι οι μεταφράσεις γίνονται μόνο για την εξοικείωση των Ελλήνων με τα λογοτεχνικά έργα της αρχαιότητας, χωρίς όμως οι ίδιες να διαθέτουν στοιχεία λογοτεχνικότητας).

Στην παρούσα μελέτη τα μεταφράσματα εξετάζονται ανάλογα με τη μορφή τους - έμμετρη ή πεζή - σύμφωνα με την ακόλουθη μεθοδολογία. Στις έμμετρες μεταφράσεις του Τιβούλλου, μελετώνται μεταφραστικές τεχνικές που αφορούν: 1) το μετρικό σχήμα

⁵⁰ Ξένος (1874α) 59-63.

⁵¹ Ξένος (1874β) 229-231.

⁵² Ξένος (1879) 85-87.

που επιλέγεται από τον κάθε μεταφραστή για να αποδώσει το ελεγειακό δίστιχο των πρωτοτύπων, 2) το αν προστίθενται ή παραλείπονται λέξεις κατά την απόδοση, 3) το αν μεταφέρονται στο μετάφρασμα ή όχι τυχόν διασκελισμοί του πρωτοτύπου ή και αν δημιουργούνται νέοι σε αυτό, 4) το αν διατηρούνται τα υπερβατά σχήματα του λατινικού κειμένου, αν αφαιρούνται ή αν προκύπτουν νέα στα μεταφράσματα, 5) το αν μετακινούνται μη εμφατικές λέξεις του πρωτοτύπου σε εμφατικές θέσεις στην έμμετρη αυτή μεταφορά των ελεγείων στα Ελληνικά (δηλαδή στην αρχή ή στο τέλος του στίχου και αμέσως πριν ή μετά την τομή), 6) το αν αποδίδεται στο μετάφρασμα μία λατινική λέξη που επαναλαμβάνεται σε διαφορετικά συμφραζόμενα στις πρωτότυπες ελεγείες και 7) το αν υπάρχουν τυχόν ιδιωματικές λέξεις εντός των ελληνικών αποδόσεων, καθώς η λειτουργία που αυτές επιτελούν, σε περίπτωση ύπαρξης. Αντίθετα, στις πεζές μεταφράσεις του Προπερτίου μελετώνται κυρίως οι πρακτικές που αφορούν: 1) την επιλογή του μεταφραστή να μεταφράσει σε πεζό τις ελεγείες αυτές, 2) τις παραλείψεις ή τις προσθήκες λέξεων και 3) τον τρόπο που διαχειρίζεται ο Ξένος τα υπερβατά σχήματα του εκάστοτε πρωτοτύπου.

**Α΄ ΜΕΡΟΣ – Οι ελληνικές μεταφράσεις του Τιβούλλου
κατά τον 19ο αιώνα**

Κεφάλαιο 1^ο – Η μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου από τον Ιάκωβο Πολυλά

Το πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης πραγματεύεται τις ελληνικές μεταφράσεις του Άλβιου Τιβούλλου κατά τον 19^ο αιώνα, ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά δημοσίευσής τους. Συγκεκριμένα, στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου από τον Ιάκωβο Πολυλά, όπως αυτή δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Έστία* το 1891⁵³. Ήδη στην εισαγωγή έχει αναφερθεί πως το μετάφρασμα συνοδεύεται από ένα προλογικό σημείωμα του ίδιου του Πολυλά, το οποίο φέρει τον τίτλο *Ποιητική μετάφρασις και έχει μεταφρασεολογικό περιεχόμενο*⁵⁴.

Στην *Ελεγεία* 1.3 ο Τίβουλλος ακολουθεί τον στρατηγό και προστάτη του Μεσσάλλα σε μία εκστρατεία στην Ανατολή⁵⁵. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού όμως, ο ίδιος αρρωσταίνει και παραμένει στην Κέρκυρα σε πολύ άθλια κατάσταση. Η ελεγεία ξεκινά με τον αποχαιρετισμό του Μεσσάλλα και των συντρόφων, οι οποίοι συνεχίζουν την εκστρατεία (1-3). Κάτω από αυτές τις συνθήκες, την ασθένεια και τη μοναξιά, ο Τίβουλλος ως ελεγειακή persona, παρακαλεί τον θάνατο να τον λυπηθεί. Δεν επιθυμεί να πεθάνει μακριά από τους δικούς του ανθρώπους και ειδικά μακριά από την αγαπημένη του Δηλία, την οποία εγκατέλειψε χωρίς τη θέλησή του (4-9). Πάνω στην απελπισία του θυμάται τους τρόπους με τους οποίους ο ίδιος προσπάθησε να καθυστερήσει την αναχώρησή του (13-21), ενώ ταυτόχρονα καταφέρεται εναντίον της θεάς Ίσιδας, αγαπημένης θεάς της Δηλίας, πως δεν τον προστάτευσε (23-26). Παράλληλα όμως, ζητά τη βοήθεια της Ίσιδας, τονίζοντας πως τη χάρη θα ανταποδώσει η Δηλία με ύμνους προς εκείνη, και όχι ο ίδιος, καθώς αυτός θα τιμήσει τους παραδοσιακούς θεούς Lares και Penates (27-34). Στη συνέχεια, μέσω της αναπόλησης, περιγράφεται η αντίθεση δύο κόσμων, της ειδυλλιακής Εποχής του Κρόνου, στην οποία δεν υπήρχαν πόλεμοι (35-48) και της υφιστάμενης πολεμικής Εποχής του Δία (49-50). Η περιγραφή ολοκληρώνεται με τον εραστή-ποιητή να παρακαλεί τον Δία να τον σώσει (51-52). Οι αρνητικές σκέψεις του ωστόσο, τον οδηγούν στο να αναλογίζεται την ταφή

⁵³ Πολυλάς (1891) 148-150.

⁵⁴ Για μία συνοπτική παρουσίαση του περιεχομένου του σημειώματος αυτού, βλ. παραπάνω σσ. 8-9.

⁵⁵ Η εναρκτήρια αναφορά στο όνομα του Τιβούλλου εδώ είναι ενδεικτική και αφορά τον Τίβουλλο ως ήρωα της ελεγείας. Στην υπόλοιπη μελέτη, προκειμένου να διακρίνεται η αναφορά ανάμεσα στον ποιητή Τίβουλλο και στον Τίβουλλο ως ήρωα των ελεγειών, θα χρησιμοποιούνται οι όροι «Τίβουλλος» και «Τίβουλλος ως ελεγειακή persona» ή «εραστής-ποιητής» αντίστοιχα.

του, καθώς και το επίγραμμα που θα γραφεί στο ταφικό του μνημείο (53-56). Η ιδέα του θανάτου του οδηγεί τον νου του στην ελπίδα μιας μετά θάνατον ζωής στα Ηλύσια Πεδία, εκεί όπου οδηγούνται οι πιστοί εραστές από την Αφροδίτη (57-66) και όχι στα Τάρταρα, τον προορισμό όσων αμάρτησαν εναντίον του έρωτα (67-82). Η ελεγεία ολοκληρώνεται με την έκκλησή του προς τη Δηλία να παραμείνει πιστή σε αυτόν, ενώ παράλληλα φαντάζεται την επιστροφή του κοντά της (84-94)⁵⁶.

Προτού παρουσιαστούν οι μεταφραστικές πρακτικές που ακολουθεί ο Πολυλάς κατά τη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί το γεγονός πως ο μεταφραστής εκπόνησε τη συγκεκριμένη μετάφραση κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, θέτοντας ως *terminus ante quem* το έτος 1885, δηλαδή το λιγότερο 6 χρόνια πριν από τη δημοσίευσή της στο περιοδικό *Έστία*. Η άποψη αυτή συνάγεται από την ύπαρξη μιας επιστολής του Λορέντζου Μαβίλη στον Ανδρέα Κεφαλληνό στις 2 Φεβρουαρίου 1885. Σύμφωνα με την επιστολή, ο Πολυλάς είχε στείλει στον φοιτητή τότε Μαβίλη στο Μόναχο τη μετάφραση της 1.3 ζητώντας τη γνώμη του. Ο Μαβίλης παραθέτει στον Κεφαλληνό τους πρώτους 4 στίχους του μεταφράσματος, εκφέροντας τη δική του άποψη και παράλληλα ζητώντας και τη δική του γνώμη⁵⁷.

Η ύπαρξη του πρώτου τετράστιχου της μετάφρασης της ελεγείας στην επιστολή του Μαβίλη επιτάσσει τη σύγκριση των στίχων αυτών με τους αντίστοιχους στίχους της τελικής δημοσίευσης του μεταφραστή⁵⁸.

Το λατινικό κείμενο:

Ibitis Aegaeas sine me, Messalla, per undas,

O utinam memores, ipse cohorsque, mei!

⁵⁶ Για περιλήψεις της *Ελεγείας* 1.3, βλ. ενδεικτικά Maltby (2002) 183 και Λαζανάς (1991) 69-70.

⁵⁷ Παρατίθεται αυτούσιο το κείμενο της επιστολής (Μαβίλης (1922) 194): ... *Ὁ Κυρ. Πολυλάς μῶστειλε τὴν μετάφραση τοῦ τρίτου ἐλεγείου τοῦ Τιβούλλου καὶ ἀπαιτεῖ νὰ τοῦ ἐκφράσω τὴ γνώμη μου. Ἡ γλῶσσα τῆς μεταφράσεως αὐτῆς εἶναι πολὺ καλὴ, ἐννοεῖται ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ Πολυλαϊκοῦ συστήματος. Τὸ μέτρο εἶναι μικτόν, δηλ. ἕνας δεκαεπτασύλλαβος ἱαμβικός καὶ ἕνας δεκαπεντασύλλαβος πλεγμένοι. Μὲ αὐτὸ τὸ μέσον σκοπεύει ὁ μεταφραστής, καθὼς ὁ ἴδιος μοῦ γράφει, νὰ ἀποδώσῃ τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἑξαμέτρου μὲ τὸν πεντάμετρον. Ἐδῶ ἔχεις ἕνα δεῖγμα ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐλεγείου*

Τὰ αἰγαῖα κύματα χωρὶς ἐμὲ θα σχίσετε, ὦ Μεσσάλα.

Εἴθε καὶ σὺ κ' ἢ συνοδιὰ νὰ μὴ με λησμονήτε.

Στὰ ζένα χώματά της ἀσθενῇ κρατεῖ με ἡ Φαιακία,

Μὴ χάρε μαῦρε ἀχόρταγε, σ' ἐμὲ τὸ χέρι ἀπλώσης.

Τι λές; Ἐγὼ δὲν ξέρω ἀκόμα ἂν ὁ 17σύλλαβος ἀκούεται καλὰ ἢ ὄχι.

⁵⁸ Για τη σύγκριση αυτή παρατίθεται τόσο το λατινικό κείμενο όσο και οι μεταφράσεις του Πολυλά το 1885 και το 1891.

Me tenet ignotis aegrum Phaeacia terris.

Abstineas avidas, Mors, precor, atra, manus⁵⁹.

(Τιβ. 1.3.1-4)

Η μετάφραση του Πολυλά το 1885:

Τὰ αἰγαῖα κύματα χωρίς ἐμὲ θὰ σχίσετε, ὦ Μεσσάλα.

Εἶθε καὶ σὺ κ' ἢ συνοδιὰ νὰ μὴ μὲ λησμονῆτε.

Στὰ ξένα χώματά της ἀσθενῇ κρατεῖ με ἡ Φαιακία,

Μὴ χάρε μαῦρε ἀχόρταγε, σ' ἐμὲ τὸ χέρι ἀπλώσης. (μτφρ. 1.3 Πολ. 1885 1-4)

Η τελική δημοσίευση της μετάφρασης το 1891:

Χωρίς ἐμὲ τοῦ Αἰγαίου τὸν ἀφρόν θὰ σχίσετε, ὦ Μεσσάλα·

εἶθε καὶ σὺ καὶ οἱ σύντροφοι νὰ μὴ μὲ λησμονῆτε·

‘ς τ’ ἄγνωστα χώματά της ἀσθενῇ κρατεῖ με ἡ Φαιακία·

μὴ, μαῦρε θάνατε, ὦ σκληρέ, ‘ς ἐμὲ τὸ χέρι ἀπλώσης’ (μτφρ. 1.3 Πολ. 1-4)⁶⁰

⁵⁹ Για το λατινικό κείμενο του Τιβούλλου ακολουθείται η έκδοση: Pottier (1825). Η επιλογή της συγκεκριμένης έκδοσης αποτελεί απόρροια της έρευνας πάνω σε κριτικές εκδόσεις του Τιβούλλου που κυκλοφόρησαν κατά τον 19^ο αιώνα και είχε στη διάθεσή του ο γράφων. Συγκεκριμένα μελετήθηκαν οι εκδόσεις των Koreff (1810), Lachmann (1829), Pottier (1825) και Rossbach (1859). Βάση της έρευνας αυτής αποτέλεσαν οι μεταφράσεις συγκεκριμένων χωρίων των ελεγειών από τον Πολυλά και τον Κογεβίνα. Το γεγονός πως ο Κογεβίνας ανήκε στον λογοτεχνικό κύκλο του Πολυλά (βλ παραπάνω σ. 9) και ακολουθούσε πιστά το φιλολογικό του έργο εκείνου (Δεντρινού (1916) δ') μας οδηγεί στην πιθανότητα πως διέθεταν την ίδια έκδοση των *Elegiae* του Τιβούλλου. Σύμφωνα με τους Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 213 σημ. 36, ορισμένες από «τις ελάχιστες *variae lectiones* που είχε προφανώς το λατινικό τους κείμενο» είναι οι εξής: α) στο 1.3.12 η μετάφραση του Πολυλά από το *τρίστρατο* δείχνει πως είχε μπροστά του τη γραφή *e triviis* του χειρογράφου και όχι τη διορθωση *e trinis* του Bruckhusius που υιοθετούν οι νεότερες εκδόσεις, β) στο 1.1.48 ο Κογεβίνας αποδίδοντας μ' *ήχο βροχής βοηθό* φανερώνει πως το λατινικό κείμενο που συμβουλευεται είχε σίγουρα *imbre* και όχι *igne*, που είναι μια άλλη ανάγνωση των χειρογράφων και γ) στο 1.5.11 το κείμενο του είχε πιθανότατα *ter* και όχι *te* εφόσον μεταφράζει ως *εις τρεις γύρους*. Σε αυτά προσθέτουμε τα εξής: δ) στο 1.10.26 πιθανόν το λατινικό κείμενο που είχε ο Κογεβίνας είχε τη γραφή *hostia erit* και όχι *hostiaque* *e* εφόσον μεταφράζει ως *θα 'χετε θυμ'* (1891 και 1893), ε) στο 1.10.36 πιθανότατα υπήρχε η ανάγνωση *turpis* και όχι *ruppis* κάποιων χειρογράφων, καθώς ο μεταφραστής αποδίδει ως *και ο σιχαμένος* (1891) και *και ο βρωμερός* (1893) αντίστοιχα και στ) στο 1.10.49 είναι πιθανότερο ο Κογεβίνας να συνάντησε στο κείμενο τη γραφή *vigent* και όχι *nitent*, την οποία αποδίδει ως *προκόβ'* (1891 και 1893). Η έκδοση του Koreff, παρά το γεγονός πως διαθέτει τις γραφές *e triviis*, *imbre*, *hostia erit*, *turpis* και *vigent*, απορρίπτεται, καθώς: α) λείπει η γραφή *ter* και στη θέση της υπάρχει η γραφή *te*, β) η υπάρχουσα ανάγνωση *imbre* βρίσκεται στον στίχο 44 και όχι στον 48 της έκδοσης που θα είχε μπροστά του ο Κογεβίνας, γ) η *Ελεγεία* 1.1 στη συγκεκριμένη έκδοση καταλαμβάνει 92 στίχους και όχι 74, όπως όλες οι υπόλοιπες εκδόσεις και πιθανόν και εκείνη του μεταφραστή και δ) η *Ελεγεία* 1.10 αποδίδεται στην έκδοση αυτή ως *Ελεγεία* 1.11. Η έκδοση του Lachmann, αν και έχει τις γραφές *e triviis*, *imbre* και *vigent*, απορρίπτεται λόγω: α) της γραφής *te* αντί *ter*, β) της γραφής *hostiaque* *e* αντί *hostia erit* και γ) της γραφής *ruppis* αντί *turpis*. Η έκδοση του Rossbach, παρόλο που διαθέτει τις γραφές *e triviis*, *imbre*, *turpis* και *vigent*, εντούτοις απορρίπτεται αφού: α) έχει τη γραφή *te* αντί για *ter* και β) τη γραφή *hostiaque* *e* αντί *hostia erit*. Η μοναδική από τις εκδόσεις που περιλαμβάνει όλες τις απαιτούμενες γραφές και πιθανολογούμε πως ίσως είναι η έκδοση του Τιβούλλου που διέθεταν ο Πολυλάς και ο Κογεβίνας, είναι η έκδοση του Pottier.

⁶⁰ Πολυλάς (1891) 148.

Είναι εμφανές πως ο μεταφραστής, στο διάστημα των 6 χρόνων που μεσολάβησαν, διαφοροποιεί την αρχική του μετάφραση κυρίως σε επίπεδο γλωσσικό. Συγκεκριμένα προβαίνει στις παρακάτω τροποποιήσεις:

Στον πρώτο στίχο ο Πολυλάς αντικαθιστά την έκφραση *τὰ αἰγάια κύματα* του πρώτου μεταφράσματος με την *τοῦ Αἰγαίου τὸν ἄφρον* στην τελική έκδοση προκειμένου να αποδώσει τη φράση Aegaeas...per undas. Αξίζει να σημειωθεί πως, ενώ η πρώτη μεταφραστική του επιλογή αποδίδει πιο πιστά το νόημα του πρωτοτύπου, ο μεταφραστής προκρίνει τελικά τη δεύτερη, καθώς εκείνη είναι πιο δόκιμη στην καθομιλουμένη. Παράλληλα, η απόδοση του λατινικού undas με τη λέξη *τὸν ἄφρον*, προσδίδει έναν ποιητικό τόνο στο μετάφρασμα⁶¹. Μια ακόμη διαφοροποίηση στον ίδιο στίχο είναι η μετακίνηση της έκφρασης *χωρίς ἐμὲ* που αποδίδει το λατινικό sine me από τη θέση της πριν την τομή στο πρώτο μετάφρασμα, δηλαδή θέση που κατείχε και στο πρωτότυπο, στην αρχή του στίχου στην τελική έκδοση. Η μετακίνηση αυτή όχι μόνο δεν καταστρέφει τον εμφατικό χαρακτήρα που είχε η έκφραση στο πρωτότυπο, αλλά αντίθετα τον ενισχύει ακόμη περισσότερο, με την επιλογή του Πολυλά να τη θέσει στην αρχή του στίχου.

Στον δεύτερο στίχο παρατηρείται πως ο μεταφραστής αντικαθιστά το *κ' ἡ συνοδιὰ* της αρχικής μετάφρασης με το *καὶ οἱ σύντροφοι* για την απόδοση του λατινικού cohorsque. Η αλλαγή της μεταφραστικής επιλογής εδώ έχει ιδιαίτερη σημασία. Αν ο μεταφραστής στόχευε απλά στο να αποφύγει την ιδιωματική διατύπωση, θα αντικαθιστούσε τη λέξη με το *η συντροφιά* που είναι και μετρικά αντίστοιχο⁶². Αντίθετα, η τελική του επιλογή έχει διαφορετική στόχευση. Σκοπός του Πολυλά ήταν να στρέψει το βάρος του νοήματος από το πλήθος (*συνοδιὰ*) σε συγκεκριμένα άτομα (*οἱ σύντροφοι*), προκειμένου να αποδώσει καλύτερα το νόημα του πρωτοτύπου. Ο στίχος 2 του λατινικού κειμένου δημιουργεί έναν εμφανή παραλληλισμό του εραστή-ποιητή με τον περιπλανώμενο Οδυσσέα στο νησί των Φαίακων⁶³. Συνεπώς, η επιλογή *οι σύντροφοι* του μεταφραστή δηλώνει εναργέστερα την ομηρική ηχώ του πρωτοτύπου.

Στον τρίτο στίχο φαίνεται πως ο Πολυλάς αντικαθιστά το επίθετο *ξένα* με το *ἄγνωστα*. Η αλλαγή στη συγκεκριμένη μεταφραστική του επιλογή δικαιολογείται από

⁶¹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 214.

⁶² Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 214.

⁶³ Maltby (2002) 185-186.

το γεγονός πως το επίθετο *ἄγνωστα* εκφράζει καλύτερα τη σχέση με το λατινικό *ignotis* που υπάρχει στην *Ελεγεία* 1.3, αποδίδοντας πλήρως την ετυμολογία της λατινικής λέξης.

Ο τέταρτος στίχος φαίνεται πως αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση διάστασης μεταφραστικών επιλογών του Πολυλά ως προς την απόδοση του ίδιου στίχου του λατινικού κειμένου. Στη μετάφραση του 1885 παρατηρείται πως ο μεταφραστής επιλέγει να αποδώσει το λατινικό *Mors* με τη λέξη *χάρε*. Η λέξη «χάρος» είναι μια ποιητική λέξη γνωστή από το δημοτικό τραγούδι για τη χρήση της στην προσωποποίηση του θανάτου και ως εκ τούτου μια κατάλληλη επιλογή για την απόδοση του νοήματος του πρωτοτύπου. Τέλος, ο Πολυλάς χρησιμοποιεί τα επίθετα *μαύρε* και *αχόρταγε*, τα οποία αντιστοιχούν στα *atra* και *avidas* του λατινικού κειμένου, αλλά στο μετάφρασμα παρατηρείται το φαινόμενο της *μεταφραστικής υπαλλαγής*⁶⁴, καθώς σε αυτό και τα δύο επίθετα προσδιορίζουν πλέον τον θάνατο, ενώ στον αντίστοιχο λατινικό στίχο το *atra* προσδιορίζει το *Mors* και το *avidas* το *manus*.

Αντίθετα, στην τελική εκδοχή του 1891 απαντούν ποικίλες διαφοροποιήσεις. Η λατινική λέξη *Mors* αποδίδεται πλέον στο μετάφρασμα με τη λέξη *θάνατε*, μια λέξη με λιγότερο ποιητικό τόνο σε σχέση με την προγενέστερη μεταφραστική επιλογή του Πολυλά. Τέλος, όσον αφορά τα δύο επίθετα του πρωτοτύπου *atra* και *avidas*, αυτά λαμβάνουν μία ιδιαίτερη μορφή. Το *atra* παραμένει ως *μαύρε*, ενώ το δεύτερο επίθετο αντικαθίσταται με την κλητική προσφώνηση *ὦ σκληρέ*. Η επιλογή της προσφώνησης αυτής αποτελεί προσθήκη του μεταφραστή και δε στοχεύει στην απόδοση του *avidas* του πρωτοτύπου. Η προσφώνηση προστίθεται από τον Πολυλά προκειμένου εκείνος να δηλώσει τη βιαιότητα του θανάτου υπό το πρίσμα του εγώ του εραστή-ποιητή⁶⁵. Με τη στροφή αυτή στο ελεγειακό εγώ, προσδίδεται πάθος στο μετάφρασμα.

Η συγκεκριμένη προσθήκη μπορεί να αιτιολογήσει την αντικατάσταση του *χάρε* με το *θάνατε*. Ο λόγος είναι καθαρά μετρικός, καθώς η διατήρηση του *χάρε* σε συνδυασμό με το *ὦ* της προσφώνησης θα συνέβαλε στη δημιουργία χασμωδίας⁶⁶.

Τέλος, συγκρίνοντας ηχητικά τα δύο μεταφράσματα παρατηρείται πως και τα δύο βρίθουν από παρηχήσεις του *α*, του *ε* και του *ι*, παρά τις όποιες διαφορές ως προς τον

⁶⁴ Η μεταφραστική ορολογία που χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη προέρχεται από τον Κακριδή (2008) 77-124. Σε περίπτωση χρήσης άλλης ορολογίας, αυτό θα σημειώνεται.

⁶⁵ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 215.

⁶⁶ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 215.

ρυθμό με τον οποίο εκείνες συναντώνται σε αυτά⁶⁷. Οι παραπάνω παρηγήσεις έχουν ιδιαίτερη σημασία καθώς δημιουργούν μία αντιστοιχία με τις παρηγήσεις των *ae*, *a* και *i* του πρωτοτύπου που στοχεύουν στο να υποδηλώσουν την κραυγή του πόνου του Τιβούλλου ως ελεγειακής *persona*⁶⁸.

Η μελέτη των δύο μεταφρασμάτων μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο στόχος του μεταφραστή ήταν αφενός να μειώσει τους ακραίους τύπους της δημοτικής που απαντούν στην πρώτη εκδοχή και αφετέρου να δημιουργήσει ένα δικό του ποίημα, μέσω των προσθηκών του στο μετάφρασμα⁶⁹.

I. Η επιλογή της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου ως υπό μετάφραση κειμένου από τον Πολυλά

Όπως προαναφέρθηκε⁷⁰, ο Πολυλάς χρησιμοποιεί την *Ελεγεία* 1.3 του Τιβούλλου προκειμένου να εφαρμόσει στην πράξη τη μεταφραστική του θεωρία. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού, κρίνεται σκόπιμο να αναζητηθούν οι λόγοι που οδήγησαν τον μεταφραστή στην επιλογή αυτής της ελεγείας. Αξίζει να τονιστεί πως ο Ιάκωβος Πολυλάς είναι ο πρώτος Έλληνας που αποφασίζει να μεταφράσει έμμετρα τον Τίβουλλο στα Ελληνικά⁷¹. Η επιλογή του να μεταφράσει μια ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία, ειδικά σε μία εποχή που το συγκεκριμένο είδος δεν εντασσόταν στο curriculum των μαθητών⁷², εξηγείται από ποικίλους λόγους.

⁶⁷ Στην εκδοχή του 1885 έχουμε 22 παρηγήσεις του *a*, 21 του *e* και 18 του *i*, ενώ στην τελική έκδοση του 1891 υπάρχουν 17 παρηγήσεις του *a*, 21 του *e* και 18 του *i*. Μεταξύ λοιπόν των δύο μεταφράσεων παρατηρείται μείωση των παρηγήσεων του *a*, αλλά διατήρηση του αριθμού των παρηγήσεων του *e* και του *i*.

⁶⁸ Maltby (2002) 186.

⁶⁹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 214.

⁷⁰ Βλ. παραπάνω σσ. 8-9.

⁷¹ Οι προγενέστερες μεταφράσεις των ελεγείων του Τιβούλλου στα Ελληνικά έχουν γίνει από μη Έλληνες λογίους. Ενδεικτικά αναφέρονται οι μεταφράσεις της 1.1 και 1.10 σε αρχαϊζουσα γλώσσα από τον Frédéric Morel (1552-1630), πρβλ. Καστόρχης (1850) 40-41 και Morel (1598) 2-6, καθώς και οι «εξαιρετικά “ελεύτερες”» μεταφράσεις στη δημοτική της 1.1 και 1.2 από τον Γαλλοκύπριο ποιητή Gustave Laffon, πρβλ. Pappas (2018) 8 (ειδικότερα τις σημ. 43 και 45) και Λαφφών (1915) 121-123 *‘Εἰς τὴν Γλαύκην (Tibulle)* και 123-126 *Εἰς τὴν ἰδίαν (Tibulle)*. Οι μεταφράσεις αποσπασμάτων των *Ελεγείων* 1.3 (στ. 1-14 και 55-56), 1.6 (στ. 1-6), 3.6 (στ. 1-20 και 30-33), 2.4 (στ. 16-21) και 4.2 (=3.8 στ. 1-10) εγκιβωτισμένες στο άρθρο του Κ. Γ. Ξένου (1874β), βλ. παραπάνω σ. 12, προηγούνται βέβαια της μετάφρασης του Πολυλά, όμως αυτές είναι πεζές. Σύμφωνα με τους Athanasiadou, Pappas, Stathis, Fyntikoglou (2019) 223, οι μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1, 1.5 και 1.10 του Νικόλαου Κογεβίνα θεωρούνται μεταγενέστερες, καθώς εκείνες δημοσιεύονται από τον Μάιο του 1891 έως τον Φεβρουάριο του 1892.

⁷² Το curriculum των μαθητών κατά τον 19^ο αιώνα, σχεδιασμένο από τη Βαυαρική βασιλεία και σύμφωνα με τα γερμανικά πρότυπα, περιελάμβανε τους παρακάτω συγγραφείς: Κικέρωνα, Καίσαρα,

Ως πρώτος λόγος μπορεί να επισημανθεί η καταγωγή του Πολυλά από την Κέρκυρα. Ο Πασχάλης επισημαίνει πως βασικό ρόλο στην ανάπτυξη της ποιητικής ταυτότητας των Επτανήσων «έπαιξε η ταύτιση ενός εκάστου με την επικράτεια του Οδυσσέα αλλά και με άλλους Ομηρικούς τόπους, όπως η Σχερία-Φαιακία»⁷³. Η ταύτιση λοιπόν της γενέτειρας του ποιητή (δηλαδή της Κέρκυρας) με τη Φαιακία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως έναυσμα για την επιλογή της ελεγείας. Απόρροια του πρώτου λόγου είναι ο δεύτερος, δηλαδή η παρουσία σκηνών με έντονους παραλληλισμούς με την *Οδύσσεια* στην *Ελεγεία* 1.3. Ενδεικτικά αναφέρεται η σκηνή που ο εραστής-ποιητής βρίσκεται εγκαταλελειμμένος στη Φαιακία (Τιβ. 1.3.3), ως παράλληλο της σκηνής του ναυαγού Οδυσσέα στο νησί των Φαιάκων, και η σκηνή της Δηλίας που υφαίνει περιμένοντας τον Τίβουλλο να επιστρέψει (Τιβ. 1.3.83-94), ως παράλληλο της ομηρικής Πηνελόπης⁷⁴.

Ο τρίτος λόγος είναι η άποψη του Πολυλά, που αποτελεί και άποψη όλων των λογίων που εντάσσονται στην Επτανησιακή Σχολή, για τον ρόλο της μετάφρασης κλασικών κειμένων και συγκεκριμένα ποιημάτων, στη διαμόρφωση ενός υπόβαθρου πάνω στο οποίο θα βασιστεί καλλιτεχνικά η νεότερη ελληνική λογοτεχνία⁷⁵. Ο τέταρτος λόγος προκειμένου να αιτιολογηθεί η επιλογή ενός λατινικού κειμένου, θα μπορούσε να αναζητηθεί στη λατινομάθεια του ίδιου του Πολυλά⁷⁶. Η λατινομάθειά του αποδεικνύεται γενικότερα από την επίδραση των Επτανησίων λογίων από την Ιταλία και ειδικότερα από τη δυνατότητα του να κατανοήσει βαθύτερα τα νοήματα του πρωτοτύπου, όπως φανερώνεται μέσω των μεταφραστικών του επιλογών.

Οι υπόλοιποι λόγοι διατυπώνονται από τον ίδιο τον μεταφραστή στο προλογικό του σημείωμα, το οποίο παρουσιάσαμε στην εισαγωγή της παρούσας μελέτης⁷⁷. Πέμπτος λόγος μπορεί να θεωρηθεί η επιθυμία του Πολυλά να δοκιμάσει αν η δημοτική γλώσσα, ως αναλυτική, μπορεί να ανταποκριθεί στην απόδοση ενός κειμένου και συγκεκριμένα μίας ελεγείας από τα Λατινικά, τα οποία είναι μια συνθετική γλώσσα. Τέλος, ο έκτος

Κάτουλλο, Βιργίλιο, Οβίδιο, Οράτιο και Τάκιτο (Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 199). Για τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών στη Μέση Εκπαίδευση την περίοδο εκείνη, βλ. επίσης Ζιώγα (2015) 29-36.

⁷³ Πασχάλης (2015) 140.

⁷⁴ Βαϊόπουλος (2017-2019) 270 και 272. Στην *Οδύσσεια* υπάρχουν τρεις αναφορές σχετικά με το τέχνασμα του υφαντού της Πηνελόπης (Ομ. *Οδ.* 2.85–122, 19.137–158 και 24.128–150). Για τη λειτουργία του συγκεκριμένου τεχνάσματος στο έργο, βλ. Παπαδοπούλου (2016). Η εικόνα της Δηλίας που υφαίνει, πιθανώς να ανάγεται και σε άλλες οδυσσειακές γυναίκες, όπως για παράδειγμα στην Αρήτη που υφαίνει απορροφημένη πρβλ. Βαϊόπουλος (2017-2019) 272 σημ. 48.

⁷⁵ Πολυλάς (1891) 148.

⁷⁶ Γρόλλιος (1970) 40.

⁷⁷ Βλ. παραπάνω σσ. 8-9.

λόγος πιθανολογείται πως συνδέεται με την επιθυμία του λογίου να καθιερώσει τον ιαμβικό δεκαεπτασύλλαβο ως μέσο απόδοσης του δακτυλικού εξαμέτρου του ελεγειακού δίστιχου και με τον τρόπο αυτό να αντιταχθεί στη μίμηση αρχαίων μέτρων που προέκριναν οι λόγιοι της Α' Αθηναϊκής σχολής⁷⁸.

Η επιλογή της συγκεκριμένης ελεγείας από τον Πολυλά πιθανώς να οφείλεται στο γεγονός πως του επιτρέπει να εκφράσει και λεκτικά την αντίδρασή του απέναντι στη μίμηση των αρχαίων μέτρων προκρίνοντας τη νεοελληνική μετρική. Η παραπάνω άποψη στηρίζεται σε μία διεξοδικότερη μελέτη του στίχου 92 τόσο του πρωτοτύπου όσο και του μεταφράσματος. Παρατίθενται οι στίχοι:

Το λατινικό κείμενο:

Obvia nudato, Delia, curre pede (Τιβ. 1.3.92)

Η μετάφραση του Πολυλά:

πετάξου εμπρός μου με γυμνό τὸ πόδι σου, ὦ Δηλία. (μτφρ. 1.3 Πολ. 92)⁷⁹

Για να γίνει κατανοητή η συλλογιστική πορεία πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένο πως η λέξη *pes* στα λατινικά δηλώνει τόσο το ανθρώπινο πόδι όσο και τον μετρικό πόδα⁸⁰, κάτι που ο λατινομαθής Πολυλάς πιθανόν γνώριζε. Μελετώντας τις μεταφραστικές πρακτικές του για την απόδοση του συγκεκριμένου στίχου παρατηρείται το φαινόμενο της μετάστασης, καθώς η αφαιρετική *pede* μετατρέπεται σε εμπρόθετο προσδιορισμό με + αιτιατική και καταργείται το υπερβατό *nudato...pede* του πρωτοτύπου. Τα μέλη του υπερβατού συγκεντρώνονται και τοποθετούνται από τον Πολυλά σε νέα θέση μέσα στον στίχο. Η θέση αυτή βρίσκεται στο κέντρο του στίχου έτσι που η τομή του δεκαπεντασύλλαβου στην όγδοη συλλαβή διαχωρίζει εμφατικά τις συμπαραταγμένες λέξεις *με γυμνό* και *τὸ πόδι*. Με τις πρακτικές αυτές ο μεταφραστής αφενός δίνει

⁷⁸ Γαραντούδης (1998β) 487-488. Η θεωρία του Ραγκαβή σχετικά με την αναβίωση της αρχαίας μετρικής αλλά και τον ρόλο της μετάφρασης κλασικών κειμένων παρουσιάζεται στο προσοίμιό του για τις ελληνικές μεταφράσεις δραμάτων του Σοφοκλή (*Αντιγόνη*) και του Αριστοφάνη (*Νεφέλαι*, *Ειρήνη*, *Όρνιθες*) (Ραγκαβής (1860) γ'-π'). Για τις απόψεις των λογίων της Α' Αθηναϊκής Σχολής ως προς το ζήτημα του μέτρου, πρβλ. Γαραντούδης (2016).

⁷⁹ Πολυλάς (1891) 150.

⁸⁰ Βλ. ΣΛΓ 1259 λημ. "pes". Το λήμμα αναφέρει τα εξής: 1α. *το πόδι, (ως μέρος σώματος ανθρώπου, ζώου, πτηνού)* και 6. *(μετρ.) μετρικός πους, μουσικός ρυθμός*. Το *pes* με την ίδια σημασία συναντάται και στο Οβ. *Am.* 1.1.4: *dicitur atque unum surripuisse pedem*.

έμφαση στη λέξη *γυμνό* τοποθετώντας την πριν την τομή και αφετέρου μετακινεί τη λέξη *πόδι* αμέσως μετά την τομή, ώστε εκείνη να ακολουθεί της λέξης *γυμνό*.

Η ταυτόχρονη συνεκφορά και διάσπαση της φράσης *με γυμνό τὸ πόδι*, πιθανόν να στοχεύει σε λεκτική αναπαράσταση της απουσίας μετρικού πόδα στα νεοελληνικά ιαμβικά μέτρα και παράλληλα να αποτελεί ένα μεταποιητικό σχόλιο του ίδιου του Πολυλά πάνω στο θέμα του μέτρου. Αξίζει να σημειωθεί πως αντίστοιχα μεταποιητικά σχόλια για το μέτρο έκαναν και οι ελεγειακοί ποιητές (για παράδειγμα εμφανίζονται συχνά στην ποίηση του Οβιδίου)⁸¹. Ο Πολυλάς λοιπόν πιθανώς μιμείται, ως προς το στοιχείο αυτό, τους Ρωμαίους ελεγειακούς ποιητές.

II. Μεταφραστικές τεχνικές του Πολυλά

A) Μορφή

Μελετώντας τη μορφή της τελικής έκδοσης του Πολυλά παρατηρούνται τα εξής στοιχεία: α) απουσιάζει το πρωτότυπο κείμενο και β) πρόκειται για μια *υπομνηματισμένη μετάφραση*, καθώς συνοδεύεται από υποσημειώσεις⁸². Η απουσία του πρωτότυπου κειμένου είναι εύλογη, αν κανείς αναλογιστεί πως ο μεταφραστής πρεσβεύει τον λογοτεχνικό χαρακτήρα της ποιητικής μετάφρασης. Η παρουσία του λατινικού κειμένου θα μαρτυρούσε έναν χρηστικό χαρακτήρα της μετάφρασης. Οι μεταφράσεις που διαθέτουν πρωτότυπο κείμενο απευθύνονταν κυρίως σε φοιτητές και

⁸¹ Πρβλ. το κατεξοχήν μεταποιητικό σχόλιο του Οβιδίου για το θέμα του μέτρου στους *Am.* 1.1.1-4, για τη δημιουργία του ελεγειακού δίστιχου με την έλλειψη ενός μετρικού πόδα από τον εξάμετρο και τη δημιουργία ενός πεντάμετρου στον δεύτερο στίχο:

Arma gravi numero violentaque bella parabam
edere, materia conveniente modis.
par erat inferior versus; risisse Cupido
dicitur atque unum surripuisse pedem.

Στους στίχους αυτούς, τα *numero*, *modis*, *versus* και *pedem* αφορούν τον ρυθμό, το μέτρο, τον στίχο και τον μετρικό πόδα αντίστοιχα (Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 79-80). Βλ. και Sharrock (1995) 160-161.

⁸² Σύμφωνα με τους Γραμμενίδη – Δημητρούλια – Κουρδή – Λουπάκη – Φλώρο (2015) 40, οι *υπομνηματισμένες μεταφράσεις* (gloss translations) προσπαθούν «να προσεγγίσουν στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τη δομή του κειμένου-πηγής» και οι υποσημειώσεις τους «αναδεικνύουν τις ιδιαιτερότητες της γλώσσας-πηγής και του πολιτισμού-πηγής».

μαθητές, προς αποσαφήνιση του λατινικού κειμένου από εκείνους⁸³. Μία τέτοιου είδους μετάφραση θα ήταν αντίθετη στις αντιλήψεις του Πολυλά και των Επτανησίων για τον σκοπό των μεταφράσεων.

Η παρουσία υποσελίδιων σημειώσεων έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς έτσι καταδεικνύεται μία από τις μεταφραστικές πρακτικές του Πολυλά στο συγκεκριμένο μετάφρασμα. Εξετάζοντας τις υποσημειώσεις φαίνεται πως εκείνες αφορούν τους στίχους 1, 11, 18, 23, 32, 33, 51, 79, 84 και 87 του μεταφράσματος. Οι υποσημειώσεις αυτές αναφέρονται είτε σε ονόματα είτε σε πρακτικές που έχουν μεταγραφεί από το λατινικό κείμενο στα ελληνικά, και στόχο έχουν να δώσουν περαιτέρω πληροφορίες στον αναγνώστη του ή να ερμηνεύσουν σημεία της απόδοσης, τα οποία ο μεταφραστής θεωρεί πως είναι δυσνόητα. Η τοποθέτηση υποσελίδιων σημειώσεων από τον Πολυλά δηλώνει την επιθυμία του να μη διαταράξει τη μορφή του πρωτοτύπου προσθέτοντας λέξεις στο μετάφρασμα (και κατ' επέκταση περισσότερους στίχους) που θα επεξηγούσαν σημεία του λατινικού κειμένου, τα οποία δεν ήταν δυνατό να αποδοθούν με το ίδιο νόημα στα Ελληνικά. Παράλληλα όμως, η χρήση υποσημειώσεων στη μετάφραση του Πολυλά αποδεικνύει πως εκείνος είχε εμβαθύνει πραγματικά στο πρωτότυπο και είχε κατανοήσει απόλυτα τα νοήματά του⁸⁴.

Ο μεταφραστής επιλέγει, κατά την απόδοση της ελεγείας, να διατηρήσει τον αριθμό των στίχων του αντίστοιχου πρωτοτύπου, επιτυγχάνοντας μια αριθμητική ισορροπία (τόσο το λατινικό κείμενο όσο και το μετάφρασμα αποτελούνται από 94 στίχους).

Κομβική όμως για την οπτική αντιστοιχία των δύο κειμένων είναι η μετρική καινοτομία του Πολυλά να δημιουργήσει τον ιαμβικό δεκαεπτασύλλαβο προκειμένου εκείνος, εναλλασσόμενος με τον ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο, να αποδώσει τη μορφή του ελεγειακού δίστιχου του λατινικού πρωτοτύπου. Πρόκειται για μία πρωτοποριακή

⁸³ Πρβλ. την ανθολογία λατινικών ποιημάτων του Κατούλλου και του Τιβούλλου συνοδευόμενων από μεταφράσεις από τον Καστόρχη (1850) για τους φοιτητές της Φιλολογίας. Όσον αφορά τη διδασκαλία των Λατινικών στη Μέση Εκπαίδευση, παρατηρείται αφενός πως τα σχολικά αναγνωστικά του Γυμνασίου δε διαθέτουν μετάφραση των κειμένων, παρά μόνο λεξιλογικά και ερμηνευτικά σχόλια πρβλ. ενδεικτικά Καστόρχης (1853) και Τσακαλώτος (1889) και αφετέρου υπάρχουν βοηθήματα για τους μαθητές με λατινικό κείμενο και μετάφραση. Τα βοηθήματα αυτά, είτε αφορούν το κείμενο της διδακτέας ύλης και περιέχουν: α) κείμενο, μετάφραση και σχόλια πρβλ. ενδεικτικά το βοήθημα για το *De bello civili* από τον Σακελλαρόπουλο (1877), ή β) δύο μεταφράσεις του κειμένου (ελεύθερη και κατά λέξη) πρβλ. ενδεικτικά εκείνο του Νοτάρη (1890) για τα 4 πρώτα βιβλία της *Αινειάδας*, είτε συνδέονται με τις ασκήσεις αντιστρόφου από τα ελληνικά στα λατινικά, πρβλ. Φραβασίλης (1875). Για τον τρόπο διδασκαλίας των Λατινικών στην Ελλάδα με βάση τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών για τη Μέση Εκπαίδευση κατά τον 19^ο αιώνα, βλ. Ζιώγα (2015) 19-40.

⁸⁴ Μήσιου (2013) 183.

πρόταση, η οποία φαίνεται πως εξυπηρετεί μορφικά το γεγονός πως ο εξάμετρος του ελεγειακού δίστιχου, είναι εκτενέστερος από τον πεντάμετρο στίχο. Το μετρικό αυτό σχήμα : α) επιτυγχάνει τη μορφική αντιστοιχία με το πρωτότυπο και β) ανταποκρίνεται στις μετρικές επιταγές της δημοτικής γλώσσας⁸⁵.

Η μελέτη της μορφής του μεταφράσματος απέδειξε πως ο μεταφραστής έκανε μια μεγάλη και καινοτόμα προσπάθεια προκειμένου να επιφέρει μία μορφική αντιστοιχία πρωτοτύπου και μεταφράσματος. Η προσπάθεια του Πολυλά για την απόδοση της μορφής πιθανώς φανερώνει την ιδιαίτερη σημασία που εκείνος έδινε στο πρωτότυπο.

B) Περιεχόμενο

α) Παραλείψεις και προσθήκες λέξεων⁸⁶

Ξεκινώντας τη μελέτη των μεταφραστικών τεχνικών του Πολυλά ως προς το περιεχόμενο του μεταφράσματος, αξίζει να αναφερθούν οι παραλείψεις και οι προσθήκες λέξεων που εμφανίζονται σε αυτό. Ο Πολυλάς σε αρκετά σημεία επιλέγει να παραλείψει λέξεις του πρωτοτύπου, κυρίως επιρρήματα (π.χ. modo Τιβ. 1.3.4) αντωνυμίες (π.χ. ipse Τιβ. 1.3.15)⁸⁷, ουσιαστικά (π.χ. urbe Τιβ. 1.3.9) επιθετικούς προσδιορισμούς (π.χ. maestos Τιβ. 1.3.6) και ρήματα (π.χ. precor Τιβ. 1.3.83), αλλά και ολόκληρους στίχους (π.χ. στ. 14). Οι λόγοι που οδηγούν τον μεταφραστή σε αυτές τις παραλείψεις είναι είτε μετρικοί π.χ. η άρνηση *non*, που συναντάται στον στίχο 7, αφαιρείται από το μετάφρασμα εξαιτίας του δεκαεπτασύλλαβου, είτε γιατί η emphaticή θέση που διέθεταν οι παραλειφθείσες λέξεις του πρωτοτύπου, εμπόδιζαν τον Πολυλά να μετακινήσει στο σημείο εκείνο λέξεις που ο ίδιος θεωρεί emphaticές και ήθελε να τις τονίσει.

⁸⁵ Ως γνωστόν, ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος είναι το κατ' εξοχήν μέτρο των δημοτικών τραγουδιών.

⁸⁶ Για τα φαινόμενα αυτά στις μεταφράσεις του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλιππίδη, βλ. Παππάς (2017) 51-84.

⁸⁷ Η παράλειψη του *ipse* από τον Πολυλά πιθανόν να είναι πιο σύνθετη. Σύμφωνα με τον Maltby (2002) 189 το *ipse* του στ. 15 και το *illa* του στ. 11 συνδέονται, καθώς δηλώνουν τους ισάριθμους στίχους στην περιγραφή των αντιδράσεων της Δηλίας (στ. 9-14) και της ελεγειακής *persona* του Τιβούλλου (στ. 15-20) σχετικά με την αναχώρηση του δεύτερου. Ο Πολυλάς λοιπόν παραλείπει και το *illa* στο στ. 11 αλλά και το *ipse* στον στ. 15. Η παράλειψη και των δύο αυτών αντωνυμιών δηλώνει πως ο μεταφραστής κατανοούσε τη μεταξύ τους σχέση και εφόσον επέλεξε να αφαιρέσει τη μία αντωνυμία, θα ήταν αναγκασμένος να αφαιρέσει και την άλλη.

Φαινόμενο αλληλένδετο με την παράλειψη λέξεων ή φράσεων είναι και οι προσθήκες του μεταφραστή. Οι προσθήκες του Πολυλά στην *Ελεγεία* 1.3 του Τιβούλλου, φαίνεται πως έχουν ως απώτερο στόχο να ενισχύσουν το πάθος και την ένταση του πρωτοτύπου. Τα στοιχεία που οδηγούν στη συγκεκριμένη άποψη είναι πολλά. Ενδεικτικά θα εξεταστούν οι προσθήκες στους στίχους 13-14, 20 και 56 του μεταφράσματος.

Το πρώτο εξεταζόμενο απόσπασμα είναι το εξής: [...] *tamen est deterrita numquam, / Quin fleret, nostras respiceretque vias* (Τιβ. 1.3.13-14). Στους στίχους αυτούς ο εραστής-ποιητής τονίζει τις αντιδράσεις της Δηλίας για το επικείμενο ταξίδι του. Συγκεκριμένα αναφέρει πως η κοπέλα ποτέ δε σταμάτησε να κλαίει και να ανησυχεί για το ταξίδι του. Ο μεταφραστής αποδίδει: [...] *τὰ δάκρυά της ἑρρέαν. / καὶ ὥς πῆγαινα τὰ μάτια της θλιφτὰ μὲ ἀκολουθοῦσαν* (μτφρ. 1.3 Πολ. 13-14)⁸⁸. Παρατηρείται λοιπόν πως η μετάφραση του Πολυλά, δεν αποτελεί ακριβή απόδοση του νοήματος του πρωτοτύπου, αλλά μια προσθήκη του μεταφραστή σε αυτούς τους στίχους. Οι συγκεκριμένες προσθήκες του μεταφραστή, τόσο στο δεύτερο ημιστίχιο του εξάμετρου όσο και στον πεντάμετρο του πρωτοτύπου, αναπαριστούν με περισσότερες λεπτομέρειες την αντίδραση της Δηλίας, εντείνοντας το πάθος της σκηνής του αποχωρισμού των δύο ερωτευμένων. Έτσι, η γενικότερη αναφορά στη Δηλία που δε σταματούσε ποτέ να κλαίει στην ελεγεία του Τιβούλλου, αντικαθίσταται από τον Πολυλά με μία παραστατική ποιητική εικόνα των δακρύων που ρέουν από εκείνη. Η εικόνα της Δηλίας που ανησυχεί για το ταξίδι του Τιβούλλου, εξαφανίζεται από τη μετάφραση του Πολυλά. Αντίθετα, η έμφαση παραμένει στην εικόνα της αποχώρησης του ποιητή για το ταξίδι του. Ιδιαίτερα η έκφραση *καὶ ὥς πῆγαινα* δηλώνει πως η αντίδραση της κοπέλας συνδέεται μόνο με τη διάρκεια του αποχωρισμού και όχι με τη διάρκεια ολόκληρης της εκστρατείας, γεγονός που δηλώνει τη συναισθηματική ένταση⁸⁹.

Μία επιπλέον προσθήκη αφορά το δίστιχο: *πόσαις ξεκίνησα φοραῖς κ' ἐνῶ τὸ πόδι 'ς τὸ κατῶφλι / σκόνταψε, ὦ πόσα θλιβερά προμάντεψε ἡ ψυχὴ μου* (μτφρ. Πολ. 1.3.19-20)⁹⁰ του μεταφράσματος. Συγκεκριμένα, η έκφραση *ἡ ψυχὴ μου* στο τέλος του στίχου 20 δεν είναι απόρροια κάποιου όρου του πρωτοτύπου δίστιχου: *O quoties ingressus iter,*

⁸⁸ Πολυλάς (1891) 149.

⁸⁹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 218.

⁹⁰ Πολυλάς (1891) 149.

mihi tristia dixi / Offensum in porta signa dedisse pedem! (Τιβ. 1.3.19-20). Η έκφραση αυτή προστίθεται από τον Πολυλά, και μάλιστα σε εμφατική θέση, προκειμένου να εντείνει το πάθος στην απόδοση. Επιπλέον, η χρήση της λέξης *ψυχή* φαίνεται πως στόχο έχει να μεταφέρει και λεκτικά την άσχημη ψυχική κατάσταση του Τιβούλλου ως ελεγειακή *persona* που αναπολεί εκείνες τις ημέρες πριν την αναχώρησή του από τη Ρώμη.

Τέλος, υπάρχει η προσθήκη *‘ς τὸ πλάγι του Μεσσάλα* στον στίχο 56. Για να γίνει κατανοητή η παραπάνω προσθήκη και να καταδειχθεί πως εκείνη στοχεύει στην ενίσχυση της συναισθηματικής φόρτισης, θα χρησιμοποιηθούν μερικές ακόμη μεταφραστικές επιλογές του Πολυλά στους στίχους 55-56. Το λατινικό κείμενο είναι: *‘Hic jacet immiti consumptus morte Tibullus, / Messallam terra dum sequiturque mari.’* (Τιβ 1.3.55-56). Οι στίχοι αυτοί αποτελούν το επίγραμμα που ο εραστής-ποιητής θα ήθελε να χαραχθεί στον τάφο του αν πεθάνει. Το επίγραμμα στο λατινικό κείμενο αναφέρει πως: «Εδώ κείται ο Τίβουλλος που αναλώθηκε από τον άκαρδο θάνατο, ενώ ακολουθούσε σε στεριά και θάλασσα τον Μεσσάλλα»⁹¹. Ο Πολυλάς μεταφράζει το επίγραμμα ως εξής: *‘Εδῶ κεῖται ἀπὸ θάνατον πικρὸν σβυμμένος ὁ Τιβοῦλλος / ἐνῶ παράδερνε παντοῦ ‘ς τὸ πλάγι του Μεσσάλα* (μτφρ. 1.3 Πολ. 55-56)⁹². Εδώ παρατηρείται πως ο μεταφραστής αναγνωρίζει την ιδιαίτερη σημασία της συμπαράταξης των ονομάτων *Tibullus, / Messallam* τοποθετημένων σε εμφατικές θέσεις στο τέλος του στίχου 55 και στην αρχή του στίχου 56 αντίστοιχα, προκειμένου ο Τίβουλλος να τονίσει τη σχέση των δύο προσώπων. Συνεπώς, ο μεταφραστής επιλέγει να διατηρήσει στο μετάφρασμά του τα δύο ονόματα σε αντίστοιχες εμφατικές θέσεις, τοποθετώντας τα το ένα κάτω από το άλλο στο τέλος των στίχων 55 και 56 αντίστοιχα⁹³. Επιπλέον, ο μεταφραστής επιλέγει να αποδώσει το ρήμα *sequiturque* με το ρήμα *παράδερνε*, ένα

⁹¹ Η μετάφραση του παρόντος δίστιχου προέρχεται από τον γράφοντα.

⁹² Πολυλάς (1891) 150.

⁹³ Η μεταφραστική αυτή επιλογή του Πολυλά να τοποθετήσει τα δύο ονόματα το ένα κάτω από το άλλο στο τέλος δύο συνεχόμενων στίχων, με το όνομα του Τιβούλλου να βρίσκεται πάνω από το όνομα του Μεσσάλλα, θυμίζει ιδιαίτερα το 72.1-2 του Κατούλλου:

Dicebas quondam, solum te nosse Cattulum,
Lesbia, nec prae me velle tenere Jovem.

Σύμφωνα με τον Τρομάρα (²2001) 557, η τοποθέτηση του ονόματος του Κατούλλου πάνω από το όνομα του Δία, έχει ως στόχο η *persona* του ποιητή να δηλώσει την ανωτερότητά της έναντι του θεού. Το ζήτημα για το εάν η μεταφραστική επιλογή του Πολυλά για το συγκεκριμένο χωρίο θέλει να δηλώσει υπαινικτικά την ανωτερότητα της ελεγειακής *persona* του Τιβούλλου έναντι του πάτρωνά του Μεσσάλλα βρίσκεται ακόμα υπό διερεύνηση από τον γράφοντα.

ρήμα που δηλώνει την ταλαιπωρία κάτω από αντίξοες συνθήκες, καταφέροντας να εντείνει το πάθος. Τόσο οι παραπάνω μεταφραστικές επιλογές, όσο και η προσθήκη της φράσης *‘ς το πλάγι του Μεσσάλα*, ενισχύουν ακόμη περισσότερο τη σχέση των δύο προσώπων, αποδίδοντας μια συναισθηματική διάσταση που δεν εμφανίζεται στο λατινικό πρωτότυπο⁹⁴. Στο πρωτότυπο η ελεγειακή persona του Τιβούλλου ακολουθεί απλά τον Μεσσάλλα σε στεριά και θάλασσα, χωρίς να τονίζεται αν η συμμετοχή στην εκστρατεία είναι ηθελημένη ή αποτέλεσμα της υποχρέωσης του Τιβούλλου απέναντι στον πάτρωνά του. Αντίθετα, στο μετάφρασμα του Πολυλά ο Τίβουλλος παρουσιάζεται να ακολουθεί παντού τον Μεσσάλλα υποφέροντας μαζί του, όπως ακριβώς θα ενεργούσε κάποιος για χάρη του φίλου του.

β) Διασκελισμοί

Μια από τις μεταφραστικές πρακτικές του Πολυλά, η οποία του επιτρέπει να μετατρέψει το μετάφρασμα σε ένα αυτόνομο λογοτεχνικό κείμενο, είναι η χρήση του διασκελισμού. Διασκελισμός ονομάζεται το στιχουργικό φαινόμενο κατά το οποίο το νόημα δεν ολοκληρώνεται εντός του ενός στίχου, αλλά συνεχίζεται και στον επόμενο⁹⁵. Σύμφωνα με τον Γαραντούδη, ο Πολυλάς στις μεταφράσεις του «εφαρμόζει σε ευρεία έκταση και με πρωτοποριακό για την εποχή του τρόπο [...] τον διασκελισμό»⁹⁶.

Ο μεταφραστής στην απόδοση της 1.3 δημιουργεί αρκετούς διασκελισμούς. Είναι αξιοσημείωτο όμως πως παρά το γεγονός ότι το πρωτότυπο διαθέτει και εκείνο αρκετούς διασκελισμούς, ο Πολυλάς επιλέγει είτε να τους καταργήσει είτε να διατηρήσει κάποιους αλλάζοντας όμως τη μορφή τους. Πιο συγκεκριμένα, στους στίχους: *Illa sacras pueri sortes ter sustulit; illi / Rettulit e triviis omina certa puer* (Τιβ. 1.3.11-12), απαντά ο διασκελισμός *illi / rettulit*. Ο Πολυλάς μεταφράζει το δίστιχο ως εξής: *τρίτην φοράν τὸν ἱερὸν λαχὸν ἐπῆρε ἀπὸ τὸ ἀγόρι, / καὶ ἄσφαλτ’ ἀπὸ τὸ τρίστρατο τῆς ἔφερνε σημεῖα* (μτφρ. 1.3 Πολ. 11-12)⁹⁷. Παρατηρείται λοιπόν πως ο μεταφραστής στο κείμενό του επιλέγει να αφήσει αμετάφραστη την αντωνυμία *illi*, καταργώντας έτσι τον διασκελισμό του πρωτοτύπου. Συνεχίζοντας, οι στίχοι: *Hic choreae cantusque*

⁹⁴ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 216.

⁹⁵ Βλ. *ΑΝΑ* 512-513 λημ. “Διασκελισμός”.

⁹⁶ Γαραντούδης (1998β) 485.

⁹⁷ Πολυλάς (1891) 149.

vigent, passimque vagantes / Dulce sonant tenui gutture carmen aves (Τιβ. 1.3.59-60), μεταφράζονται από τον Πολυλά ως: *ἐκεῖ δὲν παύουν ἄσματα, χοροί, καὶ ὡς τύχη σκορπισμένα / πουλιά με λεπτὸν λάρυγγα γλυκὰ τραγούδια χύνουν* (μτφρ. 1.3 Πολ. 59-60)⁹⁸. Παρατηρείται πως ο διασκελισμός του πρωτοτύπου vagantes / dulce διατηρείται στο ίδιο δίστιχο στο μετάφρασμα αλλά μετατρέπεται σε *σκορπισμένα / πουλιά*. Ο Πολυλάς διατηρεί στο μετάφρασμα τον προσκελισμό vagantes μεταφράζοντας ως *σκορπισμένα*, ενώ μετακινεί το μετασκελισμό dulce του πρωτοτύπου⁹⁹. Τη θέση του μετασκελισμού στη μετάφρασή του καταλαμβάνει πλέον η λέξη *πουλιά* στην αρχή του στίχου 60, μία λέξη (aves) που στο πρωτότυπο ήταν το προσδιοριζόμενο ουσιαστικό του επιθέτου vagantes.

Όσον αφορά τους διασκελισμούς που σχηματίζει ο ίδιος ο Πολυλάς, αναφέρονται ως παράδειγμα οι στίχοι: *κ' ἐγὼ ποὺ τὴν ἐθάρρενα προτοῦ, καθὼς ἐσυνταζόμεουν / ἀνήσυχος κάθε ἀφορμὴν ζητοῦσ' ἀργοπορίας* (μτφρ. 1.3 Πολ. 15-16)¹⁰⁰. Οι αντίστοιχοι στίχοι του πρωτοτύπου είναι οι εξής: Ipse ego solator, quum jam mandata dedissem, / Quaerebam tardas anxius usque moras (Τιβ. 1.3.15-16). Ο Πολυλάς στο συγκεκριμένο δίστιχο αποδίδει ελεύθερα τον στίχο 15 του πρωτοτύπου και χρησιμοποιεί το ρήμα *συντάζομαι*, ένα ρήμα του ιδιώματος των Επτανήσων, το οποίο χρησιμοποιείται σε τοπικά μοιρολόγια και αναφέρεται σε κάποιον όταν είναι έτοιμος να πεθάνει¹⁰¹. Η χρήση του ρήματος αυτού και η τοποθέτησή του στο τέλος του στίχου ως προσκελισμού για τη δημιουργία του διασκελισμού *καθὼς ἐσυνταζόμεουν/ ἀνήσυχος*, στοχεύει στην επιθυμία του μεταφραστή να εντείνει το πάθος. Ο διασκελισμός του Πολυλά εδώ αναπαριστά τη συναισθηματική αναστάτωση της ελεγειακής persona του Τιβούλλου, ενώ παράλληλα μιμείται το χάσμα και τη χρονική διάρκεια ανάμεσα στις σκέψεις του εραστή-ποιητή πως είναι πολλές οι πιθανότητες να πεθάνει κατά τη διάρκεια της εκστρατείας, γεγονός που του προκαλεί ανησυχία και τον αναγκάζει να σκεφτεί αφορμές που θα καθυστερούσαν το ταξίδι του.

⁹⁸ Πολυλάς (1891) 150.

⁹⁹ Για τους όρους *προσκελισμός* και *μετασκελισμός* βλ. *ΑΝΑ* 512-513 λημ. “Διασκελισμός”.

¹⁰⁰ Πολυλάς (1891) 149.

¹⁰¹ Για την ακριβή σημασία και τις χρήσεις του ρήματος *συντάζομαι* βλ. <https://lexikolefkadas.gr/syntazome/> [Τελευταία ανάκτηση: 12/4/2022]. Το λήμμα αναφέρει τα εξής: *τακτοποιώ τα του οίκου μου. Σε μοιρολόγι του τόπου έχομε: “Νοικοκυρά συντάζεται να πάει στον κάτω κόσμο / κι αναμεράει τη ρόκα της και χώνει τη φωτιά της ...” (Ι.Ν. Σταματέλου, Μοιρολόγια Λευκάδας – 1876 – σελ. 23 και Δημ. Τραγούδια Λευκάδας, σελ 144/9). Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος – Πανταζής Κοντομήχης.*

γ) Υπερβατό

Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η χρήση του υπερβατού σχήματος στο μετάφρασμα. Ο Πολυλάς στο βιβλίο του *Η φιλολογική μας γλώσσα* τονίζει την ιδιαίτερη σημασία που έχει το σχήμα αυτό για τη λογοτεχνική γλώσσα. Επισημαίνει πως το υπερβατό (η μετάθεσις σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιεί) είναι ένα από τὰ συστατικά γλώσσας ζωντανής καὶ ἀκεραίας και προσθέτει: το πλεονέκτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον συντελεῖ τόσον εἰς ἀνύψωσιν τοῦ λόγου, δὲν ἔχουν πολλοὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, διότι δὲν εἶναι καθαρῶς πτωτικά, καθὼς ἡ δική μας¹⁰².

Ωστόσο, η σπουδαιότητα που ο Πολυλάς προσδίδει στο υπερβατό σχήμα, δεν αποτελεί καινοτομία μόνο της δημοτικής γλώσσας. Είναι γνωστό πως η χρήση του υπερβατού σχήματος αποτελούσε χαρακτηριστικό τόσο της αρχαίας ελληνικής όσο και της λατινικής γλώσσας και ήταν ευρύτερα διαδεδομένο στην ποίηση αυτών των γλωσσών, τόσο για λόγους μετρικούς όσο και για έμφαση¹⁰³. Η *Ελεγεία* 1.3 του Τιβούλλου βρίθει από υπερβατά σχήματα¹⁰⁴. Η ποσότητά τους στο πρωτότυπο, καθώς και η ιδιαίτερη σημασία του υπερβατού ως σχήματος για τον Πολυλά καθιστά απαραίτητη την παρατήρηση του τρόπου με τον οποίο διαχειρίζεται τα συγκεκριμένα σχήματα.

¹⁰² Πολυλάς (1892) 70.

¹⁰³ Σχετικά με το υπερβατό και τη χρήση του στην αρχαία ελληνική και λατινική λογοτεχνία, βλ. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/rhetoric/page_092.html?prev=true [Τελευταία ανάκτηση: 12/4/2022].

¹⁰⁴ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου είναι τα εξής: στ. 1: Aegaeas...per undas, στ. 3: Ignotis...terris, στ. 4: avidas...manus και Mors...nigra, στ. 6: in maestos...sinus, στ. 7: Assyrios...odores, στ. 8: effusis...comis, στ. 10: omnes...deos, στ. 11: sacras...sortes, στ. 14: nostras...vias, στ. 16: tardas...moras, στ. 18: sacram...diem, στ. 19-20: tristia...signa, στ. 21: invito...Amore, στ. 23: tua...Isis, στ. 24: tua...aera και tua...manu, στ. 26: puro...toro, στ. 28: picta...tabella και templis...tuis, στ. 29: mea...Delia και votivas...voces, στ. 30: ante sacras...fores, στ. 32: turba...in Pharia, στ. 33: patrios...Penates, στ. 34: antique...Lari, στ. 35: Saturno...rege, στ. 36: in longas...vias, στ. 37: caeruleas...undas, στ. 38: effusum...sinum, στ. 39: Ignotis...terris, στ. 39-40: vagus...navita, στ. 40: externa...merce, στ. 41: illo...tempore και validus...taurus, στ. 42: domito...ore, στ. 45: ipsae...quercus, στ. 46: obvia...ubera, στ. 48: inmiti...arte και saevus...faber, στ. 50: mille...viae, στ. 52: in sanctos...deos, στ. 53: fatales...annos, στ. 54: inscriptis...notis, στ. 55: inmiti...morte, στ. 57: tenero...Amori, στ. 58: campos...in Elysios, στ. 59-60: vagantes...aves, στ. 60: dulce...carmen, στ. 62: odoratis...rosis, στ. 63: teneris...puellis, στ. 66: insigni...coma, στ. 67: scelerata...sedes, στ. 69: feros...angues, στ. 71: niger...Cerberus και serpentum...ore, στ. 72: aerates...ante fores, στ. 74: celeri...rota, στ. 75: novem...per iugera, στ. 76: adsiduas...aves, στ. 77-78: acrem...sitim, στ. 79: Veneris...numina, στ. 80: In cava...dolia και Lethaeas...aquas, στ. 81: meos...amores, στ. 82: lentas...militias, στ. 84: sedula...anus, στ. 86: plena...colu, στ. 91: longos...capillos, στ. 92: nudato...pede, στ. 93-94: hunc illum...nitentem / Luciferum και Aurora...candida και στ. 94: roseis...equis.

Η μελέτη για τη χρήση του υπερβατού σχήματος από το μεταφραστή επικεντρώνεται μόνο στον τρόπο με τον οποίο εκείνος διαχειρίζεται την ύπαρξη υπερβατών του πρωτοτύπου που έχουν τη μορφή: ουσιαστικό – επιθετικός προσδιορισμός και εμπρόθετος προσδιορισμός – επιθετικός προσδιορισμός.

Η συγκριτική αυτή μελέτη οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο Πολυλάς διατηρεί από το πρωτότυπο και αποδίδει στο μετάφρασμά του έναν μεγάλο αριθμό υπερβατών σχημάτων, διατηρώντας παράλληλα τους όρους στις ίδιες εμφατικές τους θέσεις με το πρωτότυπο. Για παράδειγμα, στο 1.3.8 ο Τίβουλλος γράφει: *Et fleat effusis ante sepulcra comis* και ο Πολυλάς τον μεταφράζει: *καὶ ἔς τὴν ταφὴν μου μὲ λυταῖς νὰ ὀδύρεται πλεξίδαις* (μτφρ. 1.3 Πολ. 1.3.8)¹⁰⁵. Στον στίχο αυτόν παρατηρείται πως ο μεταφραστής αφενός αποδίδει το υπερβατό *effusis...comis* του πρωτοτύπου, ένα υπερβατό που στόχο έχει να τονίσει τα λυτά μαλλιά ως σύμβολο θλίψης¹⁰⁶, με ένα αντίστοιχο υπερβατό στο μετάφρασμα, το *μὲ λυταῖς...πλεξίδαις*. Επίσης, τα μέρη, τα οποία απαρτίζουν το υπερβατό του μεταφράσματος, διατηρούν τις ίδιες εμφατικές τους θέσεις με εκείνες που κατείχαν στο πρωτότυπο, δηλαδή το πρώτο σκέλος βρίσκεται πριν από την τομή του στίχου και το δεύτερο σκέλος βρίσκεται στο τέλος του στίχου. Η διατήρηση της μορφής και του περιεχομένου των υπερβατών του Τιβούλλου στο μετάφρασμα φανερώνει πως ο Πολυλάς αναγνωρίζει την ιδιαίτερη σημασία που έχουν τα σχήματα αυτά για το πρωτότυπο.

Αντίθετα όμως, ο μεταφραστής δε διστάζει να θυσιάσει κάποια υπερβατά του πρωτοτύπου για να εξυπηρετήσει μετρικούς σκοπούς. Για παράδειγμα, το 1.3.7 του Τιβούλλου: *Non soror, Assyrios cineri quae dedat odores* μεταφράζεται από τον Πολυλά ως: *τὴν ἀδελφὴν μὲ μὺρ' ἄσσυριακὰ τὴν τέφραν μου νὰ ῥάνη* (μτφρ. 1.3 Πολ. 7)¹⁰⁷, καθώς η διατήρηση του υπερβατού του πρωτοτύπου θα οδηγούσε σε μετρική αστοχία στον δεκαεπτασύλλαβο. Αξίζει όμως να σημειωθεί το γεγονός πως τόσο στον στίχο αυτό, όσο και σε άλλες περιπτώσεις που ο μεταφραστής αναγκάζεται να καταργήσει το υπερβατό του πρωτοτύπου, παρατηρείται μια τάση διατήρησης του ενός σκέλους του υπερβατού στην ίδια εμφατική θέση με εκείνη που κατείχε στο πρωτότυπο για παράδειγμα, στον προαναφερόμενο στίχο η λέξη *ἄσσυριακὰ* στη μετάφραση βρίσκεται ακριβώς πριν από την τομή του στίχου, όπως ακριβώς συμβαίνει με τη λέξη

¹⁰⁵ Πολυλάς (1891) 149.

¹⁰⁶ Maltby (2002) 188.

¹⁰⁷ Πολυλάς (1891) 149.

Assyrios. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ο Πολυλάς δε μεταφέρει στο μετάφρασμα υπερβατά σχήματα του πρωτοτύπου εξαιτίας του γεγονότος πως έχει παραλείψει ένα από τα δύο μέρη του υπερβατού. Για παράδειγμα, στο 1.3.57: *Sed me, quod facilis tenero sum semper Amori*, το οποίο αποδίδεται ως: *Ὅμως ἐμέ, τοῦ Ἔρωτος πιστὸς ὡς εἶμαι, θὰ ὁδηγήσῃ* (μτφρ. 1.3 Πολ. 57)¹⁰⁸, φαίνεται πως το υπερβατό *tenero...Amori* του πρωτοτύπου δε μεταφέρεται στην απόδοση του Πολυλά, καθώς εκείνος επιλέγει να αφήσει αμετάφραστη τη λέξη *tenero*.

Μία συστηματικότητα ως προς την επιλογή του Πολυλά να μη μεταφέρει στο μετάφρασμα υπερβατά σχήματα του πρωτοτύπου υπάρχει στην περίπτωση που εκείνα έχουν τη μορφή εμπρόθετος προσδιορισμός – επιθετικός προσδιορισμός. Σύμφωνα με τους κανόνες της λατινικής γλώσσας, όταν το ουσιαστικό, με το οποίο συνάπτεται η πρόθεση, συνοδεύεται από επιθετικό προσδιορισμό, συνήθως η πρόθεση τοποθετείται ανάμεσα στο επίθετο, που προτάσσεται, και το ουσιαστικό¹⁰⁹. Ὅμως δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που η πρόθεση μπορεί να συναφθεί με το επίθετο και να προτάσσεται ή να υποτάσσεται το ουσιαστικό¹¹⁰. Τα φαινόμενα αυτά δημιουργούν αρκετές φορές υπερβατό σχήμα.

Φαίνεται πως ο Πολυλάς διαχειρίζεται όλες τις περιπτώσεις υπερβατών, που υπάγονται στους παραπάνω κανόνες, σύμφωνα με τους κανόνες της γλώσσας-στόχου, δηλαδή της δημοτικής. Έτσι λοιπόν το υπερβατό του πρωτοτύπου καταργείται και ο επιθετικός προσδιορισμός λαμβάνει τη θέση του ανάμεσα στην πρόθεση και στο ουσιαστικό. Ως απόδειξη του παραπάνω ισχυρισμού, ενδεικτικά παρατίθεται το 1.3.58 του λατινικού κειμένου: *Ipsa Venus campos ducet in Elysios* που μεταφράζεται ως: *ἡ Ἀφροδίτ' ἡ ἴδια 'ς τὸ ἡλύσιο περιβόλι* (μτφρ. 1.3 Πολ. 58)¹¹¹. Στον συγκεκριμένο στίχο υπάρχει το υπερβατό *campos...in Elysios*, στο οποίο προτάσσεται το ουσιαστικό και ακολουθούν η πρόθεση με τον επιθετικό προσδιορισμό. Ο Πολυλάς καταργεί το συγκεκριμένο υπερβατό και το αποδίδει ως *ἡ ἴδια 'ς τὸ ἡλύσιο περιβόλι*, θέτοντας την πρόθεση στην αρχή του εμπρόθετου προσδιορισμού, ενώ ο επιθετικός προσδιορισμός προηγείται του ουσιαστικού, σύμφωνα με τους κανόνες της δημοτικής. Τον ίδιο ακριβώς κανόνα της δημοτικής ακολουθεί ο μεταφραστής και για την απόδοση του υπερβατού του

¹⁰⁸ Πολυλάς (1891) 150.

¹⁰⁹ Τζάρτζανος (²⁵2010) 97 και Ernout – Thomas (³2014) 180.

¹¹⁰ Ernout – Thomas (³2014) 180.

¹¹¹ Πολυλάς (1891) 150.

στίχου 80 της ελεγείας. Στο πρωτότυπο ο Τίβουλλος γράφει: In cava Lethaeas dolia portat aquas, ενώ στο μετάφρασμα ο Πολυλάς αποδίδει τον ίδιο στίχο ως εξής: *ρίχνουν εἰς στάμναις ἄπαταις τὰ ὕδατα τῆς λήθης*. (μτφρ. 1.3 Πολ. 80)¹¹². Στον στίχο αυτόν της πρωτότυπης ελεγείας παρατηρείται πως στο υπερβατό in cava...dolia προτάσσεται η πρόθεση και ο επιθετικός προσδιορισμός και ακολουθεί το ουσιαστικό. Η διαφοροποίηση αυτή δεν επηρεάζει τη μεταφραστική πρακτική του Πολυλά, ο οποίος καταργεί και πάλι το υπερβατό του πρωτοτύπου και το αποδίδει ως *εἰς στάμναις ἄπαταις*, προσδίδοντάς του την τυπική μορφή ενός εμπρόθετου προσδιορισμού της δημοτικής.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί το γεγονός πως ο Πολυλάς δημιουργεί νέα υπερβατά σχήματα στο μετάφρασμά του με στόχο να στρέψει αλλού το νοηματικό βάρος του στίχου. Συγκεκριμένα στον στίχο 19 του μεταφράσματος ο Πολυλάς γράφει: *πόσαις ξεκίνησα φοραῖς κ' ἐνῶ τὸ πόδι 'ς τὸ κατῶφλι*, ενώ στο πρωτότυπο ο αντίστοιχος στίχος αναφέρει τα εξής: O quoties ingressus iter mihi tristia dixi (Τιβ. 1.3.19). Συγκρίνοντας τα δύο αποσπάσματα, φαίνεται πως στο μετάφρασμα υπάρχει το υπερβατό *πόσαις ...φοραῖς*, το οποίο δεν αντιστοιχεί σε υπερβατό του πρωτοτύπου. Προφανώς το υπερβατό αυτό δημιουργείται από τη σημασία του λατινικού επιρρήματος quoties. Η δημιουργία του στοχεύει στο να στραφεί το νοηματικό βάρος του στίχου στην επανάληψη των πράξεων του πρωταγωνιστή της ελεγείας, εντείνοντας έτσι το πάθος. Ένα ακόμη υπερβατό που έχει ως στόχο την ενίσχυση του πάθους και την αλλαγή του βάρους του νοήματος από τον Πολυλά συναντάται στον στίχο 74 της μετάφρασης. Ο στίχος αυτός αναφέρει: *τὰ μέλη ὁ γλήγορος τροχός τ' ἁμαρτωλὰ γυρίζει*¹¹³ και αποδίδει τον αντίστοιχο στίχο του πρωτοτύπου: Versantur celeri noxia membra rota; (Τιβ. 1.3.74). Η μελέτη των δύο αυτών αποσπασμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο μεταφραστής λειτουργεί αντιθετικά. Από τη μία πλευρά, επιλέγει να καταργήσει το υπερβατό celeri...rota του πρωτοτύπου και να το αποδώσει ως *ὁ γλήγορος τροχός*. Από την άλλη πλευρά, αποφασίζει να καταργήσει το noxia membra του στίχου της *Ελεγείας* 1.3 και να δημιουργήσει το υπερβατό *τὰ μέλη...τ' ἁμαρτωλὰ*. Μέσω αυτού του υπερβατού ο Πολυλάς καταφέρνει να μεταστρέψει την έμφαση του στίχου από ένα υλικό αντικείμενο, όπως ο τροχός, σε κάτι ανθρώπινο, δηλαδή στα μέλη του Ιξίονα, εντείνοντας έτσι το πάθος.

¹¹² Πολυλάς (1891) 150.

¹¹³ Πολυλάς (1891) 149.

δ) Μετακίνηση μη εμφατικών λέξεων του πρωτοτύπου σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα

Μια από τις μεταφραστικές πρακτικές του Πολυλά, που προσδίδει λογοτεχνικότητα στο μετάφρασμα είναι η τεχνική της μετακίνησης μη εμφατικών λέξεων του πρωτοτύπου σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα. Ως μετακίνηση μη εμφατικών λέξεων ορίζεται το φαινόμενο κατά το οποίο ο μεταφραστής επιλέγει να αλλάξει τη θέση μίας λέξης του πρωτοτύπου, προκειμένου εκείνη να τοποθετηθεί είτε αρχή ή στο τέλος του στίχου είτε πριν ή μετά την τομή. Η μετακίνηση αυτή έχει στόχο να δοθεί έμφαση στο νόημα της συγκεκριμένης λέξης και να αποκτήσει μια ιδιαίτερη βαρύτητα για το περιεχόμενο του μεταφράσματος. Παράλληλα όμως υπάρχουν και μερικές περιπτώσεις στις οποίες η μετακίνηση εξυπηρετεί καθαρά μετρικούς σκοπούς, καθώς η διατήρηση της λέξης στην ίδια θέση με εκείνη που κατείχε στο πρωτότυπο, θα δημιουργούσε προβλήματα στον σχηματισμό του μέτρου.

Η μελέτη του μεταφράσματος καταδεικνύει πως ο Πολυλάς, όταν εφαρμόζει τη συγκεκριμένη πρακτική, στοχεύει στην απόδοση ιδιαίτερης βαρύτητας στη λέξη που μετακινεί και όχι στην εξυπηρέτηση μετρικών σκοπών. Ανάμεσα στα παραδείγματα της συγκεκριμένης μεταφραστικής πρακτικής του Πολυλά στην ελληνική απόδοση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου, αξίζει να σημειωθεί η εφαρμογή στο όνομα Δηλία, δηλαδή στο όνομα της *puella* του ελεγειακού ποιητή. Το όνομα της αγαπημένης του ποιητή εμφανίζεται τέσσερις φορές. Συγκεκριμένα, συναντάται στους στίχους 9, 23, 29 και 92. Από αυτές τις τέσσερις αναφορές, παρατηρείται πως η λέξη βρίσκεται σε εμφατική θέση στο πρωτότυπο μόνο στο στίχο 9, καθώς τίθεται ως πρώτη λέξη του στίχου¹¹⁴. Στις υπόλοιπες τρεις περιπτώσεις το όνομα βρίσκεται σε μη εμφατικές θέσεις. Ο Πολυλάς λοιπόν, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη σημασία των *scriptae puellae* σε ένα ελεγειακό ποίημα, αποφασίζει στις υπόλοιπες περιπτώσεις, όταν στο μετάφρασμα αναφέρεται το όνομα της κοπέλας, να το αποδίδει μετακινώντας το σε εμφατικές θέσεις του στίχου. Μέσα από τη συγκεκριμένη πρακτική ο μεταφραστής κατορθώνει να προσδώσει μεγαλύτερο πάθος στο μετάφρασμά του και να εντείνει τη συναισθηματική

¹¹⁴ Στην περίπτωση του στίχου 9 ο Πολυλάς επιλέγει να μετακινήσει το όνομα της Δηλίας από την εμφατική θέση του ως πρώτη λέξη του στίχου σε μία θέση πριν από την τομή του στίχου. Η επιλογή αυτή της μετακίνησης σε αντίστοιχη εμφατική θέση ενισχύεται με την προσθήκη της κτητικής αντωνυμίας *μου* από τον μεταφραστή και στοχεύει αφενός στο να διατηρήσει και αφετέρου στο να εντείνει πάθος του πρωτοτύπου.

φόρτιση που αυτό προκαλεί στο αναγνωστικό κοινό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ο Πολυλάς για τη μετακίνηση του ονόματος επιλέγει και στις τρεις περιπτώσεις το τέλος του στίχου. Η επιλογή αυτή εξηγείται από το γεγονός πως εκείνος, αναγνωρίζοντας πως ο Μεσσάλλας και η Δηλία είναι σημαντικοί για τον πρωταγωνιστή, τοποθετεί τα ονόματά τους στο τέλος των στίχων θέλοντας να τονίσει το τρίγωνο πάνω στο οποίο δομείται η *Ελεγεία* 1.3 του Τιβούλλου¹¹⁵.

ε) Απόδοση επαναλαμβανόμενης λατινικής λέξης σε διαφορετικά συμφραζόμενα του πρωτοτύπου

Συμπληρωματικά σε όσες μεταφραστικές πρακτικές του Πολυλά έχουν ως στόχο τη διαμόρφωση λογοτεχνικού χαρακτήρα στο μετάφρασμα, θα μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο Πολυλάς αποδίδει την ίδια λέξη που απαντά σε διάφορα σημεία του πρωτοτύπου.

Μελετώντας αυτές τις περιπτώσεις φαίνεται πως ο Πολυλάς δεν παραμένει πιστός σε μία συγκεκριμένη μεταφραστική απόδοση της επαναλαμβανόμενης λατινικής λέξης, την οποία να χρησιμοποιεί σε κάθε περίπτωση που εκείνη συναντάται στο μετάφρασμα. Για την υποστήριξη της παραπάνω άποψης θα αναφερθεί ο τρόπος με τον οποίο ο μεταφραστής αποδίδει τη λέξη *aves*, μία λέξη που συναντούμε στους στίχους 17, 60 και 76 του πρωτοτύπου.

Αρχικά, στον στίχο 17 του πρωτοτύπου: *Aut ego sum causatus aves, aut domima dira*, ο εραστής-ποιητής αναφέρεται στις προφάσεις που σκαρφιζόταν προκειμένου να αναβάλει την εκστρατεία. Μία από τις προφάσεις αυτές ήταν και οι κακοί οιωνοί των πουλιών. Σύμφωνα με τον Maltby, τα πουλιά, στο πλαίσιο ενός προπεμπτικού, λειτουργούσαν ως οιωνοί αρρώστιας¹¹⁶. Στη μεταφορά αυτού του στίχου στα Ελληνικά ως: *πότε μου παῖαν ὄρνεα κακὰ καὶ τέρατα τοῦ ὀλέθρου* (μτφρ. 1.3 Πολ. 17)¹¹⁷, ο μεταφραστής αποδίδει τη λέξη *aves* ως *ὄρνεα*, ενώ προσθέτει και τον επιθετικό προσδιορισμό *κακὰ*. Παρατηρείται λοιπόν πως μία νοηματικά αρνητική λέξη του πρωτοτύπου αποδίδεται με μία λέξη εξίσου αρνητικής σημασίας, αλλά στο μέγιστο βαθμό. Τα ὄρνεα συνδέονται περισσότερο με τον θάνατο, και δη με το άταφο πτώμα

¹¹⁵ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 216-217.

¹¹⁶ Maltby (2002) 189-190.

¹¹⁷ Πολυλάς (1891) 149.

που το κατασπαράζουν τα πουλιά, και όχι απλά με την αρρώστια. Στόχος του Πολυλά με αυτή τη γλωσσική του επιλογή είναι να ενισχύσει την αίσθηση του φόβου στο σημείο αυτό του μεταφράσματος.

Στους στίχους 59-60 του πρωτότυπου κειμένου: *Hic choreae cantusque vigent, passimque vagantes / Dulce sonant tenui gutture carmen aves*, ο Τίβουλλος αναφέρεται στα *vagantes aves* που γλυκοτραγουδούν στα Ηλύσια πεδία. Στην ελληνική απόδοση του συγκεκριμένου δίστιχου ως: *ἐκεῖ δὲν παύουν ᾄσματα, χοροί, καὶ ὡς τύχη σκορπισμένα / πουλιὰ μὲ λεπτὸν λάρυγγα γλυκὰ τραγούδια χύνουν* (μτφρ. 1.3 Πολ. 59-60)¹¹⁸ φαίνεται πως ο μεταφραστής διατηρεῖ την ουδέτερη σημασία του *aves* ως *πουλιά*. Η πιθανή αναφορά του πρωτοτύπου σε ετυμολογική προέλευση του *aves* από το *anvia* «χωρίς δρόμο», καθώς τα πουλιά δεν πετούν προς μία συγκεκριμένη διαδρομή¹¹⁹, δεν ήταν δυνατό να αποδοθεί από τον Πολυλά στα Ελληνικά. Συνεπώς χρησιμοποιεῖ την ουδέτερη σημασία του *aves* ως *πουλιά*.

Τέλος στους στίχους 75-76: *Porrectusque novem Tityus per jugera terrae / Assiduas atro viscere pascit aves*, ο εραστής-ποιητής περιγράφει τα Τάρταρα και αναφέρεται στον μύθο του Τιτυού, ο οποίος είχε τιμωρηθεί να είναι ξαπλωμένος σε εννέα πλέθρα γῆς, ενώ πουλιά του έτρωγαν το συκώτι. Ο Πολυλάς θέλοντας να αποδώσει εναργέστερα τη βιαιότητα της σκηνής που περιγράφεται σε αυτό το δίστιχο μεταφράζει ως: *Ὁ Τιτυὸς ἔς ἐννέα πλέθρα γῆς ἐξαπλωμένος τρέφει / μὲ σπλάγχνα αἱματοστάλακτα τὸ ἐπίμονο γεράκι* (μτφρ. 1.3 Πολ. 75-76)¹²⁰, δηλαδή επιλέγει να χρωματίσει το νόημα της λέξης *aves* του πρωτοτύπου και να το ενισχύσει, μεταφράζοντάς τη ως *γεράκι*¹²¹. Παράλληλα, σημειώνεται και μια μετατροπή στον αριθμό της λέξης από πληθυντικό σε ενικό, η οποία όμως δε δημιουργεῖ κάποια νοηματική μεταβολή ούτε βλάπτει την εγκυρότητα της μετάφρασης¹²².

Το παράδειγμα που μόλις παρατέθηκε αποδεικνύει πως ο Πολυλάς διαφοροποιεῖται στη μετάφραση επαναλαμβανόμενων λέξεων της Λατινικής στοχεύοντας στην απόδοση του νοήματος ανάλογα με την περίσταση. Επιπλέον, οι διαφορετικές επιλογές που

¹¹⁸ Πολυλάς (1891) 150.

¹¹⁹ Maltby (2002) 203.

¹²⁰ Πολυλάς (1891) 150.

¹²¹ Η επιλογή του Πολυλά να μεταφράσει τη λέξη *aves* στον μύθο του Τιτυού ως *γεράκι* και όχι ως *γύπας*, όπως στην πραγματικότητα ήταν, πιθανώς οφείλεται στο γεγονός πως δεν ευσταθούσε μετρικά στη συγκεκριμένη θέση του στίχου.

¹²² Για το φαινόμενο αυτό στις μεταφράσεις του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλίππιδη, βλ. Παππάς (2017) 145-146.

διαθέτει ο μεταφραστής προκειμένου να αποδώσει μία λατινική λέξη τον βοηθούν να αποδείξει στην πράξη πως η δημοτική, ως μία αναλυτική γλώσσα, είναι ικανή να αναπαραστήσει λεκτικά και τις πιο λεπτές αποχρώσεις των νοημάτων μιας σύνθετης γλώσσας με περιορισμένο λεξιλόγιο, όπως η Λατινική.

στ) Ιδιωματικές λέξεις

Ολοκληρώνοντας τις μεταφραστικές τεχνικές που χρησιμοποιεί ο Πολυλάς στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου, θα μελετηθούν οι λέξεις του επτανησιακού ιδιώματος που εμφανίζονται στο μετάφρασμα και η λειτουργία που αυτές επιτελούν. Πέρα από το ρήμα *εσυνταζόμεν* (μτφρ. 1.3 Πολ. 15), το οποίο ήδη αναφέρθηκε, απαντούν ακόμη οι ιδιωματοισμοί: *μαγνάδι* (μτφρ. 1.3 Πολ. 30), *γνέμα* (μτφρ. 1.3 Πολ. 86) και *χαραμέρι* (μτφρ. 1.3 Πολ. 93). Αξίζει όμως να τονιστεί πως, ενώ οι παραπάνω λέξεις είναι ιδιωματικές, εντούτοις η σημασία τους συνάγεται εύκολα από τα συμφραζόμενα των στίχων στους οποίους εντάσσονται και δε δημιουργούν προβλήματα κατανόησης σε κάποιον αναγνώστη που δε γνωρίζει το συγκεκριμένο ιδίωμα.

Οι λόγοι που αιτιολογούν τη χρήση των ιδιωματικών λέξεων από τον Πολυλά είναι τρεις. Πρώτον, οι ιδιωματοισμοί βοηθούν στη διασαφήνιση του λατινικού πρωτοτύπου π.χ. η λέξη *μαγνάδι* διασαφηνίζει τη σημασία της λατινικής λέξης *lino* (Τιβ. 1.3.30), που σημαίνει «λινάρι» και κατ' επέκταση το «λινό ύφασμα» που κάλυπτε εδώ το κεφάλι¹²³, και την αποδίδει καλύτερα στα Ελληνικά¹²⁴. Δεύτερον, τονίζουν τη δυνατότητα της δημοτικής να χρησιμοποιηθεί ως λογοτεχνική γλώσσα εντάσσοντας ακόμη και ιδιωματικούς τύπους, π.χ. ενώ στο τέλος του στίχου 86 μπορούσε και μετρικά να χρησιμοποιηθεί η λέξη της δημοτικής «νήμα» για να αποδώσει το λατινικό *stamina* (Τιβ. 1.3.86), ο Πολυλάς επιλέγει την ιδιωματική λέξη *γνέμα*. Τρίτον, εξυπηρετούν τους κανόνες του μέτρου π.χ. η λέξη *χαραμέρι* είναι μετρικά κατάλληλη σε σχέση με τη δημοτική λέξη «χαραυγή» που θα κατέστρεφε τον δεκαεπτασύλλαβό του.

¹²³ ΣΛΛ 988 λημ. “linum” 1α και 3α.

¹²⁴ Η χρήση της λέξης *μαγνάδι* από τον Πολυλά ίσως φανερώνει και ένα είδος μεταφραστικής ενδοκειμενικότητας, καθώς η συγκεκριμένη λέξη χρησιμοποιείται από τον μεταφραστή και στη μετάφραση της *Οδύσσειας* [Πολυλάς (21912)] για την απόδοση της λέξης *κρήδεμνον* του πρωτοτύπου (Ομ. *Οδ.* 5.345 και 5.351).

Συνοψίζοντας τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου από τον Ιάκωβο Πολυλά, συμπεραίνεται πως ο μεταφραστής ακολουθεί μια *στρατηγική υβριδικότητα*¹²⁵ μεταξύ *τυπικής ισοδυναμίας* και *δυναμικής ισοδυναμίας*¹²⁶. Με άλλα λόγια, ο μεταφραστής σέβεται πλήρως τη μορφή του πρωτοτύπου, κατορθώνοντας να τη διατηρήσει μέσω της καινοτομίας του ιαμβικού δεκαεπτασύλλαβου και της εναλλαγής του με τον δεκαπεντασύλλαβο, ως μορφικό αντίστοιχο του λατινικού ελεγειακού δίστιχου (τυπική ισοδυναμία). Παράλληλα όμως, φαίνεται πως σκοπός του ήταν και να αποδώσει πλήρως στη γλώσσα αφίξεως τη σχέση μεταξύ δέκτη και μηνύματος της γλώσσας αφετηρίας¹²⁷. Προς επίρρωση του παραπάνω σκοπού, ο Πολυλάς προσπάθησε να προσαρμόσει το μήνυμα της συγκεκριμένης ελεγείας στα γλωσσικά και γραμματικά δεδομένα της δημοτικής, δημιουργώντας τελικά έναν φυσικό λόγο, άμεσα κατανοητό από τους αναγνώστες του μεταφράσματός του (δυναμική ισοδυναμία).

Επίσης, οι τεχνικές: α) της παράλειψης και προσθήκης λέξεων ή φράσεων, β) του διασκελισμού, γ) του υπερβατού σχήματος και δ) της μετακίνησης λέξεων σε εμφατικές θέσεις των στίχων στοχεύουν και κατορθώνουν τελικά να προσφέρουν στον Πολυλά τον λογοτεχνικό χαρακτήρα που επιθυμούσε για το μετάφρασμά του, δημιουργώντας ένα αυτόνομο λογοτεχνικό κείμενο.

Τέλος, η επιλογή του μεταφραστή να αποδώσει μια επαναλαμβανόμενη λέξη του πρωτοτύπου με διαφορετικές λέξεις, ανάλογα με τα συμφραζόμενα που αυτές εμφανίζονται, καθώς και η χρήση ιδιωματισμών αποσκοπούν στην ισχυροποίηση της προγραμματικής θέσης του Πολυλά σχετικά με τις δυνατότητες της δημοτικής ως λογοτεχνικής γλώσσας.

¹²⁵ Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015) 88.

¹²⁶ Οι όροι *τυπική ισοδυναμία* και *δυναμική ισοδυναμία* προέρχονται από τη θεωρία του Nida (1964), όπως αυτή παρουσιάζεται συνοπτικά από τους Γραμμενίδη – Δημητρούλια – Κουρδή – Λουπάκη – Φλώρο (2015) 39-40.

¹²⁷ Στην παρούσα μελέτη υιοθετούνται οι όροι *γλώσσα αφετηρίας* και *γλώσσα αφίξεως*, όπως προκρίνονται από τον Κεντρωτή (1996) 53-54 σημ. 3.

Κεφάλαιο 2^ο – Οι μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται οι μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα, όπως αυτές δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Αττικόν Μουσείον* τον Μάιο και τον Οκτώβριο του 1891 αντίστοιχα¹²⁸. Η μετάφραση της 1.1 συνοδεύεται από ένα προλογικό σημείωμα του εκδότη με αναφορά: α) σε βιογραφικά στοιχεία του μεταφραστή (καταγωγή και το φιλολογικό του ψευδώνυμο¹²⁹), β) σχόλιο σχετικά με τη μεταφραστική του τεχνική (συγκεκριμένα με τη μετρική του επιλογή για την απόδοση του ελεγειακού δίστιχου), γ) κριτική στη μετάφραση (δηλώνει πως πρόκειται για πιστή μετάφραση του λατινικού κειμένου) και δ) μνεία στην προγενέστερη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου από τον Ιάκωβο Πολυλά και στο μετρικό σχήμα που εκείνος ακολούθησε¹³⁰.

Η προγραμματική *Ελεγεία* 1.1, χωρίζεται σε δύο μεγάλες θεματικές ενότητες. Στην πρώτη, ο εραστής-ποιητής απορρίπτει το στρατιωτικό τρόπο ζωής και τη συγκέντρωση πλούτου (1-4), έναντι ενός ανέμελου λιτού αγροτικού βίου (5-10). Υμνεί τα αγαθά της αγροτικής ζωής, όπως την αγροτική ευσέβεια προς πρωτόγονα λατρευτικά αντικείμενα (11-12), τον ανώνυμο αγροτικό θεό (13-14), την Ceres και τον Πρίαπο (15-18) και τους εφέστιους θεούς Lares (19-20). Η αναφορά στους τελευταίους οδηγεί σε μια περιγραφή γιορτής-θυσίας προς εκείνους (21-24). Προκρίνεται ο απλός τρόπος ζωής με αποχή από τα ταξίδια (25-34), ενώ η αγροτική του ευσέβεια ολοκληρώνεται με την αναφορά στον εξαγνισμό προς τη θεότητα Pales (35-40). Οι στίχοι που ακολουθούν (41-52) συνοψίζουν τα προηγούμενα αγροτικά θέματα, εισάγουν το ερωτικό στοιχείο και αποτελούν το όχημα για την επόμενη ενότητα, δηλαδή την άρνηση της στρατιωτικής δόξας και την προτίμηση ενός βίου αφιερωμένου στον έρωτα. Στη δεύτερη ενότητα, ο Τίβουλλος ως ελεγειακή persona απορρίπτει την πολεμική δόξα, εκπρόσωπος της οποίας είναι ο πάτρωνάς του Μεσσάλλας, ούτε τον ενδιαφέρει το γεγονός πως θα

¹²⁸ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹²⁹ Βλ. παραπάνω σ. 9.

¹³⁰ Παρατίθεται αυτούσιο το προλογικό σημείωμα του εκδότη (Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381): *Λόγιος συνεργάτης μας ἐκ Κερκύρας ἀπέστειλε πρό τινος πρὸς δημοσίευσιν τὸ κάτωθι πρῶτον ἐλεγείον τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ἀλβίου Τιβούλλου. Ὁ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Γλαῦκος Πόντιος κρυπτόμενος δόκιμος μεταφραστὴς μετεχειρίσθη 13σுλλάβους καὶ 15σுλλάβους στίχους πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ λατινικοῦ δίστιχου, καὶ πιστὴν μετάφρασιν τοῦ κειμένου. Ὡς γνωστὸν καὶ ὁ κ. Πολυλᾶς μετέφρασε καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Ἑστίᾳ» τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ τὸ 3^{ον} ἐλεγείον εἰς 15 καὶ 17σுλλάβους στίχους.*

θεωρηθεί δειλός για χάρη της αγαπημένης του Δηλίας (53-58). Ο ίδιος θέλει να έχει εκείνη στο πλευρό του τόσο στη ζωή, όσο και στις τελευταίες του στιγμές (58-60). Η σκέψη αυτή, τον οδηγεί στο να αναλογίζεται την κηδεία του, την οποία περιγράφει σαν να είναι παρών (61-68). Γρήγορα όμως, ο θάνατος δίνει το έναυσμα στη ζωή, που είναι μικρή και γι' αυτό πρέπει κανείς να χαίρεται τις απολαύσεις του έρωτα (69-74). Η ελεγεία κλείνει με μία τελική ενότητα (75-78), η οποία συγκεντρώνει όλα τα θέματα που ο ποιητής πραγματεύτηκε σ' αυτήν: τον πόλεμο, τον πλούτο, την απλή αγροτική ζωή και τον έρωτα¹³¹.

Στην *Ελεγεία* 1.5 ο εραστής-ποιητής έχει έλθει σε ρήξη με την αγαπημένη του. Η ελεγεία ξεκινά με την ομολογία του πως δε μπορεί να αντέξει τον χωρισμό τους, όσο και αν ο ίδιος πίστευε το αντίθετο, και υποφέρει από τον έρωτά της (1-4). Παραδέχεται πως εκείνος φέρθηκε αλαζονικά και της ζητά να το συγχωρέσει (5-8), υπενθυμίζοντάς της παράλληλα πως ο ίδιος κατάφερε να τη σώσει όταν εκείνη ήταν άρρωστη (9-17). Το αντάλλαγμα όμως, για αυτή του τη βοήθεια, ήταν η προδοσία της, καθώς ένας άλλος άντρας καρπώνεται τις χαρές του έρωτά της (17-18). Διαφορετικό ήταν το όνειρό του: να ζει μαζί με τη Δηλία στην αγροικία του, ενώ εκείνη θα αναλάμβανε τον ρόλο μιας *materfamilias* και θα περιποιούνταν τον πάτρωνά του Μεσσάλλα, όποτε εκείνος τους επισκεπτόταν (19-34). Τώρα, τα όνειρά του έχουν διαλυθεί (35-36). Η προσπάθειά του να αναζητήσει παρηγοριά στο ποτό και στην αγκαλιά άλλων γυναικών κατέστη άκαρπη (37-40), καθώς όλες υποστήριζαν πως η Δηλία τού έχει κάνει μάγια. Στην πραγματικότητα, η ομορφιά της τον έχει κάνει να συμπεριφέρεται έτσι και όχι τα μάγια (41-46), ενώ κατονομάζει ως υπεύθυνη για τη συμφορά του μία *Iena*, η οποία οδήγησε την *puella* του στην αγκαλιά ενός *dives amator* (47-48). Η αγανάκτησή του τον οδηγεί στο να εκστομίζει τρομερές κατάρες εναντίον της *Iena* (49-58). Παράλληλα όμως, ο εραστής-ποιητής συμβουλεύει την αγαπημένη του να μην παρασύρεται από τις συμβουλές της μαστροπού και να προτιμήσει τον *pauper amator*, δηλαδή τον ίδιο (59-66). Παρά τα όσα ειπώθηκαν, η θύρα της Δηλίας παραμένει κλειστή (67-68). Η ελεγεία ολοκληρώνεται με μία προειδοποίηση προς τον *dives amator*. Ο τροχός της τύχης θα

¹³¹ Για περιλήψεις της *Ελεγείας* 1.1, βλ. ενδεικτικά Maltby (2002) 115, Λαζανάς (1991) 61-62 και Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 52.

γυρίσει και εκείνος θα βρεθεί στη θέση του, καθώς ένας άλλος εραστής, αυτός που ήδη παραμονεύει κοντά στην πόρτα της, θα τον αντικαταστήσει (69-76)¹³².

I. Η επιλογή των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου ως υπό μετάφραση κειμένων από τον Κογεβίνα

Λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός πως ο Κογεβίνας δεν παραθέτει κάποιο δικό του προλογικό σημείωμα σχετικά με την απόφασή του να μεταφράσει τις συγκεκριμένες ελεγείες, κρίνεται σκόπιμο να αναζητηθούν οι λόγοι που οδήγησαν τον μεταφραστή στην επιλογή τους. Αξίζει να τονιστεί πως ο Κογεβίνας είναι ο πρώτος Έλληνας που αποφασίζει να μεταφράσει συστηματικά ελεγείες του Τιβούλλου και να τις δημοσιεύσει μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα¹³³. Αλλά ποιοι είναι οι πιθανοί λόγοι που τον παρακίνησαν στη μετάφραση αυτών των ελεγείων;

Γενικότερα, η επιλογή να μεταφράσει λατινικά κείμενα, οφείλεται στη λατινομάθεια του ίδιου του Κογεβίνα¹³⁴. Η λατινομάθειά του αποδεικνύεται αφενός, από την επίδραση των Επτανησίων λογίων από την Ιταλία¹³⁵ και αφετέρου από τη δυνατότητα του να κατανοήσει βαθύτερα τα νοήματα του πρωτοτύπου, όπως φαίνεται μέσω των μεταφραστικών του επιλογών.

Ειδικότερα, η απόφασή του να μεταφράσει ελεγείες και συγκεκριμένα Τίβουλλο, καθώς και ο τρόπος που μεταφράζει, πιθανώς συνδέεται με τη σχέση αφοσίωσης που είχε αναπτύξει με τον Πολυλά. Σύμφωνα με τη Δεντρινού, «ή πειθό θερμή άφοσίωση κι' ο μεγαλείτερος σεβασμός τοῦ Κογεβίνα, στρεφόταν πρὸς τὸν Ἰάκωβο Πολυλᾶ καὶ γι'αὐτὸ τὸν βλέπουμε νὰ τὸν ἀκολουθεῖ πιστὰ σὲ ὅλο του τὸ στάδιο, τόσο τὸ φιλολογικὸ ὅσο καὶ τὸ πολιτικόν»¹³⁶. Εξαιτίας της παραπάνω σύνδεσης, εύκολα γίνεται κατανοητό, πως η μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3 του Τιβούλλου από τον Πολυλά και το προλογικό της σημείωμα που συνοψίζει τη μεταφραστική του θεωρία¹³⁷, ήταν καταλυτικά για τον μεταφραστή, τόσο ως προς την επιλογή του συγκεκριμένου Λατίνου

¹³² Για περιλήψεις της *Ελεγείας* 1.5, βλ. ενδεικτικά Maltby (2002) 240, Λαζανάς (1991) 79-80 και Παππάς (2016) 60-61.

¹³³ Σχετικά με το ζήτημα των παλαιότερων ελληνικών μεταφράσεων του Τιβούλλου από Ευρωπαίους και γηγενείς, βλ. παραπάνω σ. 20 σημ. 71.

¹³⁴ Γρόλλιος (1970) 40.

¹³⁵ Βλ. παραπάνω σ. 2. Για την επίδραση των Επτανησίων λογίων από την Ιταλία από τον 15^ο αιώνα και εξής, πρβλ. Karapidakis (2021).

¹³⁶ Δεντρινού (1916) γ'.

¹³⁷ Για αναλυτικότερη παρουσίαση της μεταφραστικής θεωρίας του Πολυλά, βλ. παραπάνω σσ. 8-9.

ελεγειακού ποιητή, όσο και ως προς τις τεχνικές που ο ίδιος θα χρησιμοποιήσει στα μεταφράσματά του. Η επίδραση της θεωρίας αυτής στο φιλολογικό έργο του μεταφραστή ήταν τόσο μεγάλη, ώστε εκείνος να αφοσιωθεί στις μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων και να μην έχει γράψει ο ίδιος κάποιο δικό του ποιητικό ή πεζογραφικό έργο¹³⁸.

Όσον αφορά την επιλογή καθεμίας ελεγείας από τον Κογεβίνα, μπορούν να σημειωθούν τα ακόλουθα. Η επιλογή της 1.1 του Τιβούλλου, πιθανότατα συνδέεται με την επιθυμία του να καθιερωθεί ο ίδιος ως μεταφραστής. Αξίζει να σημειωθεί πως η μετάφραση αυτή είναι η πρώτη που δημοσιεύει ο Κογεβίνας¹³⁹. Ο μεταφραστής φαίνεται πως γνώριζε ότι η συγκεκριμένη ελεγεία είναι προγραμματική. Η χρήση της λοιπόν ως πρωτότυπου κειμένου, στοχεύει πιθανώς στο να κοινοποιήσει έμμεσα στους αναγνώστες του, μία δική του, επί του πρακτέου, προγραμματική δήλωση ως μεταφραστή, σχετικά με τις τεχνικές που χρησιμοποιεί για τη μετάφραση μίας ελεγείας¹⁴⁰.

Η απόφαση του μεταφραστή να αποδώσει την 1.5 του Τιβούλλου, και να τη δημοσιεύσει αμέσως μετά την 1.1, πιθανολογείται πως ίσως του επιτρέπει να αποδώσει και λεκτικά τη μεταφραστική εκλεκτική του συγγένεια με τον Πολυλά. Η παραπάνω άποψη στηρίζεται σε μία διεξοδικότερη μελέτη του στίχου 62 τόσο του πρωτοτύπου όσο και του μεταφράσματος. Παρατίθενται οι στίχοι:

Το λατινικό κείμενο:

[...]et in tenero fixus erit latere, (Τιβ. 1.5.62)

Η μετάφραση του Κογεβίνα

καὶ θά ‘ναι σταθερός ‘ς τὸ τρυφερό σου πλάγι. (μτφρ. 1.5 Κογ. 62)¹⁴¹

¹³⁸ Βλ. παραπάνω σ. 9.

¹³⁹ Σύμφωνα με τη Δεντρινού (1916) δ’ οι ανολοκλήρωτες μεταφράσεις-γυμνάσματα της *Αινειάδας* του Βιργιλίου και του *Προμηθέα* του Αισχύλου του Κογεβίνα σε συνεργασία με τον φίλο του Μαβίλη, δε δημοσιεύθηκαν ποτέ. Όλες οι υπόλοιπες μεταφράσεις του, δημοσιεύονται μετά τη μετάφραση της 1.1.

¹⁴⁰ Η μελέτη του έργου του Κογεβίνα καταδεικνύει πως σχεδόν όλες οι μεταφράσεις (με εξαίρεση αυτή του *der Taucher* (*Ο βουτηχτής*) του Schiller) που δημοσίευσε εν ζωή και πάντα σε περιοδικά, αφορούν ελεγείες, κλασικές ή νεότερες, και χρησιμοποιούν το ίδιο μετρικό σχήμα (Δεντρινού (1916) 4, 7, 10 και 17). Για το σχήμα αυτό του Κογεβίνα, βλ. παρακάτω σ. 45.

¹⁴¹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93. Η γραφή χωρίς κενό στην αρχή κάθε δεκατρισύλλαβου του Κογεβίνα οφείλεται στη δημοσίευση της μετάφρασης αυτής στο *Αττικόν Μουσείον*, η οποία ακολουθείται πιστά στη μελέτη αυτή.

Μελετώντας τις μεταφραστικές πρακτικές του Κογεβίνα για την απόδοση του στίχου αυτού παρατηρείται πως εκείνος: α) διατηρεί το υπερβατό *in tenero...latere* του πρωτοτύπου, β) προσθέτει την κτητική αντωνυμία *σου* και γ) τοποθετεί τη λέξη *σταθερός*, που αποδίδει το λατινικό *fixus*, σε εμφατική θέση πριν από την τομή. Μέσω της χρήση του υπερβατού *tenero...latere* στο πρωτότυπο, ο Τίβουλλος ποιητολογικά «αναφέρεται στο κομψό ελεγειακό είδος» και «για ακόμη μία φορά ομολογεί την πίστη του στον Καλλίμαχο και στην αλεξανδρινή πίστη γενικότερα»¹⁴². Η διατήρηση του συγκεκριμένου υπερβατού στο μετάφρασμα από τον λατινομαθή Κογεβίνα, η οποία επιτυγχάνεται με την προσθήκη του *σου* από τον ίδιο, πιθανότατα δείχνει πως εκείνος αναγνωρίζει το ποιητολογικό σχόλιο του πρωτοτύπου. Παράλληλα όμως, η απόδοση με το ίδιο σχήμα λόγου ίσως φανερώνει πως ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τελικά το υπερβατό του λατινικού κειμένου με σκοπό να εκφράσει ένα δικό του αντίστοιχο ποιητολογικό σχόλιο. Η απόδοσή του ως: *‘ς τὸ τρυφερό σου πλάγι* απηχεί στις αποδόσεις του Πολυλά: *‘ς το πλάγι του Μεσσάλα* (στ. 56) και *‘ς τὸ πλάγι σου σταλμένος* (στ. 90) στη μετάφραση της 1.3¹⁴³. Μέσα από τη χρήση της συγκεκριμένης απόδοσης, ο Κογεβίνας φαίνεται πως στοχεύει στη δημιουργία διακειμενικής σύνδεσης με τη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3, ομολογώντας παράλληλα την αφοσίωσή του στις απόψεις του Πολυλά. Προεκτείνοντας το τελευταίο, αν ληφθεί υπόψιν η τοποθέτηση της λέξης *σταθερός* πριν από την τομή και θεωρηθεί πως η έκφραση *τρυφερό...πλάγι* πιθανώς να αναφέρεται ποιητολογικά στη μεταφραστική θεωρία του Πολυλά, μαρτυρείται και λεκτικά πως ο Κογεβίνας, θα βρίσκεται στο *πλάγι* του πρώτου και θα ακολουθεί τις διδαχές του καθ’ όλη τη μεταφραστική του πορεία.

Κλείνοντας, η επιλογή του μεταφραστή να αποδώσει στα Ελληνικά τις *Ελεγείες* 1.1, 1.5 και 1.10¹⁴⁴, συνδέεται με ένα επιπλέον στοιχείο. Μεταξύ των παραπάνω ελεγείων παρατηρείται αφενός μία μαθηματική ακρίβεια ανά πεντάδες (1, 5, 10) και αφετέρου οι ελεγείες αυτές συγκροτούν την αρχή, τη μέση και το τέλος του πρώτου βιβλίου των *Elegiae* του Τιβούλλου, δημιουργώντας έναν κύκλο¹⁴⁵. Κρίνεται λογικό λοιπόν πως

¹⁴² Παππάς (2016) 74.

¹⁴³ Πολυλάς (1891) 150. Για την απόδοση της φράσης *‘ς το πλάγι του Μεσσάλα*, βλ. παραπάνω σσ. 27-28. Για τη στενή σύνδεση μεταξύ των φράσεων: *‘ς το πλάγι του Μεσσάλα* και *‘ς τὸ πλάγι σου σταλμένος* στη μετάφραση του Πολυλά, βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 217.

¹⁴⁴ Οι δύο μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου από τον Κογεβίνα, εξετάζονται παρακάτω στο 3^ο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

¹⁴⁵ Για την κυκλική σύνθεση των ελεγείων του Τιβούλλου και συγκεκριμένα για το πρώτο βιβλίο των *Elegiae*, βλ. Παλαντζιάν (2009) 47-52.

ένας μεταφραστής που θα αποφάσιζε να ασχοληθεί συστηματικά, αλλά ανθολογικά, με τη μετάφραση του έργου ενός ποιητή, και δη Ρωμαίου, θα διάλεγε το αρχικό ποίημα, το μεσαίο και το τελικό¹⁴⁶.

II. Μεταφραστικές τεχνικές του Κογεβίνα

A) Μορφή

Εξετάζοντας τη μορφή των μεταφράσεων των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου από τον Κογεβίνα παρατηρούνται τα εξής: α) απουσία του πρωτότυπου κειμένου και στα δύο έργα και, β) όσον αφορά την απόδοση της 1.1, πρόκειται για μια *υπομνηματισμένη μετάφραση*, καθώς συνοδεύεται από υποσημειώσεις¹⁴⁷. Η απουσία του πρωτότυπου κειμένου κρίνεται για ακόμη μια φορά εύλογη, αν αναλογιστεί κανείς πως ο μεταφραστής ακολουθεί πιστά τη μεταφραστική θεωρία του Πολυλά και πρεσβεύει, όπως και το σύνολο των Επτανήσιων λογίων, τον λογοτεχνικό χαρακτήρα της μετάφρασης. Στόχος και του Κογεβίνα λοιπόν είναι τα μεταφράσματά του να αποτελούν έργα αυθύπαρκτα, αποδεδειγμένα από το πρωτότυπο.

Η παρουσία υποσελίδιων σημειώσεων στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.1 είναι σημαντική, καθώς εδώ ο Κογεβίνας φαίνεται ότι ακολουθεί μια μεταφραστική πρακτική, αντίστοιχη με εκείνη του Πολυλά στην απόδοση της 1.3¹⁴⁸. Οι υποσημειώσεις αφορούν τους στίχους 17, 19, 36, 34¹⁴⁹, 53 και 57 του μεταφράσματος. Από αυτές, άλλες αναφέρονται σε ονόματα ανθρώπων (53 και 57) και θεών (19 και 36) και άλλες σε πρακτικές (17 και 34), δηλαδή σε στοιχεία που έχουν μεταγραφεί από το λατινικό κείμενο στα Ελληνικά. Με αυτές τις υποσημειώσεις ο μεταφραστής

¹⁴⁶ Τόσο στον Τίβουλλο, όσο και σε άλλους Ρωμαίους ποιητές: α) το πρώτο ποίημα είναι προγραμματικό και συνοψίζει τα θέματα που περιλαμβάνουν τα υπόλοιπα, β) το μεσαίο ποίημα συνήθως προβάλλει «μια σημαντική ιδέα που διατρέχει το έργο τους» (Παλαντζιάν (2009) 5), και γ) το τελευταίο ποίημα ανακεφαλαιώνει τα θέματα που προηγήθηκαν. Για τη ποιητική σημασία του μέσου και σε έργα άλλων Λατίνων ποιητών όπως ο Λουκρήτιος (στο *De rerum Natura*), ο Οράτιος (στις *Ωδές*), ο Βιργίλιος (στην *Αινειάδα*) και ο Οβίδιος (στις *Μεταμορφώσεις*), βλ. Παλαντζιάν (2009) 5-8.

¹⁴⁷ Σχετικά με τη λειτουργία των υπομνηματισμένων μεταφράσεων, βλ. παραπάνω σ. 23 σημ. 82.

¹⁴⁸ Βλ. παραπάνω σ. 24.

¹⁴⁹ Ο αριθμός της κάθε υποσημείωσης ταυτίζεται με τον αριθμό του στίχου, στον οποίο εκείνη αναφέρεται. Η παραπάνω αντιστοιχία διατηρείται σε όλες τις περιπτώσεις, με εξαίρεση αυτή του στίχου 34. Η προαναφερθείσα υποσημείωση: α) βρίσκεται μετά από εκείνη για τον στίχο 36 και β) έχει την αρίθμηση 24. Προφανώς, τα παραπάνω στοιχεία μαρτυρούν τυπογραφικό λάθος τόσο στη σειρά, όσο και στην αρίθμηση, καθώς το περιεχόμενο της υποσημείωσης δε συνάδει με τον στίχο 24, αλλά με τον 34.

διευκρινίζει κάποια σημεία του κειμένου που θεωρεί ότι χρήζουν διευκρίνισης. Η πρακτική αυτή φανερώνει την επιθυμία του Κογεβίνα να μη διαταράξει τη μορφή του πρωτοτύπου προσθέτοντας επιπλέον λέξεις στο μετάφρασμα, προκειμένου να εξηγήσει σημεία του λατινικού κειμένου που δε θα ήταν δυνατό να αποδοθούν με το ίδιο νόημα στα Ελληνικά.

Η απουσία παρόμοιων σχολίων από τη μετάφραση της 1.5 πιθανώς αιτιολογείται από δύο λόγους. Πρώτον, από το γεγονός πως το αναγνωστικό κοινό είναι πλέον εξοικειωμένο με τα ονόματα των προσώπων και θεών από τις μεταφράσεις που έχουν προηγουμένως δημοσιευθεί¹⁵⁰. Δεύτερον, τα υπόλοιπα ονόματα που αναφέρονται στην ελεγεία αυτή, δε χρειάζονται περαιτέρω εξήγηση, καθώς προέρχονται από την αρχαιοελληνική μυθολογία και είναι ήδη γνωστά στους αποδέκτες του.

Ο Κογεβίνας επιλέγει, κατά την απόδοση των δύο ελεγείων, να διατηρήσει τον αριθμό των στίχων των αντίστοιχων πρωτοτύπων, επιτυγχάνοντας μια αριθμητική ισορροπία. Συγκρίνοντας τα λατινικά κείμενα και τα μεταφράσματα παρατηρείται πως στην 1.1 και τα δύο αποτελούνται από 78 στίχους, ενώ στην 1.5 από 76 στίχους αντίστοιχα.

Βασικό στοιχείο όμως για την οπτική αντιστοιχία του κάθε μεταφράσματος με το αντίστοιχο πρωτότυπό του είναι η μετρική επιλογή του Κογεβίνα να αποδώσει το ελεγειακό δίστιχο του λατινικού κειμένου με την εναλλαγή ενός ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου και ενός δεκατρισύλλαβου, με σταθερή την τομή του δεύτερου στην έκτη συλλαβή¹⁵¹. Πρόκειται για την πρώτη διαφοροποίηση του Κογεβίνα από το μεταφραστικό πρότυπο του Πολυλά. Η επιλογή όμως του συγκεκριμένου μετρικού σχήματος επιτυγχάνει τον ίδιο στόχο με εκείνο του μέντορά του, δηλαδή να αποδώσει μορφικά το γεγονός πως ο εξάμετρος του ελεγειακού δίστιχου, είναι εκτενέστερος από τον πεντάμετρο. Η χρήση της εναλλαγής δεκαπεντασύλλαβου και δεκατρισύλλαβου αφενός διατηρεί τη μορφική αντιστοιχία με το πρωτότυπο και αφετέρου ανταποκρίνεται στις μετρικές επιταγές της δημοτικής γλώσσας¹⁵².

¹⁵⁰ Υποσημείωση για το όνομα του Μεσσάλλα βρίσκουμε τόσο στη μετάφραση της 1.3 του Πολυλά (Πολυλάς (1891) 148), όσο και στη μετάφραση της 1.1 από τον Κογεβίνα (Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381), και για τη Δηλία στην 1.1 (Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381). Τέλος, για τον Πρίαπο έχουμε υποσημείωση στην 1.1 (Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381).

¹⁵¹ Για το μετρικό αυτό σχήμα του Κογεβίνα και για τη διαφοροποίηση του από εκείνο του Πολυλά, βλ. Δεντρινού (1916) δ'.

¹⁵² Βλ. παραπάνω σ. 25 σημ. 85.

Η μελέτη της μορφής των μεταφρασμάτων απέδειξε πως ο μεταφραστής κατέβαλε μεγάλο κόπο αντίστοιχο με εκείνο του δασκάλου του, προκειμένου να αντανakλάται πως ο εξάμετρος είναι μεγαλύτερος από τον πεντάμετρο στο πρωτότυπο. Αποφασίζει λοιπόν να χρησιμοποιήσει ένα σχήμα που θα κατόρθωνε να δημιουργήσει μια οπτική αντιστοιχία. Παράλληλα όμως, η επιλογή αυτή: α) φανερώνει ένα είδος ευγενούς άμιλλας μεταξύ του ίδιου και του Πολυλά και β) θέτει ψηλά τον πήχη για τη μεταφραστική απόδοση μιας ελεγείας, καθώς το συγκεκριμένο σχήμα περιορίζει τον αριθμό λέξεων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε κάθε στίχο από τον μεταφραστή. Τέλος, η γενικότερη προσπάθεια του Κερκυραίου λογίου για τη μεταφορά της μορφής πιθανώς δηλώνει την ιδιαίτερη σημασία που εκείνος προσδίδει στο πρωτότυπο.

B) Περιεχόμενο

α) Παραλείψεις και προσθήκες λέξεων

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούν οι παραλείψεις ή οι προσθήκες λέξεων που εμφανίζονται στις μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 από τον Κογεβίνα. Ο μεταφραστής επιλέγει σε αρκετά σημεία να παραλείψει λέξεις των αντίστοιχων πρωτοτύπων, κυρίως επιρρήματα (π.χ. *semper* Τιβ. 1.1.26, *iam* Τιβ. 1.5.39), αντωνυμίες (π.χ. *mihi* Τιβ. 1.1.49, *me* Τιβ. 1.5.1), ουσιαστικά (π.χ. *viris* Τιβ. 1.1.76, *deus* Τιβ. 1.5.57), επιθετικούς προσδιορισμούς (π.χ. *vetus* Τιβ. 1.1.12, *tristi* Τιβ. 1.5.9), αλλά ποτέ ολόκληρους στίχους ή προτάσεις¹⁵³.

Μια συστηματικότητα ως προς τις μεταφραστικές επιλογές του Κογεβίνα παρατηρείται στον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται στα μεταφράσματα τις εμφοτικές

¹⁵³ Στους στίχους 1.5.61-66, όπου περιγράφονται συνοπτικά οι υπηρεσίες που θα προσφέρει ο φτωχός εραστής στην αγαπημένη του, φαίνεται εκ πρώτης όψεως πως η έκφραση *subicietque manus* στο δίστιχο: *pauper in angusto fidus comes agmine turbae / subicietque manus efficietque viam* (Τιβ. 1.5.63-64) έχει παραλειφθεί στο μετάφρασμα. Το δίστιχο κατά λέξη αναφέρει: *ο πτωχός σαν πιστός ακόλουθος μέσα στο πυκνό πλήθος, / τα χέρια του θα απλώνει και δρόμους θα σ' ανοίγει* (μτφρ. Β. Παππά, Παππάς (2016) 175), ενώ ο Κογεβίνας μεταφράζει ως *τὸν κόσμον 'σ τὰ στενώματα θὰ σοῦ παραμερίζῃ, / συνοδευτὴς πιστός, καὶ θὰ σοῦ ἀνοίγῃ δρόμο* (μτφρ. 1.5 Κογ. 63-64). Σύμφωνα με τους Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 228-229, η φράση αυτή που κυριολεκτικά σημαίνει «θα βάλει τα χέρια του κάτω από εσένα (για να σε σηκώσει και να σε κουβαλήσει)» (βλ. ΣΛΛ 1557 λημ. “subicio” 1α) δεν παραλείπεται νοηματικά, καθώς ο συνδυασμός των δύο άλλων προτάσεων που αποδόθηκε από τον μεταφραστή με την κοινή έκφραση της δημοτικής: *τὸν κόσμον...θὰ σοῦ παραμερίζῃ*, εμπεριέχει την κίνηση των χεριών που απομακρύνουν το πλήθος από την αγαπημένη, αλλά δεν τη σηκώνουν για να την κουβαλήσουν (βλ. ΑΚΝ 1024 λημ. “παραμερίζω” 1).

επαναλήψεις του Τιβούλλου (κυρίως ρημάτων, απρόσωπων εκφράσεων, αντωνυμιών και ουσιαστικών)¹⁵⁴, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ποίησης του Ρωμαίου ελεγειακού¹⁵⁵. Ο μεταφραστής επιλέγει να αποδώσει τις επαναλήψεις αυτές μονολεκτικά. Για παράδειγμα, η επανάληψη *parce [...] parce* του πρωτοτύπου στο δίστιχο: *Tu Manes ne laede meos; sed parce solutis / Crinibus, et teneris, Delia, parce genis* (Τιβ. 1.1.67-68) μεταφράζεται από τον Κογεβίνα ως: *Δηλία, μὴ τὸν ἴσκιό μου ταραΐξης καὶ λυπήσου / τὴν τρυφερή σου εἰδή, τὴν ξέπλεκή σου κόμη*· (μτφρ. 1.1 Κογ. 67-68)¹⁵⁶, δηλαδή αποδίδεται μονολεκτικά ως *λυπήσου*.

Η ίδια τακτική ακολουθείται από τον μεταφραστή και όταν υπάρχουν στο λατινικό κείμενο δύο διαφορετικά ρήματα που αφορούν παρόμοιες δραστηριότητες ή δύο συνώνυμα επίθετα. Στον στίχο 58 της *Ελεγείας* 1.1: *Dummodo sim, quaeso, segnis inersque vocer*, που αποδίδεται: *μόνον ἄρκεῖ μ' ἔσέ καὶ ᾗς λέγωμαι ἀκαμάτης* (μτφρ. 1.1 Κογ. 58)¹⁵⁷, τα συνώνυμα επίθετα *segnis inersque* μεταφράζονται ως ένα επίθετο, δηλαδή με το *ἀκαμάτης*¹⁵⁸. Τέλος, οι στίχοι 43-44 της 1.5: *Non facit hoc verbis; facie [...] / Devonet*, όπου υπάρχουν τα ρήματα *facit* και *devonet*, μεταφράζονται ως: *Δὲν μὲ ἀποδένει μὲ ψαλμούς, ἀλλὰ μὲ τὴν εἰδή της*, (μτφρ. 1.5 Κογ. 43)¹⁵⁹. Παρατηρείται πως εδώ ο Κογεβίνας παραλείπει την απόδοση του ρήματος *facit*. Οι παραπάνω πρακτικές του μεταφραστή δεν πρέπει να θεωρηθούν ως αδυναμίες του. Αντιθέτως, κρίνονται επιτακτικές εξαιτίας του μετρικού σχήματος που εκείνος ακολουθεί, χωρίς όμως να επηρεάζουν ουσιαστικά το νόημα του πρωτοτύπου¹⁶⁰.

Υπάρχουν όμως και ελάχιστα σημεία στα μεταφράσματα που οι παραλείψεις του μεταφραστή επηρεάζουν το νόημα του πρωτοτύπου. Ενδεικτικά αναφέρεται το χωρίο της *Ελεγείας* 1.5 στο οποίο εραστής-ποιητής καταριέται τη *Iena* που οδήγησε τη Δηλία προς τον *dives amator* (1.5.49-56). Συγκεκριμένα, το δίστιχο: *Currat et inguinibus nudis, ululetque per urbes, / Post agat e triviis aspera turba canum* (Τιβ. 1.5.55-56), αποδίδεται ως: *ᾗς τρέχη μὲ γυμνὰ μεριά 'ς τὰ τρίστρατ', ᾗς οὐρλιάζη / ὥς ποῦ δεινὰ*

¹⁵⁴ Συγκεντρωτικά οι επαναλήψεις του Τιβούλλου στις ελεγείες αυτές που επιλέγει να παραλείψει ο Κογεβίνας είναι οι εξής: *satis est, satis est* (Τιβ. 1.1.43), *parce [...] parce* (Τιβ. 1.1. 67-68), *consuescet [...] consuescet* (Τιβ. 1.5.25), *illa [...] illi* (Τιβ. 1.5.29) και *pauper [...] pauper / [...] / pauper* (Τιβ. 1.5.61, 63). Πρβλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 226 σημ. 52.

¹⁵⁵ Maltby (2002) 150-151.

¹⁵⁶ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁵⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁵⁸ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 226 σημ. 52.

¹⁵⁹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹⁶⁰ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 226.

σκυλιά νὰ τὴν ξεβγάλουν πέρα. (μτφρ. 1.5 Κογ. 55-56)¹⁶¹. Στην απόδοση του λατινικού κειμένου φαίνεται πως ο Κογεβίνας παραλείπει τον εμπρόθετο *per urbes*. Η παράλειψη αυτή επηρεάζει την εικόνα του πρωτοτύπου, καθώς αφαιρείται οποιαδήποτε αναφορά στην πόλη και η όλη δράση της περιγραφόμενης καταδίωξης μετατοπίζεται στο σταυροδρόμι¹⁶².

Ιδιαίτερη σημασία όμως, έχουν οι προσθήκες του Κογεβίνα που στοχεύουν στην απλοποίηση της σύνταξης του πρωτοτύπου από μία συνθετική γλώσσα, όπως η Λατινική, σε μία αναλυτική γλώσσα, όπως η δημοτική Ελληνική. Οι επιλογές αυτές του μεταφραστή είναι εκείνες που επιτρέπουν την αναζήτηση στοιχείων της δημιουργικότητάς του στα μεταφράσματα, τα οποία να τα καθιστούν αυτόνομα λογοτεχνικά έργα. Ενδεικτικό παράδειγμα του φαινομένου αυτού είναι η μετάφραση του Κογεβίνα στο χωρίο που ο Τίβουλλος ως ελεγειακή *persona* φαντάζεται την κηδεία του (Τιβ. 1.1.59-68). Ειδικότερα, ο στίχος 62: *Tristibus et lacrimis oscula mixta dabis* που κατά λέξη αναφέρει: «θα μου δώσεις φιλιά ανακατεμένα με θλιβερά δάκρυα»¹⁶³, μεταφράζεται ως: *μὲ δάκρυα θλιβερά θὰ μὲ νεκροφιλήσης* (μτφρ. 1.1 Κογ. 62)¹⁶⁴. Η απόδοση αυτή κρίνεται «εξαιρετικά αποτελεσματική όχι μόνο λόγω του ζωντανού λαϊκού σύνθετου *νεκροφιλώ* αλλά και επειδή η σύνταξη της μετοχής αντικαταστάθηκε με κάτι πιο άμεσο»¹⁶⁵.

Συνεχίζοντας τη μελέτη στις προσθήκες που ο Κογεβίνας κάνει στις αποδόσεις του, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός πως αυτές αποτελούν κυρίως *προσθήκες ανάλυσης του λόγου*¹⁶⁶, είναι πολύ περιορισμένες και αφορούν μία ή δύο λέξεις ή εμπρόθετους προσδιορισμούς. Για παράδειγμα, η φράση *e puris...fictilibus* (Τιβ. 1.1.38) του πρωτοτύπου μεταφράζεται ως *εἰς καθαρὰ, πλὴν πῆλινα λεκάνια* (μτφρ. 1.1 Κογ. 38)¹⁶⁷. Φαίνεται πως η προσθήκη του *πλὴν* στο μετάφρασμα, υπογραμμίζει την αντίθεση που υπονοείται στο πρωτότυπο ανάμεσα στις αγνές αλλά φτωχές προσφορές του εραστή-ποιητή στους θεούς. Επίσης, η φράση: *custodes...Lares* (Τιβ. 1.1.20) αποδίδεται από τον μεταφραστή ως: *Λάρητες, ἄγιοι φύλακες* (μτφρ. 1.1 Κογ. 19). Η προσθήκη του

¹⁶¹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹⁶² Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 227-228.

¹⁶³ Η μετάφραση του παρόντος στίχου προέρχεται από τον γράφοντα.

¹⁶⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁶⁵ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 228.

¹⁶⁶ Για τη χρήση της συγκεκριμένης ορολογίας στην ανάλυση των μεταφραστικών τεχνικών των μεταφράσεων του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλιππίδη, βλ. Παππάς (2017) 61-64.

¹⁶⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

επιθέτου ἄγιοι έχει στόχο να καταστήσει σαφές στους αναγνώστες του πως οι Lares ήταν ρωμαϊκές θεότητες¹⁶⁸. Λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός πως οι συγκεκριμένοι στίχοι αποτελούν μια προσευχή, η χρήση του επιθέτου ἄγιος από τον Κογεβίνα ίσως στοχεύει στον εκχριστιανισμό του περιεχομένου των στίχων αυτών, καθώς το επίθετο αυτό θα ήταν βασικό στοιχείο μιας προσευχής στην εποχή του. Μια ακόμη προσθήκη που στόχο έχει να διευκρινίσει στοιχεία που συνδέονται στενά με τον ρωμαϊκό κόσμο είναι η απόδοση της λέξης *verna* του πρωτοτύπου (Τιβ. 1.5.26) με τη φράση: *παιδὶ σπιτοθρεμμένων δούλων* (μτφρ. 1.5 Κογ. 26). Η προσθήκη αυτή κρίνεται απαραίτητη, καθώς αποδίδει πλήρως της σημασία της λατινικής λέξης «ενώ ταυτόχρονα υπονοεί την οικειότητα και τη στοργή μεταξύ αυτού του παιδιού και της ερωμένης του, Δηλίας»¹⁶⁹.

Οι μοναδικές προσθήκες του μεταφραστή που πιθανώς στοχεύουν στο να προσδώσουν λογοτεχνικότητα στα μεταφράσματα είναι στην *Ελεγεία* 1.1 ο εμπρόθετος ἔς τῇ γωνιά μου (μτφρ. 1.1 Κογ. 6) και στην *Ελεγεία* 1.5 η χρήση της λέξης *δενδρόκλαρα* (μτφρ. 1.5 Κογ. 32). Ειδικότερα, ο Κογεβίνας επιλέγει να αποδώσει το στίχο: *dum meus assiduo luceat igne focus* (Τιβ. 1.1.6) ως: *κι' ἄσβυστη μόνον στιά νὰ λάμπη ἔς τῇ γωνιά μου* (μτφρ. 1.1 Κογ. 6)¹⁷⁰. Η προσθήκη του εμπρόθετου προσδιορισμού από τον μεταφραστή στο τέλος του στίχου φαίνεται πως στόχο έχει να κάνει πιο ζωντανή τη συγκεκριμένη σκηνή (υποδηλώνοντας ένα μικρό και ταπεινό δωμάτιο) και παράλληλα να προσφέρει στον σύγχρονο αναγνώστη του μια οικεία εικόνα (δηλαδή το τζάκι που είναι σε μία γωνία του δωματίου)¹⁷¹. Η επιθυμία του να προσδώσει ζωντάνια σε μία εικόνα του πρωτοτύπου οφείλεται και για τη χρήση της σύνθετης λέξης *δενδρόκλαρα* στην 1.5. Αξίζει να σημειωθεί πως η λέξη αυτή αποτελεί έναν νεολογισμό του Κογεβίνα και ένα ἀπαξ λεγόμενο μόνο στο συγκεκριμένο μετάφρασμα¹⁷², φανερώνοντας με τον τρόπο αυτό πως το μεταφραστικό του έργο διαθέτει στοιχεία

¹⁶⁸ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 225. Η συγκεκριμένη προσθήκη του Κογεβίνα προκαλεί εντύπωση, καθώς στον ίδιο στίχο υπάρχει και υποσημείωση που διευκρινίζει πως οι Lares είναι οι εφέστιοι θεοί (Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381).

¹⁶⁹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 225.

¹⁷⁰ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁷¹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 224-225.

¹⁷² Η λέξη *δενδρόκλαρα* δεν περιέχεται ως λήμμα σε κάποιο λεξικό της Νέας Ελληνικής, πρβλ. *ΑΚΝ*, δεν προέρχεται από το ιδίωμα των Επτανήσων, πρβλ. <https://lexikolefkadas.gr/?s=%CE%B4%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BA%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%BF> [τελευταία ανάκτηση: 9/4/2022], ούτε εμφανίζεται ως λέξη στο ποιητικό έργο κάποιου άλλου ποιητή κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, πρβλ. <https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/search.html?lq=%CE%B4%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BA%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%B1> [τελευταία ανάκτηση: 9/4/2022].

«ἀληθινῆς ποιητικῆς ἔμπνευσης»¹⁷³. Συγκεκριμένα, το δίστιχο: *Huc veniet Messalla meus, cui dulcia roma / Delia selectis detrahet arboribus* (Τιβ. 1.5.31-32), όπου εραστής-ποιητής φαντάζεται τη Δηλία σαν μία *materfamilias* να περιποιείται τον πατρωνά του Μεσσάλλα συλλέγοντας γλυκούς καρπούς από εκλεκτά δέντρα, μεταφράζεται: *Νά 'ρχετ' ἐδῶ ὁ Μισσάλλας μου, ὠρίμους νὰ τοῦ κόβῃ / καρποὺς ἀπὸ ἐκλεκτὰ δενδρόκλαρα ἢ Δηλία* (μτφρ. 1.5 Κογ. 31-32)¹⁷⁴. Η χρήση αυτού του σύνθετου φαίνεται πως δημιουργεί μια πιο συγκεκριμένη εικόνα εντός του μεταφράσματος¹⁷⁵, καθώς ο γενικότερος όρος *arboribus*, αποδίδεται από τον Κογεβίνα με τον ειδικότερο όρο *δενδρόκλαρα*, εστιάζοντας στα κλαδιά.

β) Διασκελισμοί

Μια από τις μεταφραστικές πρακτικές του Κογεβίνα, μέσω της οποίας προσδίδεται επιπλέον λογοτεχνικότητα στις μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου παρατηρείται πως είναι η χρήση του διασκελισμού¹⁷⁶. Η μελέτη των μεταφρασμάτων καταδεικνύει πως εκείνα περιέχουν αρκετούς διασκελισμούς. Αξιοσημείωτο όμως είναι το γεγονός πως, παρά το ότι το πρωτότυπο διαθέτει αρκετούς διασκελισμούς, ο μεταφραστής επιλέγει είτε να τους καταργήσει, είτε να τους διατηρήσει ή και ενίοτε να δημιουργήσει νέους.

Πιο συγκεκριμένα, στους στίχους: *Agna cadet vobis, quam circum rustica pubes / clamet: «io messes et bona vina date!»* (Τιβ. 1.1.23-24), απαντά ο διασκελισμός *pubes / clamet*. Ο Κογεβίνας μεταφράζει το δίστιχο ως εξής: *Γιὰ σᾶς ἀρνάδα θὰ σφαχθῇ νεαροὶ χωριάτες γύρω / «δῶσ' τε καλὰ κρασιὰ καὶ θέρους» νὰ φωνάζουν.* (μτφρ. 1.1 Κογ. 23-24)¹⁷⁷. Παρατηρείται λοιπόν πως ο μεταφραστής στο κείμενό του επιλέγει να καταργήσει τον διασκελισμό και να μετακινήσει σε διαφορετικά σημεία των στίχων τους όρους που τον δημιουργούν στο πρωτότυπο [αμέσως μετά την τομή του στ. 23 (*νεαροί*) και στο τέλος του στ. 24 (*να φωνάζουν*)], ολοκληρώνοντας έτσι το νόημα εντός του κάθε στίχου. Η ίδια μεθοδολογία ακολουθείται και στο δίστιχο: *Ipse procuravi, ne possent saeva nocere / Somnia, ter sancta deveneranda mola* (Τιβ. 1.5.13-

¹⁷³ Δεντρινού (1916) γ'.

¹⁷⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹⁷⁵ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 224-225.

¹⁷⁶ Για τον ορισμό του φαινομένου αυτού, βλ. παραπάνω σ. 28.

¹⁷⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

14), όπου υπάρχει ο διασκελισμός *nocere / somnia*. Η μετάφραση λέει: *ἐγ' ὄνειρα σοῦ ἡμέρωσα δεινά, νὰ μὴ σὲ βλάψουν, / ποῦ μ' ἅγιο τρεῖς φορές κριθάρ' εἶχα νὰ διώχνω*. (μτφρ. 1.5 Κογ. 13-14)¹⁷⁸. Διαπιστώνεται πως ο Κογεβίνας και στο δίστιχο αυτό καταργεί τον διασκελισμό του πρωτοτύπου, συγκεντρώνοντας τους όρους που τον απαρτίζουν στο στίχο 13 του μεταφράσματος (το *ὄνειρα* ως δεύτερη λέξη του στίχου και το *βλάψουν* στο τέλος του).

Παράλληλα όμως, ο μεταφραστής επιλέγει να διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό τους διασκελισμούς των πρωτοτύπων, είτε δημιουργώντας αντίστοιχους στους ίδιους στίχους, είτε διατηρώντας τους αυτούσιους. Συγκεκριμένα, οι στίχοι: *Non ego laudari curo, mea Delia; tecum / Dummodo sim, queso segnis inersque vocer* (Τιβ. 1.1.57-58), όπου συναντάται ο διασκελισμός *tecum / dum*, μεταφράζονται ως: *Ἐμὲ δὲν μέλλουν ἔπαινοι, Δηλία μου· νὰ ἦμαι / μόνον ἀρκεῖ μ' ἐσὲ καὶ ἄς λέγωμαι ἀκαμάτης*. (μτφρ. 1.1 Κογ. 57-58)¹⁷⁹. Φαίνεται πως ο Κογεβίνας αποφασίζει να διατηρήσει τον διασκελισμό σε αυτό το δίστιχο, αλλά όχι με τους όρους που υπήρχε στο πρωτότυπο. Αντίθετα, τον αναμορφώνει θέτοντας το *νὰ ἦμαι* που προέρχεται από το *sim* του λατινικού κειμένου ως προσκελισμό στο στίχο 57 και το *μόνον* που προέρχεται από το *modo* ως μετασκελισμό στο στίχο 58, αποδίδοντας τον διασκελισμό *νὰ ἦμαι / μόνον* στο μετάφρασμα. Η ίδια τακτική εμφανίζεται και στην απόδοση των στίχων: *At tu quam primum sagae praecepta rapacis / Desere; nam donis vincitur omnis amor* (Τιβ. 1.5.59-60) από τον Κογεβίνα ως: *Καὶ ἀμέσως σὺ ταῖς συμβουλαῖς τῆς πλεονέχτρας γραίας / παῦσε ν' ἀκοῦς· νικᾶν καθ' ἔρωτα τὰ δῶρα*. (μτφρ. 1.5 Κογ. 59-60)¹⁸⁰. Στο χωρίο αυτό ο διασκελισμός *rapacis / desere* του πρωτοτύπου αλλάζει, κατά το ήμισυ, μορφή καθώς αποδίδεται ως *γραίας / παῦσαι* στη μετάφραση. Συγκεκριμένα, το *γραίας* που προέρχεται από το *sagae* του λατινικού κειμένου, μετακινείται και λαμβάνει τη θέση προσκελισμού στο στίχο 59, αλλά το *παῦσαι* που αποδίδει το *desere*, παραμένει ως μετασκελισμός και στο πρωτότυπο και στο μετάφρασμα στον στίχο 60. Τέλος, σε ένα απόσπασμα παρατηρείται πως ο Κογεβίνας κατορθώνει να αποδώσει πλήρως τον διασκελισμό του πρωτοτύπου. Το δίστιχο: *Nunc levis est tractanda Venus, dum frangere postes / Non pudet, et rixas inseruisse juvat* (Τιβ. 1.1.73-74) μεταφράζεται: *Τὼρ' ἡ Ἀφροδίτῃ ἡ μετέωρῃ μοῦδ' ἔπρεπε, ποῦ θύραις / δὲν 'τρέπομαι νὰ σπῶ καὶ θέλω*

¹⁷⁸ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹⁷⁹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁸⁰ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

νὰ μαλόνω. (μτφρ. 1.1 Κογ. 73-74)¹⁸¹. Ο διασκελισμός *postes / non pudet* των στίχων αυτών του Τιβούλλου αποδίδεται πλήρως από το μεταφραστή ως *θύραις / δὲν ἔτρέπομαι*.

Ιδιαίτερα σημαντική όμως είναι η μελέτη των διασκελισμών που δημιουργούνται στα μεταφράσματα αυτά από τον Κογεβίνα. Οι λόγοι που οδηγούν τον μεταφραστή σε αυτή την τακτική είναι ποικίλοι. Πρώτον, φαίνεται πως κάποιοι αποτελούν απόρροια του μετρικού σχήματος του μεταφράσματος. Για παράδειγμα, οι στίχοι 75-76 της *Ελεγείας* 1.1: *Hic ego dux milesque bonus: vos signa tubaque, / ite procul [...]* μεταφράζονται από τον Κογεβίνα ως: *Γι' αὐτὰ καλὸς εἰμ' ἀρχηγὸς καὶ ἀγωνιστῆς· σημαίαις / καὶ σάλπιγγες, μακρυνὰ χυθήτε* (μτφρ. 1.1 Κογ. 75-76)¹⁸². Με άλλα λόγια, οι ὅροι του πρωτοτύπου *signa tubaque* του στίχου 75 λαμβάνουν θέση προσκελισμού και μετασκελισμού στους στίχους 75 και 76 αντίστοιχα, αποδίδονται ως *σημαίαις / καὶ σάλπιγγες* και δημιουργούν διασκελισμό, λόγω του γεγονότος πως ο δεκαπεντασύλλαβος δεν είναι δυνατόν να συμπεριλάβει μετρικά και τις τρεις λέξεις που χρειάζονται για να αποδοθεί το νόημα του πρωτοτύπου.

Δεύτερον, κάποιοι διασκελισμοί του Κογεβίνα φαίνεται πως στοχεύουν στο να εντείνουν το πάθος του πρωτοτύπου. Αξιοσημείωτη είναι η δημιουργία διασκελισμών στους στίχους 1-3 της μετάφρασης της *Ελεγείας* 1.5¹⁸³.

Το λατινικό κείμενο:

Asper eram, et bene discidium me ferre loquebar;

At mihi nunc longe gloria fortis abest.

Namque agor, ut per plana citus sola verbere turbo, (Τιβ. 1.5.1-3)

Η μετάφραση του Κογεβίνα¹⁸⁴:

Ἦμουν σκληρός, τὸν χωρισμὸν, ἔλεγα, θὰ βαστάζω

γερά· καὶ ἀπὸ καιροῦς ἢ ἀνδρεία καύχησί μου

πάει καὶ ἄν σβοῦρος στρέφομαι γοργὸς ἔς τὸ στάδι γύρω, (μτφρ. 1.5 Κογ. 1-3)¹⁸⁵

¹⁸¹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁸² Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁸³ Για την ανάλυση αυτή παρατίθεται τόσο το λατινικό κείμενο όσο και η μετάφραση του Κογεβίνα.

¹⁸⁴ Για την απουσία κενού πριν από κάθε δεκατρισύλλαβο και στη μετάφραση αυτή του Κογεβίνα, βλ. παραπάνω σ. 42 σημ. 141.

¹⁸⁵ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

Είναι εμφανές πως ο Κογεβίνας κατά τη μετάφραση αυτών των στίχων δημιουργεί δύο διασκελισμούς, τους *θα βαστάζω / γερά*, αποδίδοντας τα *ferre* και *bene* του πρωτοτύπου, και *ή ανδρεία καύχησί μου / πάει*, από τα *gloria fortis mihi* και *abest* αντίστοιχα. Για να καταστεί σαφής ο συλλογισμός, θα πρέπει να μελετηθούν οι τρόποι που χρησιμοποιούν ο Τίβουλλος και ο Κογεβίνας προκειμένου να εκφραστούν λεκτικά οι συνειρμικές σκέψεις του εραστή-ποιητή στο απόσπασμα αυτό. Ο Τίβουλλος χρησιμοποιεί σύντομες προτάσεις (κάθε στίχος είναι μια πρόταση) και παρατακτική σύνδεση με τα *et*, *at* και το εγκλιτικό *-que*. Ο μεταφραστής, ακολουθώντας τον ελεγειακό ποιητή, χρησιμοποιεί και ο ίδιος παρατακτική σύνδεση και σε μικρότερο βαθμό σύντομες φράσεις. Οι τρόποι αυτοί, συνδυαστικά με τους προαναφερόμενους διασκελισμούς και τις παύσεις που εκείνοι δημιουργούν, αφενός αποδίδουν την αίσθηση του συνειρμικού λόγου του πρωτοτύπου και αφετέρου εντείνουν ακόμη περισσότερο τη συναισθηματική αναστάτωση του εραστή-ποιητή στην *Ελεγεία* 1.5 δείχνοντας αγωνία και αμηχανία. Ειδικότερα, οι διασκελισμοί του Κογεβίνα εδώ προσδίδουν στοιχεία αυτοσαρκασμού στον ήρωα του πρωτοτύπου, καθώς εκείνος πίστευε πως θα αντέξει τον χωρισμό του από την *puella*.

Τρίτον, φαίνεται πως πιθανώς ορισμένοι διασκελισμοί δημιουργούνται από τον μεταφραστή προκειμένου να δώσουν μεγαλύτερη έμφαση σε συμβατικά πρόσωπα του ελεγειακού είδους, όπως ο εραστής (*amator*) ή ο πλούσιος αντίζηλος (*dives amator*)¹⁸⁶. Για παράδειγμα, οι στίχοι: *Omnia persolvi; fruitur nunc alter amore, / Et precibus felix utitur ille meis* (Τιβ. 1.5.17-18) αποδίδονται από τον Κογεβίνα ως: *Τὰ τάμματά μου ἐβάσταξα καὶ χαίρετ' ἄλλος τώρα / τὸν ἔρωτα* (μτφρ. 1.5 Κογ. 17-18). Είναι φανερό πως στο μετάφρασμα εμφανίζεται ο διασκελισμός *ἄλλος τώρα / τὸν ἔρωτα* από την απόδοση των λέξεων *alter nunc* και *amore* αντίστοιχα. Η δημιουργία του διασκελισμού στη μετάφραση στοχεύει στο να τονιστεί στην ελεγεία αυτή το άλλο πρόσωπο που καρπώνεται τον έρωτα της αγαπημένης (*dives amator*).

¹⁸⁶ Για συνοπτικές παρουσιάσεις σχετικά με είδος της ελεγείας, τα συμβατικά πρόσωπα και τους κοινούς τόπους που συναντώνται σε αυτό, βλ. Αντωνιάδης (2015) 25-28, Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 28-30 και Παππάς (2016) 12-28.

γ) Υπερβατό

Αξιοπρόσεκτη είναι και η χρήση του υπερβατού σχήματος στα μεταφράσματα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Πολυλάς έδινε ιδιαίτερη σημασία στο σχήμα αυτό, καθώς και ότι το εν λόγω σχήμα χρησιμοποιούνταν εκτεταμένα στην αρχαία ελληνική και στη λατινική λογοτεχνία για εμφατικούς και μετρικούς λόγους¹⁸⁷. Η επίδραση του Πολυλά στη φιλολογική αντίληψη του Κογεβίνα και το γεγονός πως οι *Ελεγείες* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου βρίθουν από υπερβατά σχήματα¹⁸⁸, αποτελούν εφελκυστήρες για την παρατήρηση του τρόπου με τον οποίο αυτός διαχειρίζεται τα συγκεκριμένα σχήματα.

Η συγκριτική μελέτη πάνω στα υπερβατά μεταξύ των πρωτοτύπων και των μεταφρασμάτων περιορίζεται μόνο στον τρόπο με τον οποίο ο μεταφραστής διαχειρίζεται την ύπαρξη υπερβατών των λατινικών κειμένων που έχουν τη μορφή: ουσιαστικό – επιθετικός προσδιορισμός και εμπρόθετος προσδιορισμός – επιθετικός προσδιορισμός.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως ο Κογεβίνας διαφοροποιείται από τον Πολυλά στο ζήτημα της διαχείρισης των υπερβατών των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι η πλειονότητα των υπερβατών του λατινικού κειμένου καταργείται προς εξυπηρέτηση του μετρικού σχήματος. Για παράδειγμα, το 1.1.2 του Τιβούλλου: *et teneat culti jugera multa soli*, μεταφράζεται ως: *και δουλεμένης γῆς ζεγκαῖς περίσσιαις*

¹⁸⁷ Βλ. παραπάνω σ. 30.

¹⁸⁸ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά της *Ελεγείας* 1.1 του Τιβούλλου είναι τα εξής: στ. 1: *fulvo...auro*, στ. 2: *culti...soli*, στ. 4: *Martia...classica*, στ. 5: *vitae...inerti*, στ. 6: *meus...focus* και *assiduo...igne*, στ. 7: *teneras...vites*, στ. 8: *facili...manu*, στ. 10: *pleno...lacu*, στ. 11: *stipes...desertus*, στ. 12: *vetus...lapis*, στ. 13: *quodcunque...pomum* και *novus...annus*, στ. 17: *pomosisque...in hortis*, στ. 21: *innumeros...iuvencos*, στ. 22: *agna...parva* και *exigui...soli*, στ. 26: *longae...viae*, στ. 30: *tardos...boves*, στ. 31: *agnam...fetumve*, στ. 34: *de magno...grege*, στ. 36: *placidam...Palem*, στ. 38: *e puris...fictilibus*, στ. 39: *antiquus...agrestis*, στ. 39-40: *fictilia...pocula*, στ. 40: *de facili...luto*, στ. 42: *antiquo...avo*, στ. 46: *tenero...sinu*, στ. 47: *gelidas...aqua* και *hibernus...Auster*, στ. 50: *tristes...pluvias*, στ. 52: *ob nostras...vias*, στ. 54: *hostiles...exuvias*, στ. 55: *formosae...puellae*, στ. 56: *duras...ante fores*, στ. 59: *suprema...hora*, στ. 61: *arsuro...lecto*, στ. 62: *tristibus...lacrimis*, στ. 63: *tua...praecordia* και *duro...ferro*, στ. 64: *in tenero...corde*, στ. 65: *illo...de funere*, στ. 66: *lumina...sicca*, στ. 67: *Manes...meos*, στ. 68: *teneris...genis*, στ. 72: *cano...capiti*, στ. 73: *levis...Venus* και στ. 76: *cupidis...viris*.

Αντίστοιχα, τα υπερβατά της *Ελεγείας* 1.5 είναι τα ακόλουθα: στ. 3: *per plana...sola* και *citus...turben*, στ. 4: *celer...puer* και *assueta...ab arte*, στ. 7: *per te...foedera* και *furtivi...lecti*, στ. 10: *votis...meis*, στ. 12: *carmine...magico*, στ. 13-14: *saeva...somnia*, στ. 14: *sancta...mola*, στ. 18: *precibus...meis*, στ. 24: *veloci...pede*, στ. 25-26: *amantis...dominae*, στ. 26: *garullus...verna*, στ. 32: *selectis...arboribus*, στ. 33: *tantum...virum*, στ. 36: *odoratos...per Armenios*, στ. 44: *flavis...comis*, στ. 45: *Haemonium...Pelea*, στ. 45-46: *Nereis...Thetis*, στ. 46: *frenato...pisce* και *caerula...Thetis*, στ. 49: *sanguineas...dapes*, στ. 50: *tristia...pocula* και *cum multo...felle*, στ. 53: *ipsa...furens*, στ. 54: *a saevis...lupis*, στ. 59: *sagae...rapacis*, στ. 62: *in tenero...latere*, στ. 65: *ad occultos...amicos*, στ. 66: *de niveo...pede*, στ. 68: *plena...manu*, στ. 70: *celeri...orbe*, στ. 74: *ante ipsas...fores* και στ. 76: *in liquida...aqua*.

νὰ *χη* (μτφρ. 1.1 Κογ. 2)¹⁸⁹, καθώς η διατήρηση του υπερβατού του λατινικού κειμένου θα οδηγούσε σε μετρική αστοχία στον δεκατρισύλλαβο. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που ο Κογεβίνας δε μεταφέρει στο μετάφρασμα υπερβατά σχήματα του πρωτοτύπου επειδή έχει παραλείψει ένα από τα δύο μέρη τους. Ειδικότερα στο 1.1.42: Quos tulit antiquo condita messis ανο, το οποίο αποδίδεται ως: *πῶδιναν ᾿ς τον παπποῦ θησαυρισμένοι θέροι*· (μτφρ 1.1 Κογ. 42)¹⁹⁰, φαίνεται πως το υπερβατό *antiquo...ανο* του Τιβούλλου δε μεταφέρεται στη μετάφραση του Κογεβίνα, καθώς εκείνος επιλέγει να αφήσει αμετάφραστη τη λέξη *antiquo*. Το ίδιο συμβαίνει και στο 1.5.76: Dum licet; in liquida nat tibi linter aqua που μεταφράζεται ως: [...] *παρακαλῶ· τὸ σκάφος πλέει ᾿ς τὸ ρεῦμα* (μτφρ. 1.5 Κογ. 76)¹⁹¹. Το υπερβατό *in liquida...aqua* καταργείται εφόσον παραλείπεται στην απόδοση ο πρώτος όρος που το συνιστά, δηλαδή το *liquida*.

Συστηματικότητα ως προς την απόφαση του μεταφραστή να μη μεταφέρει στα μεταφράσματά του υπερβατά σχήματα των αντίστοιχων πρωτοτύπων, παρατηρείται όταν αυτά έχουν τη μορφή εμπρόθετος προσδιορισμός - επιθετικός προσδιορισμός¹⁹². Όπως προαναφέρθηκε¹⁹³, η μορφή αυτή συνδέεται με μία ιδιαιτερότητα της Λατινικής που εκ προοιμίου τις περισσότερες φορές δημιουργεί υπερβατά.

Ο μεταφραστής επιλέγει και στις περιπτώσεις αυτές, να ακολουθήσει τους κανόνες της γλώσσας αφίξεως, δηλαδή της δημοτικής. Συνεπώς το υπερβατό του πρωτοτύπου καταργείται και ο επιθετικός προσδιορισμός λαμβάνει τη θέση του ανάμεσα στην πρόθεση και στο ουσιαστικό. Προς επίρρωση του παραπάνω ισχυρισμού, ενδεικτικά παρατίθεται το απόσπασμα 1.1.39-40: Fictilia antiquus, primum sibi fecit agrestis / Pocula, de facili composuitque luto που αποδίδεται ως: *τί μ' εύκολόπλαστον πηλὸ τά πρώτα του ποτήρια / κι' ὁ ἀρχαῖος χωρικὸς κεράμινα εἶχε φτνάση* (μτφρ. 1.1 Κογ. 39-40)¹⁹⁴. Στο δίστιχο του πρωτοτύπου υπάρχει το υπερβατό *de facili...luto*, στο οποίο προτάσσεται η πρόθεση και ο επιθετικός προσδιορισμός και ακολουθεί το ουσιαστικό. Το συγκεκριμένο σχήμα καταργείται από τον Κογεβίνα και αποδίδεται ως *μ' εύκολόπλαστον πηλὸ*, δηλαδή η πρόθεση τίθεται στην αρχή του εμπρόθετου

¹⁸⁹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁹⁰ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

¹⁹¹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹⁹² Στη συστηματικότητα αυτή υπάρχουν, φυσικά, και εξαιρέσεις, οι οποίες υπαγορεύονται από διαφορετικές μεταφραστικές επιλογές του μεταφραστή, βλ. για παράδειγμα την απόδοση του 1.5.76 στην προηγούμενη παράγραφο.

¹⁹³ Βλ. παραπάνω σ. 32.

¹⁹⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

προσδιορισμού, ενώ ο επιθετικός προσδιορισμός ακολουθεί το ουσιαστικό, σύμφωνα με την τυπική μορφή ενός εμπρόθετου προσδιορισμού της δημοτικής.

Αξιοσημείωτη είναι η διατήρηση υπερβατών των πρωτοτύπων και απόδοσή τους στα μεταφράσματα. Πίσω από τη συγκεκριμένη επιλογή, φαίνεται πως αναδεικνύεται ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, πιθανώς δείγμα της μεταφραστικής θεωρίας του Κογεβίνα. Μελετώντας τα υπερβατά που έχουν διατηρηθεί, διαπιστώνεται πως εκείνα είναι περιορισμένα και διαθέτουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι ότι δηλώνουν έλλειψη ή πλεονασμό ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε αντικείμενο ή συμβατικό πρόσωπο της ελεγείας¹⁹⁵.

Απόρροια της ίδιας στόχευσης του μεταφραστή αποτελούν και τα νέα υπερβατά που δημιουργεί στα μεταφράσματα. Πράγματι, η μελέτη των υπερβατών αυτών δείχνει πως πιθανώς εκείνα στόχο έχουν είτε να δώσουν έμφαση στην έλλειψη ή στον πλεονασμό αγαθών είτε να τονίσουν ειδολογικούς δείκτες ή τυπικά ελεγειακά επίθετα¹⁹⁶.

Για παράδειγμα, κατά την απόδοση του δίστιχου: *Nec spes destituat, sed frugum semper acervos / praebeat et pleno pinguia musta lacu* (Τιβ. 1.1.9-10) ως: *κ' ἡ Ἑλπίδα πάντ' ἀλάθευτη σωροὺς καρπῶν και μούστους / νὰ δίδῃ ἐμὲ πηχτοὺς ἀπὸ ληνό γεμᾶτο*. (μτφρ. 1.1 Κογ 9-10)¹⁹⁷, ο Κογεβίνας δημιουργεί το υπερβατό *μούστους...πηχτοὺς*. Ο σχηματισμός του υπερβατού αυτού σε συνδυασμό, μάλιστα, με την τοποθέτηση των ὁρων που το απαρτίζουν σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμά του (το *μούστους* μετακινείται στο τέλος του στίχου 9 ενώ το *πηχτοὺς* πριν από την τομή στο στίχο 10

¹⁹⁵ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά που έχουν διατηρηθεί και δηλώνουν έλλειψη ή πλεονασμό ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε αντικείμενο ή συμβατικό πρόσωπο για την ελεγεία είναι τα εξής: Για την *Ελεγεία* 1.1: στ. 6: *ἄσβυστη...στία* για το *assiduo...igne* (Τιβ. 1.1.6), στ. 11: *ἔρμος...πάλος* για το *stipes...desertus* (Τιβ. 1.1.11), στ. 22: *γῆς...ὀλιγοστής* και *μικρὴ...ἀρνάδα* για τα *exigui...solī* και *agna...parva* (Τιβ. 1.1.22) αντίστοιχα, στ. 39: *ποτήρια...κεράμινα* για το *fictilia...pocula* (Τιβ. 1.1.39-40) και το στ. 75: *καλὸς...ἀρχηγὸς* για το *dux...bonus* (Τιβ. 1.1.75). Για την *Ελεγεία* 1.5: στ. 14: *ἄγιο...κριθάρ'* για το *sancta...mola* (Τιβ. 1.5.14), στ. 33: *τέτοιον...ἄνδρα* για το *tantum...virum* (Τιβ. 1.5.33), στ. 45: *κήπους* [= *κήτους* (τυπογραφικό λάθος της δημοσίευσης)]...*χαλινωμένο* για το *frenato...pisce* (Τιβ. 1.5.46) στ. 47: *νηρηίδα γαλανή...Θέτις* για τα *Nereis...Thetis* και *caerula...Thetis* (Τιβ. 1.5.45-46 και 1.5.46) αντίστοιχα, στ. 49: *ὠμὰ...κρέατα* για το *sanguineas...dapes* (Τιβ. 1.5.49), στ. 53: *αὐτὴ* (εννοεῖ την *lena*)...*μανιακὴ* για το *ipsa...furens* (Τιβ. 1.5.53), στ. 62: *ς το τρυφερό...πλάγι* για το *in tenero...latere* (Τιβ. 1.5.62) και στ. 68: *γεμιστὴ...φούχτα* για το *plena...manu* (Τιβ. 1.5.68).

¹⁹⁶ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά που έχουν δημιουργηθεί από τον Κογεβίνα και δηλώνουν έλλειψη ή πλεονασμό αγαθών ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε αντικείμενο ή συμβατικό πρόσωπο για την ελεγεία είναι τα εξής: Για την *Ελεγεία* 1.1: στ. 7-8: *δένδρα...μεγάλα* από το *grandia poma* (Τιβ. 1.1.8), στ. 9-10: *μούστους...πηχτοὺς* από το *pinguia musta* (Τιβ. 1.1.11), στ. 72: *γεράματα...συρτὰ* από το *iners aetas* (Τιβ. 1.1.71) και στ. 75: *γλυκὰ...λόγια* από το *blanditias* (Τιβ. 1.1.72). Για την *Ελεγεία* 1.5: στ. 24: *ἀφράτους...μούστους* από το *candida musta* (Τιβ. 1.5.24), στ. 38: *τὸ κρασί...ὄλο* από το *omne merum* (Τιβ. 1.5.38), στ. 47: *ἐραστὴ...πλούσιον* από το *dives amator* (Τιβ. 1.5.47) και στ. 48: *πονηρὴ...μεσίτρα* από το *callida lena* (Τιβ. 1.5.48).

¹⁹⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

αντίστοιχα), φανερώνει την προσπάθεια του μεταφραστή να τονίσει την αφθονία των αγαθών της αγροτικής ζωής που προκρίνει ο εραστής-ποιητής. Την ίδια τακτική φαίνεται πως ακολουθεί και στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.5. Συγκεκριμένα, στην περιγραφή της φανταστικής ειδυλλιακής ζωής του ελεγειακού ήρωα σε μία αγροικία με τη Δηλία και των εργασιών που εκείνη θα κάνει ως μια *materfamilias*, έχουμε το στίχο: *pressaue veloci candida musta pede* (Τιβ. 1.5.24). Ο στίχος αυτός μεταφράζεται ως: *καὶ ἀφράτους, πατητοὺς μὲ γοργὸ πόδι μούστους*· (μτφρ. 1.5 Κογ. 24)¹⁹⁸, δημιουργώντας, παράλληλα, το υπερβατό *ἀφράτους...μούστους*. Αξίζει να σημειωθεί, πως η δημιουργία του υπερβατού εδώ δε συνδέεται με μετακίνηση των όρων σε εμφατικές θέσεις, αλλά με μία ιδιαίτερη τεχνική του Κογεβίνα που αναδεικνύει τον λογοτεχνικό χαρακτήρα των μεταφρασμάτων. Η απόδοση του *candida* ως *ἀφράτους*, δείχνει πως ο μεταφραστής χρησιμοποιεί μια λέξη με διαφορετική σημασία από την αντίστοιχη λέξη του πρωτοτύπου, καθώς το *candida* σημαίνει «λευκός» και όχι «αφράτος»¹⁹⁹. Η μετατόπιση της εστίασης στο μετάφρασμα από το χρώμα του μούστου στην υφή του στοχεύει και αυτή στη δήλωση της αφθονίας²⁰⁰.

Ιδιαίτερη σημασία όμως έχει η επιλογή του Κογεβίνα να αποδώσει τα τυπικά πρόσωπα της ελεγείας με τη δημιουργία υπερβατού σχήματος. Η απόφασή του αυτή δηλώνει αφενός πως ο μεταφραστής έχει κατανοήσει την ιδιαίτερη σημασία των λέξεων αυτών στο πρωτότυπο και αφετέρου την επιθυμία του να τους τονίσει εμφατικά στο μετάφρασμά του, ώστε να αποδοθεί η δέουσα σημασία των αναγνωστών του στους όρους αυτούς. Υπερβατά τέτοιου είδους συναντώνται στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.5 και είναι δύο: το *ἐραστή...πλούσιον* (μτφρ. 1.5 Κογ. 47) από το *dives amator* (Τιβ. 1.5.47) και το *πονηρὴ...μεσίτρα* (μτφρ. 1.5 Κογ. 48) από το *callida lena* (Τιβ. 1.5.48) του πρωτοτύπου. Ο Κογεβίνας, κατά τη μετάφραση του δίστιχου: *Haec nocuere mihi, quod adest huic dives amator; / venit in exitium callida lena meum* (Τιβ. 1.5.47-48) ως: *Μ' ἔβλαψε τοῦτ' ὅτι ἐραστή κατέχει πλούσιον τώρα, / κ' ἔμένα πονηρὴ σφοδρίασε μεσίτρα*. (μτφρ. 1.5 Κογ. 47-48)²⁰¹, δημιουργεί τα υπερβατά *ἐραστή...πλούσιον* και *πονηρὴ...μεσίτρα* από τα *dives amator* και *callida lena* αντίστοιχα. Στο δίστιχο αυτό ο εραστής-ποιητής συγκεντρώνει τα *impedimenta amoris* του, δηλαδή τη μαστροπό και

¹⁹⁸ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

¹⁹⁹ Βλ. ΣΛΓ 265 λημ. “candidus, -a, -um”.

²⁰⁰ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 225.

²⁰¹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

τον αντίζηλο, που αποτελούν βασικά βουβά πρόσωπα του ελεγειακού είδους²⁰². Πέρα από τη δημιουργία όμως των υπερβατών παρατηρούνται τα εξής: α) ο πρώτος όρος του κάθε υπερβατού βρίσκεται σε εμφατική θέση, πριν από την τομή του στίχου 47 και 48 αντίστοιχα, β) στο *έρραστη...πλούσιον* φαίνεται πως υπάρχει αντιστροφή των όρων του πρωτοτύπου και γ) οι όροι των δύο υπερβατών δημιουργούν στο μετάφρασμα χιαστό σχήμα. Η δημιουργία των υπερβατών αυτών και ο συνδυασμός τους με τα υπόλοιπα σχήματα λόγου που προαναφέρθηκαν, πιθανώς δείχνει την ιδιαίτερη στόχευση του μεταφραστή να τονίσει τους σημαντικούς αυτούς όρους του πρωτοτύπου, ώστε να τους παρατηρήσει το αναγνωστικό κοινό της μετάφρασής του.

δ) Μετακίνηση μη εμφατικών λέξεων του πρωτοτύπου σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα

Μία από τις μεταφραστικές πρακτικές που χρησιμοποιεί ο Κογεβίνας στις μεταφράσεις του είναι και αυτή της μετακίνησης μη εμφατικών λέξεων του λατινικού κειμένου σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα. Όπως προαναφέρθηκε²⁰³, η τεχνική αυτή της τοποθέτησης λέξεων σε σημαίνουσες θέσεις, δηλαδή στην αρχή ή στο τέλος του στίχου, καθώς και πριν ή μετά την τομή, έχει διττή στόχευση: αφενός στο να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στο νόημα της συγκεκριμένης λέξης και αφετέρου για εξυπηρέτηση μετρικών σκοπών.

Η μελέτη των μεταφρασμάτων καταδεικνύει πως σε μεγάλο βαθμό οι μετακινήσεις λέξεων στον Κογεβίνα συνδέονται άμεσα με άλλες μεταφραστικές πρακτικές του (όπως ο διασκελισμός, η διατήρηση υπερβατών του πρωτοτύπου και η δημιουργία υπερβατού σχήματος από τον ίδιο). Οι πρακτικές αυτές διαπιστώνεται πως χρησιμοποιούνται προκειμένου εκείνος να δώσει έμφαση σε κάποια χωρία και κατ' επέκταση λογοτεχνικότητα στις μεταφράσεις του, και όχι για μετρικούς σκοπούς.

Υπάρχουν όμως και χωρία που η χρήση της τεχνικής αυτής είναι ανεξάρτητη από τα παραπάνω φαινόμενα ή και αν συνδέεται με τα φαινόμενα αυτά, εντούτοις εξυπηρετεί και διαφορετικούς σκοπούς. Για παράδειγμα, στην *Ελεγεία* 1.1 οι στίχοι 19-20: *Vos quoque felicis quondam, nunc pauperis agri / Custodes, fertis munera vestra, Lares* μεταφράζονται ως: *Λάρητες, ἅγιοι φύλακες ἀγροῦ, ποῦ πλούσιος ἦταν / καὶ τώρα εἶναι*

²⁰² Παππάς (2016) 25-26. Για τη λειτουργία της *Iena* στην ελεγεία, βλ. Παππάς (2016) 68-69.

²⁰³ Βλ. παραπάνω σ. 34.

φτωχός, κ' ἐσεῖς ἔχετε δῶρα· (μτφρ. 1.1 Κογ. 19-20)²⁰⁴. Κατά τη μετάφραση του χωρίου αυτού παρατηρείται πως ο Κογεβίνας μετακινεί τα *φτωχός* και *δῶρα*, που αποδίδουν τα *pauperis* και *munera* του πρωτοτύπου αντίστοιχα, σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα δηλαδή το πρώτο πριν από την τομή και το δεύτερο ως τελευταία λέξη του στίχου 20. Η συγκέντρωση των δύο αυτών λέξεων στον ίδιο στίχο σε συνδυασμό με τις θέσεις στις οποίες μετακινούνται, επιδιώκουν, πιθανώς, τη δημιουργία αντίθεσης μεταξύ της φτώχειας του εραστή-ποιητή και των δώρων που έχουν οι *Lares* από τον ίδιο.

Στους στίχους: *Iam subrepet iners aetas, neque amare decebit / dicere nec cano blanditias capiti* (Τιβ. 1.1.71-72) που αποδίδονται από τον Κογεβίνα ως: *καὶ τὰ γεράματα θὰ ἐλθοῦν συρτὰ καὶ τ' ἀσπρομάλλη / ἔρωτας καὶ γλυκὰ δὲν θὰ ταιριάζουν λόγια* (μτφρ. 1.1 Κογ. 71-72)²⁰⁵, φαίνεται πως ο μεταφραστής, πέρα από τη δημιουργία του υπερβατού *γλυκὰ...λόγια*, το οποίο καταλαμβάνει τις δύο από τις εμφατικές θέσεις του στίχου, επιλέγει να αποδώσει με μετάσταση το απαρέμφατο *amare* του στίχου 71 ως ουσιαστικό *ἔρωτας* και να το τοποθετήσει σαν πρώτη λέξη στον αμέσως επόμενο. Ο συνδυασμός των δύο αυτών φαινομένων από τον Κογεβίνα και η συγκέντρωση των *ἔρωτας* και *γλυκὰ...λόγια* στον ίδιο στίχο αποβλέπει, πιθανώς, στο να τονίσει αυτούς τους όρους του λατινικού κειμένου που συνοψίζουν εν γένει το ελεγειακό είδος, προσδίδοντας, παράλληλα, λογοτεχνικό χαρακτήρα στο μετάφρασμα. Αξιοσημείωτη όμως είναι και η μετάφραση των στίχων 76-78 της 1.1:

Το λατινικό χωρίο:

Ite procul, cupidis vulnera ferte viris

Ferte et opes; ego composito secures acervo

Despiciam dites, despiciamque famem.

(Τιβ. 1.1.76-78)

Η μετάφραση του Κογεβίνα²⁰⁶:

[...] μακρὰ χυθῆτε, εἰς διψασμένους

αἵματα, πλούτη φέρετε· κ' ἐγὼ 'ς τὴ θημωνιά μου

²⁰⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

²⁰⁵ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

²⁰⁶ Για την απουσία κενού πριν από κάθε δεκατρισύλλαβο στη μετάφραση του Κογεβίνα, βλ. παραπάνω σ. 42 σημ. 141.

Κατὰ την απόδοση των στίχων αυτών ο Κογεβίνας φαίνεται πως δημιουργεί τους διασκελισμούς *εἰς διψασμένους / αἵματα* και *‘ς τὴ θημωνιά μου / ἥσυχος*. Η δημιουργία των διασκελισμῶν αυτῶν στόχο ἔχει να εντείνει το πάθος του πρωτοτύπου, καθώς και να δημιουργήσει πιο παραστατικές εικόνες. Παράλληλα ὅμως, ἡ τοποθέτηση των μετασκελισμῶν *αἵματα* και *ἥσυχος* σε δύο συνεχόμενους στίχους, στοχεύει στο να τονίσει την αντίθεση μεταξύ των δύο κόσμων που αντιπαραβάλλονται στο πρωτότυπο, δηλαδή της ἐμπόλεμης ζωῆς, με ἀπώτερο σκοπό τον πλουτισμό, και ἐκείνης της ἀνέμελης και φτωχικῆς.

Ὅσον αφορά τὴ χρήση τῆς συγκεκριμένης μεταφραστικῆς πρακτικῆς του Κογεβίνα στην ἐλληνικὴ απόδοση τῆς *Ελεγείας* 1.5, ἀξίζει να σημειωθεῖ ἡ εφαρμογὴ τῆς στο ὄνομα Δηλία, δηλαδή στο ὄνομα τῆς *scripta puella* του ἐλεγειακοῦ ποιητῆ. Το ὄνομα τῆς εμφανίζεται δύο φορές. Συγκεκριμένα, συναντάται στους στίχους 21: *Rura colam, frugumque aderit mea Delia custos* και 32: *Delia selectis detrahet arboribus*. Από αυτές τις δύο αναφορές, παρατηρεῖται πως ἡ λέξη βρίσκεται σε ἐμφατικὴ θέση στο πρωτότυπο μόνο στο στίχο 32, καθώς τίθεται ὡς πρώτη λέξη του στίχου. Στην ἄλλη περίπτωση το ὄνομα βρίσκεται σε μη ἐμφατικὴ θέση. Ο Κογεβίνας, λοιπόν, αποφασίζει να ἀποδώσει και στις δύο περιπτώσεις το *Delia* του λατινικοῦ πρωτοτύπου μετακινώντας το σε ἐμφατικὴ θέση, και συγκεκριμένα στο τέλος του στίχου, δηλαδή ὡς: *‘ς τ’ ἄλῳνι τοὺς καρπούς, δραγάτης μου ἢ Δηλία* (μτφρ 1.5 Κογ. 21)²⁰⁸ και: *καρπούς ἀπὸ ἐκλεκτὰ δενδρόκλαρα ἢ Δηλία* (μτφρ. 1.5 Κογ. 32)²⁰⁹. Η ἐπιλογή αὐτὴ φανερώνει ἀφενὸς πως ὁ μεταφραστὴς ἀναγνωρίζει τὴν ἰδιαίτερη σημασία τῆς *puella* σε ἓνα ἐλεγειακὸ ποίημα και αφετέρου, πιθανῶς, εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τον Πολυλά ὡς προς

²⁰⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

²⁰⁸ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891β) 93.

²⁰⁹ Η απόδοση του ονόματος *Delia* στη μετάφραση τῆς *Ελεγείας* 1.1 τυγχάνει διαφορετικῆς διαχείρισης. Συγκεκριμένα, το ὄνομα εμφανίζεται στους στίχους: *Non ego laudari curo, mea Delia; tecum* (Τιβ. 1.1.57), *Flebis, et arsurō positum me, Delia, lecto* (Τιβ. 1.1.61) και: *Crinibus, et teneris, Delia, parce genis* (Τιβ. 1.1.68) και πάντα σε μη ἐμφατικὴς θέσεις. Ο Κογεβίνας ἐπιλέγει τὴν πρώτην περίπτωση, τὴ διατήρησή του τὴν ἰδίαν θέση με ἐκείνη του πρωτοτύπου μεταφράζοντας ὡς: *Ἐμὲ δὲν μέλουν ἔπαινοι, Δηλία μου· να ἦμαι* (μτφρ. 1.1 Κογ. 57), τὴ δεύτερη, να το παραλείψει ἀποδίδοντας το στίχο ὡς: *Θα κλαύσης καὶ κοιτάμενον ‘ς τὴν κλίνη, ποῦ θὰ καύσουν* (μτφρ 1.1 Κογ. 61) και τὴν τρίτη, να το μετακινήσει σε ἐμφατικὴ θέση τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου μεταφράζοντας ὡς: *Δηλία, μὴ τον ἴσκιο μου ταραΐξης καὶ λυπήσου* (μτφρ 1.1 Κογ. 67). Η ἐπιλογή να μὴ ἀκολουθήσει μία συγκεκριμένη μεθοδολογία ὡς προς τὴ διαχείριση τοῦ ονόματος τῆς *puella* ἐδῶ, πιθανολογεῖται ὅτι ἴσως συνδέεται με το γεγονός πως οἱ περιπτώσεις που ἐκεῖνο εμφανίζεται στο πρωτότυπο εἶναι σε κλητικὴς προσφωνήσεις.

τη διαχείριση του ονόματος αυτού στη μετάφραση της 1.3²¹⁰. Με τον τρόπο αυτό ο Κερκυραίος λόγιος κατορθώνει να προσδώσει μεγαλύτερο πάθος στο μετάφρασμά του και να εντείνει τη συναισθηματική φόρτιση που αυτό προκαλεί στο αναγνωστικό κοινό.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως παρατηρείται μία συστηματικότητα του Κογεβίνα ως προς τη μετακίνηση λέξεων στο τέλος του στίχου. Η μελέτη των 1.1 και 1.5 σε αντιπαράβολή με τις μεταφράσεις του καταδεικνύει πως εκείνος επιλέγει να μετακινήσει την πλειονότητα των ρημάτων ή των ρηματικών τύπων του λατινικού κειμένου ως τελευταίες λέξεις στους αντίστοιχους στίχους στην απόδοσή του, ακόμα και όταν δεν κατέχουν τη θέση αυτή²¹¹. Η παρούσα τακτική δε φαίνεται να στοχεύει στο να προσδώσει έμφαση στην ενέργεια των ρημάτων, αλλά, πιθανώς, αποτελεί μίμηση του Κογεβίνα προς τον κανόνα της Λατινικής πως το ρήμα τοποθετείται πάντα στο τέλος της πρότασης²¹².

ε) Απόδοση επαναλαμβανόμενης λατινικής λέξης σε διαφορετικά συμφραζόμενα του πρωτοτύπου

Στην ενότητα αυτή μελετάται ο τρόπος με τον οποίο ο μεταφραστής αποδίδει την ίδια λέξη του πρωτοτύπου όταν αυτή απαντάται σε διαφορετικά σημεία του. Η εξέταση της μεταφραστικής αυτής πρακτικής στις *Ελεγείες* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου αποκαλύπτει πως εκείνη χρησιμοποιείται από τον Κογεβίνα προκειμένου να αποδώσει λογοτεχνικό χαρακτήρα στα μεταφράσματα. Οι περιπτώσεις που παρατηρείται το συγκεκριμένο φαινόμενο στις μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου είναι πολύ περιορισμένες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως οι περισσότερες επαναλήψεις λέξεων των πρωτοτύπων, όπως έχει αναφερθεί²¹³, έχουν παραλειφθεί από τον μεταφραστή, ο οποίος επιλέγει να τις αποδώσει μονολεκτικά.

Σε όσες περιπτώσεις διατηρείται επανάληψη ίδιας λέξης του πρωτοτύπου, ο Κογεβίνας επιλέγει, κατά πλειοψηφία, όταν στο μετάφρασμα αναφέρεται η ίδια λέξη και ανεξάρτητα από τα συμφραζόμενα, να χρησιμοποιεί σταθερά την ίδια απόδοση.

²¹⁰ Βλ. παραπάνω σσ. 34-35.

²¹¹ Η πρακτική αυτή του Κογεβίνα εμφανίζεται 31 φορές στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.1 και 24 φορές σε εκείνη της 1.5.

²¹² Ernout – Thomas (2014) 231.

²¹³ Βλ. παραπάνω σσ. 46-47.

Ενδεικτικά, αναφέρεται η λέξη *agna* που συναντάται στους στίχους 1.1.22, 23 και 31 και μεταφράζεται πάντα από τον Κογεβίνα ως *ἀρνάδα*.

Αντίθετα, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες μία επαναλαμβανόμενη λατινική λέξη του πρωτοτύπου αποδίδεται με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά συμφραζόμενα, είναι ελάχιστες και συνδέονται είτε με το μετρικό σχήμα που ακολουθεί ο μεταφραστής είτε με την επιθυμία του να προσδώσει λογοτεχνικότητα στο μετάφρασμα.

Συγκεκριμένα, στην *Ελεγεία* 1.1 συναντάται το επίθετο *securus* δύο φορές. Η πρώτη εμφανίζεται στον στίχο 48: *Securum somnos imbre juvante sequi!*, όταν ο εραστής-ποιητής περιγράφει την ειδυλλιακή εικόνα κατά την οποία τους χειμώνες ο ίδιος αγκαλιασμένος με την αγαπημένη του, θα ακούει την κακοκαιρία που επικρατεί, χωρίς να ανησυχεί ο ίδιος. Η δεύτερη, αφορά το δίστιχο 77-78: [...] *ego composito securus acervo / Despiciam dites, despiciamque famem*, όπου και πάλι περιγράφεται το γεγονός πως εκείνος δε θα ανησυχεί για τους πολέμους και την απόκτηση πλούτου. Ο Κογεβίνας μεταφράζει τον 48 ως: *ἢ τὸν χειμῶν' ἀξέγνοιαστος, ἐνῶ ἡ νοτιά χιονίζει* (μτφρ. 1.1 Κογ. 47)²¹⁴ και αποδίδει το *securus* ως *ἀξέγνοιαστος*, ενώ τον 77 ως: [...] *κι' ἐγὼ 'ς τὴ θημωνιά μου / ἥσυχος θ' ἀψηφῶ καὶ πλούτη καὶ τὴν πείνα* (μτφρ. 1.1 Κογ. 77-78)²¹⁵ αποδίδοντας το επίθετο ως *ἥσυχος*. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται στο γεγονός πως στην πρώτη περίπτωση ο δεκαπεντασύλλαβος επιτρέπει στον μεταφραστή να χρησιμοποιήσει μετρικά μια τετρασύλλαβη λέξη για την απόδοση της λατινικής αυτής λέξης, ενώ στη δεύτερη ο δεκατρισύλλαβος τον περιορίζει μετρικά και τον οδηγεί στην επιλογή μίας τρισύλλαβης λέξης.

Ιδιαίτερη στόχευση όμως φαίνεται πως υπάρχει από τον Κογεβίνα στη διαχείριση της απόδοσης του ρήματος *fingebam* στην *Ελεγεία* 1.5. Το συγκεκριμένο ρήμα εμφανίζεται δύο φορές στο κείμενο, στους στίχους 20 και 35, ορίζοντας το πλαίσιο στο οποίο εγκιβωτίζεται η ειδυλλιακή περιγραφή της ζωής του Τιβούλλου μαζί με τη Δηλία στην αγροικία του²¹⁶. Ο Κογεβίνας στην περίπτωση αυτή επιλέγει να αποδώσει το *fingebam* του στίχου 20 ως *φαντάζομουν* (μτφρ. 1.5 Κογ. 19), ενώ εκείνο του 35 ως *Ἐπλαθ' ὁ νοῦς* (μτφρ. 1.5 Κογ. 35). Η αλλαγή αυτή δε σχετίζεται με το μετρικό σχήμα, καθώς και οι δύο αποδόσεις έχουν την ίδια μετρική έκταση. Η διαφοροποίηση αυτή, πιθανώς, αιτιολογείται από την επιθυμία του μεταφραστή να προσδώσει πάθος στο

²¹⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

²¹⁵ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1891α) 381.

²¹⁶ Maltby (2002) 247 και 249.

μετάφρασμα δίνοντας έμφαση στην ψυχολογία του ήρωα. Πράγματι η διάθεση του εραστή-ποιητή στο μετάφρασμα παρουσιάζεται διαφορετικά πριν ξεκινήσει η περιγραφή του ονείρου και αλλάζει αμέσως μετά από αυτή. Η απόδοση *φαντάζομουν* έχει μέσα της την έννοια της ελπίδας για την πραγματοποίηση του ονείρου. Αντίθετα, το *Ἐπλαθ' ο νοῦς* δηλώνει εντονότερα αφενός πως το όνειρο είναι μια φανταστική περιγραφή και αφετέρου τη ματαιότητα ότι η εικόνα αυτή δε θα πραγματοποιηθεί ποτέ, αλλά θα μείνει για πάντα στη σκέψη του.

στ) Ιδιωματικές λέξεις

Ολοκληρώνοντας τις μεταφραστικές τεχνικές που χρησιμοποιεί ο Κογεβίνας στις μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου, θα μελετηθούν τόσο οι λέξεις του επανησιακού ιδιώματος που χρησιμοποιούνται στα μεταφράσματα, καθώς και η λειτουργία που αυτές επιτελούν. Παρατηρείται λοιπόν πως ο μεταφραστής χρησιμοποιεί στις ελληνικές αποδόσεις της 1.1 και 1.5 έναν μεγάλο αριθμό ιδιωματικών λέξεων²¹⁷. Αξίζει να σημειωθεί πως, και στην περίπτωση του Κογεβίνα²¹⁸, η σημασία των ιδιωματικών λέξεων συνάγεται εύκολα από τα συμφραζόμενα στα οποία εντάσσονται, δίχως να δημιουργούν ζητήματα ερμηνείας για τους μη εξοικειωμένους προς το ιδίωμα αναγνώστες.

Οι λόγοι για τους οποίους ο Κογεβίνας χρησιμοποιεί λέξεις προερχόμενες από τα Επτάνησα στα μεταφράσματά του εξηγείται από ποικίλους λόγους. Πρώτον, οι διαλεκτικοί τύποι επιτρέπουν την πλήρη απόδοση του νοήματος ορισμένων λατινικών λέξεων. Για παράδειγμα, στον στίχο 29 τη μετάφρασης της *Ελεγείας* 1.1 η λέξη *δίκοπη* αποδίδει πλήρως το νόημα του λατινικού *bidentes* (Τιβ. 1.1.29) ως ένα αγροτικό εργαλείο που κόβει και από τις δύο πλευρές. Δεύτερον, ακολουθώντας τις απόψεις του Πολυλά για τη χρήση των ιδιωματικών λέξεων²¹⁹, στοχεύει, μέσω αυτών, να τονίσει τις δυνατότητες της δημοτικής ως ποιητικής γλώσσας, εντάσσοντας στη μετάφραση ακόμη

²¹⁷ Ειδικότερα, στη μετάφραση της 1.1 συναντούμε τις εξής ιδιωματικές λέξεις: στ. 2: *ζευγαίς* [= ζευγαίς (τυπογραφικό λάθος της δημοσίευσης)], στ. 6: *στια*, στ. 11: *πάλος*, στ. 29: *δίκοπη*, στ. 34: *κοπή*, στ. 38: *λεκάνια*, στ. 64: *στερνάρι* και στ. 73: *μέτωρη*. Σε εκείνη της 1.5 έχουμε τις λέξεις: στ. 52: *στριγλί* και στ. 66: *ποδεμή*.

²¹⁸ Για τη χρήση των ιδιωματικών λέξεων από τον Πολυλά στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.3, βλ. παραπάνω σ. 37.

²¹⁹ Για τις γλωσσικές απόψεις του Πολυλά, τις οποίες υιοθέτησε ο Κογεβίνας, βλ. Δεντρινού (1916) ε'.

και ιδιωματικούς τύπους. Έτσι, ενώ στην απόδοση της 1.5 στο στίχο 66 ο μεταφραστής μπορούσε και μετρικά να χρησιμοποιήσει τη λέξη της δημοτικής «το παπούτσι», προκειμένου να αποδώσει το λατινικό *vinculaque* (Τιβ. 1.5.66) που στα συμφραζόμενα αυτά δηλώνει το υπόδημα²²⁰, επιλέγει την ιδιωματική λέξη *τὴν ποδεμή*, που είναι πιο ποιητική. Τρίτον, φαίνεται πως ο Κογεβίνας χρησιμοποιεί στα μεταφράσματα αυτά σε μεγάλο βαθμό διαλεκτικούς τύπους εξαιτίας του γεγονότος πως ένα τέτοιου είδους λαϊκό λεξιλόγιο των ανθρώπων της υπαίθρου βρισκόταν πιο κοντά στα αγροτικά και ερωτικά θέματα που πραγματεύεται ο Τίβουλλος στις *Ελεγείες* 1.1 και 1.5²²¹. Τέταρτον, χρησιμοποιούνται πρακτικά για μετρικούς λόγους. Παραδείγματος χάρι, στην 1.1, η λέξη *κοπή* (μτφρ. 1.1 Κογ. 34), εξυπηρετεί στην απόδοση του λατινικού *grege* (Τιβ. 1.1.34) στον δεκατρισύλλαβο, καθώς έχει μετρικά μικρότερη έκταση από τη λέξη «κοπάδι»²²².

Ανακεφαλαιωτικά, η μελέτη των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα αποκαλύπτει πως ο μεταφραστής ακολουθεί μια *στρατηγική υβριδικότητα*²²³ μεταξύ *τυπικής ισοδυναμίας* και *δυναμικής ισοδυναμίας*²²⁴. Με άλλα λόγια, ο μεταφραστής σέβεται πλήρως τη μορφή των πρωτοτύπων, κατορθώνοντας να τη διατηρήσει μέσω ενός μετρικού σχήματος, το οποίο συνίσταται στην εναλλαγή του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου με τον δεκατρισύλλαβο, ως μορφικό αντίστοιχο του λατινικού ελεγειακού δίστιχου. Παράλληλα όμως, παρατηρείται πως σκοπός του ήταν να αποδώσει πλήρως στη γλώσσα αφίξεως τη σχέση μεταξύ δέκτη και μηνύματος της γλώσσας αφετηρίας. Ο παραπάνω σκοπός επιτυγχάνεται μέσω της προσπάθειας του Κογεβίνα να προσαρμόσει τα μηνύματα των ελεγείων αυτών στα γλωσσικά και γραμματικά δεδομένα της δημοτικής, δημιουργώντας τελικά έναν φυσικό λόγο, άμεσα κατανοητό από τους αναγνώστες των μεταφρασμάτων του.

Επιπλέον, οι τεχνικές: α) της παράλειψης και προσθήκης λέξεων ή φράσεων, β) του διασκελισμού, γ) του υπερβατού σχήματος, δ) της μετακίνησης λέξεων σε εμφατικές

²²⁰ Βλ. ΣΑΑ 1741 λημ. “vinclum” = “vinculum” 2β.

²²¹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 229-230.

²²² Φαίνεται πως την ίδια στόχευση (δηλαδή την πλήρη απόδοση των λατινικών όρων, την επίδειξη δυνατοτήτων της δημοτικής και για μετρικούς λόγους) εξυπηρετούν και οι σύνθετες λέξεις που εμφανίζονται στα μεταφράσματα του Κογεβίνα. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 230 και σημ. 56.

²²³ Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015) 88.

²²⁴ Για τους όρους αυτούς, βλ. παραπάνω σ. 38 σημ. 126.

θέσεις των στίχων και, σε περιορισμένο βαθμό, ε) της απόδοσης μίας επαναλαμβανόμενης λέξης του πρωτοτύπου με διαφορετικές λέξεις, ανάλογα με τα συμφραζόμενα στα οποία αυτές εμφανίζονται, στοχεύουν και κατορθώνουν τελικά να προσδώσουν λογοτεχνικό χαρακτήρα στις μεταφράσεις του Κογεβίνα, δημιουργώντας κείμενα που λειτουργούν ανεξάρτητα από το λατινικό πρωτότυπο.

Τέλος, η επιλογή του μεταφραστή να χρησιμοποιήσει διαλεκτικούς τύπους αποσκοπεί αφενός στην προβολή των δυνατοτήτων της δημοτικής ως λογοτεχνικής γλώσσας και αφετέρου ταιριάζει άμεσα με τα θέματα των ελεγείων που εκείνος αποφάσισε να μεταφράσει.

Κεφάλαιο 3^ο – Οι μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα

Στο κεφάλαιο αυτό μελετώνται οι δύο μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα. Η πρώτη δημοσιεύεται στο περιοδικό *Παρνασσός* τον Φεβρουάριο του 1892²²⁵, ενώ η δεύτερη στο περιοδικό *Έστία* το 1893 και αποτελεί επαναμετάφραση (retranslation)²²⁶ της πρώτης με κάποιες τροποποιήσεις²²⁷. Οι μεταφράσεις αυτές δε συνοδεύονται από κάποιο προλογικό σημείωμα, παρά μόνο αναφέρεται το φιλολογικό ψευδώνυμο του Κογεβίνα (*Γλαῦκος Πόντιος*)²²⁸, με το οποίο υπογράφονται και οι υπόλοιπες μεταφράσεις του.

Στην *Ελεγεία* 1.10, η οποία ολοκληρώνει το πρώτο βιβλίο των *Elegiae* του Τιβούλλου, ο εραστής-ποιητής, ενώ αρχικά καταριέται τον εφευρέτη του ξίφους (1-4), εντούτοις παραδέχεται πως για τους πολέμους δε φταίει ο εφευρέτης, αλλά η απληστία των ανθρώπων (5-7). Το γεγονός αυτό τον κάνει να αναπολεί μία παλαιότερη ειδυλλιακή ζωή, στην οποία ο ίδιος θα ήθελε να ζει, όταν δεν υπήρχαν πόλεμοι (7-12). Τώρα όμως, είναι αναγκασμένος να πολεμήσει (13-14). Προσεύχεται λοιπόν στους *Lares* να τον προστατεύσουν (15-29). Η προσευχή αυτή χωρίζεται: α) στην υπενθύμιση πως εκείνοι τον ανέθρεψαν όταν ήταν παιδί (15-16), β) στην αναφορά σε παλαιότερες εποχές όπου η απεικόνιση και λατρεία των θεοτήτων αυτών ήταν διαφορετική (17-24) και γ) στη θυσία που θα κάνει ο ίδιος στους εφέστιους αυτούς θεούς, αν τον βοηθήσουν (25-29). Ας πολεμούν άλλοι, αναφέρει, όσοι στοχεύουν στη δόξα και επιθυμούν να διηγούνται ανδραγαθήματα (29-32). Η αναφορά πως ο πόλεμος είναι μια παραφροσύνη που οδηγεί στον πρόωρο θάνατο, καθώς και η φρικτική περιγραφή του Κάτω Κόσμου (33-38), έρχεται σε αντίθεση με την ειδυλλιακή περιγραφή των γηρατειών ενός ανθρώπου στους αγρούς (39-43) που και ο ίδιος επιθυμεί για τον εαυτό του (44-45). Ακολουθεί ένας ύμνος προς την Ειρήνη, η οποία αναφέρεται ως η εφευρέτης της γεωργίας και ως εκείνη που προσφέρει αφθονία στους καρπούς, ομόνοια και ευτυχία στους ανθρώπους (45-50). Οι μόνες διαμάχες που υπάρχουν σε αυτή την, κατά τα άλλα,

²²⁵ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 386-387.

²²⁶ Για τον όρο *επαναμετάφραση*, την ελληνική απόδοση του αγγλικού όρου *retranslation*, βλ. Μιχαλάκη (2010).

²²⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²²⁸ Βλ. παραπάνω σ. 9.

ευτυχισμένη ζωή είναι οι ερωτικές. Το παράδειγμα του Τιβούλλου αναφορικά με την επιστροφή μίας οικογένειας από αγροτική θρησκευτική τελετή που καταλήγει στον ξυλοδαρμό της συζύγου από τον μεθυσμένο σύζυγο (51-58), κατακρίνεται από τον ίδιο, καθώς η βία αρμόζει σε έναν στρατιώτη και όχι σε έναν ερωτευμένο (59-66). Η ελεγεία ολοκληρώνεται με μία εμφατική επανάληψη επίκλησης προς την Ειρήνη (67-68)²²⁹.

I. Η επιλογή της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου ως υπό μετάφραση κειμένου από τον Κογεβίνα

Η έλλειψη προλογικών σημειωμάτων του Κογεβίνα στις μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 που θα εξηγούσαν την πρωτοβουλία του να αποδώσει τη συγκεκριμένη ελεγεία (μάλιστα για δύο φορές), καθιστά σκόπιμο να αναζητηθούν οι λόγοι που οδήγησαν τον μεταφραστή στην επιλογή της. Έχει ήδη αναφερθεί²³⁰ πως ο Κογεβίνας είναι ο πρώτος Έλληνας που μετέφρασε συστηματικά ελεγείες του Τιβούλλου και δημοσίευσε τα έργα του αυτά μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα²³¹. Όμως ποιοι είναι τελικά οι πιθανοί λόγοι που τον οδήγησαν στη μετάφραση αυτής της ελεγείας;

Η απόφαση του μεταφραστή να αποδώσει λατινικά κείμενα στη δημοτική και δη ελεγείες του Τιβούλλου οφείλεται στη λατινομάθεια του ίδιου²³² και στην επίδραση που είχε σε εκείνον ο μέντοράς του Πολυλάς²³³, ο οποίος ήταν και ο πρώτος που δημοσίευσε έμμετρη μετάφραση ελεγείας του ίδιου ποιητή στα Ελληνικά.

Όσον αφορά όμως την επιλογή της ελεγείας αυτής από τον Κογεβίνα, μπορούν να σημειωθούν τα ακόλουθα. Η απόφαση να αποδώσει στα Ελληνικά την 1.10 του Τιβούλλου, πιθανότατα οφείλεται στη θεματική σύνδεσή της με την 1.1, την οποία εκείνος έχει ήδη μεταφράσει. Ο μεταφραστής φαίνεται πως γνώριζε ότι οι δύο ελεγείες πραγματεύονται κοινά θέματα όπως: α) η απόρριψη του στρατιωτικού βίου που έχει ως κίνητρο την απληστία υπέρ μίας απλής, ειρηνικής και ειδυλλιακής ζωής στη φύση²³⁴, β)

²²⁹ Για περιλήψεις της *Ελεγείας* 1.10, βλ. ενδεικτικά Maltby (2002) 341 και Λαζανάς (1991) 99-100.

²³⁰ Βλ. παραπάνω σ. 10.

²³¹ Όλες οι μεταφράσεις των ελεγείων του Τιβούλλου από τον Κογεβίνα δημοσιεύονται από τον Μάιο του 1891 έως τον Φεβρουάριο του 1892 και η δεύτερη εκδοχή της 1.10 το 1893, δηλαδή εντός μίας τριετίας.

²³² Για τη λατινομάθεια του Κογεβίνα, βλ. παραπάνω σ. 41.

²³³ Για τη σχέση Κογεβίνα-Πολυλά, βλ. παραπάνω σσ. 9 και 41, καθώς και Δεντρινού (1916) γ'-ε'.

²³⁴ Το ζήτημα για το αν οι *Ελεγείες* 1.1 και 1.10 του Τιβούλλου που ουσιαστικά λένε 'make love/peace not war' ίσως επιλέχθηκαν από τον Κογεβίνα θέλοντας πιθανώς να μεταδώσει κάποιο αντιπολεμικό μήνυμα, βρίσκεται ακόμα υπό διερεύνηση από τον γράφοντα.

μνεία σε παραδοσιακές θρησκευτικές τελετές, γ) η ανησυχία του για τον θάνατό του, δ) η αναφορά στο ερωτικό στοιχείο αλλά και στα γηρατειά, καθώς και ε) το ζήτημα της «επίκαιρης κριτικής»²³⁵.

Τέλος, η επιλογή του μεταφραστή να αποδώσει στα Ελληνικά την *Ελεγεία* 1.10, φαίνεται πως συνδέεται με ένα επιπλέον στοιχείο. Αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης²³⁶, η μαθηματική ακρίβεια ανά πεντάδες (1, 5, 10) μεταξύ των ελεγείων του Τιβούλλου που επιλέγει να μεταφράσει και το γεγονός πως εκείνες συγκροτούν την αρχή, τη μέση και το τέλος του πρώτου βιβλίου των *Elegiae*, δημιουργώντας έναν κύκλο²³⁷. Έτσι είναι λογικό πως ο Κογεβίνας, εφόσον αποφάσισε να μεταφράσει συστηματικά, αλλά επιλεκτικά, ελεγείες του Τιβούλλου, θα διάλεγε, όπως προαναφέρθηκε²³⁸, πέρα από το αρχικό και το μεσαίο ποίημα, σίγουρα το τελικό, που αποτελεί και την κατακλείδα του βιβλίου αυτού. Υπάρχει όμως πιθανότητα η επιλογή της 1.10 να δηλώνει και το γεγονός πως ο μεταφραστής, με την απόδοση της τελευταίας αυτής ελεγείας, ολοκληρώνει την ενασχόλησή του με τον Τίβουλλο, γεγονός που επισφραγίζεται με τη δημοσίευση και της δεύτερης εκδοχής της το 1893.

II. Μεταφραστικές τεχνικές του Κογεβίνα

A) Μορφή

Η εξέταση της μορφής των μεταφράσεων της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου από τον Κογεβίνα φανερώνει πως, και στις δύο περιπτώσεις, απουσιάζει το πρωτότυπο κείμενο και δεν υπάρχουν υποσελίδες σημειώσεις. Η απουσία του λατινικού κειμένου θεωρείται ευλογοφανής και απορρέει από την πίστη του μεταφραστή στη θεωρία του Πολυλά και στις απόψεις του συνόλου των Επτανησίων λογίων σχετικά με τον λογοτεχνικό χαρακτήρα της μετάφρασης. Χρησιμοποιώντας την παραπάνω τακτική, ο Κογεβίνας πιθανότατα επιθυμεί να δηλώσει εκ προοιμίου πως στόχος του είναι τα μεταφράσματά του να αποτελούν έργα αυτόνομα και αποδεδουλευμένα από το λατινικό κείμενο.

²³⁵ Albrecht (2013) 861. Για τη θεματική σύνδεση μεταξύ των *Ελεγείων* 1.1 και 1.10 του Τιβούλλου, βλ. Maltby (2002) 340 και Παλαντζιάν (2009) 47-52.

²³⁶ Βλ. παραπάνω σσ. 43-44.

²³⁷ Βλ. παραπάνω σ. 43 και σημ. 145.

²³⁸ Βλ. παραπάνω σσ. 43-44 και σημ. 146.

Η απουσία υποσελίδιων σημειώσεων στις μεταφράσεις αυτές αιτιολογείται επειδή η *Ελεγεία* 1.10 δε διαθέτει ονόματα που χρήζουν ιδιαίτερης επεξήγησης. Το μοναδικό ίσως ανοίκειο όνομα θα θεωρούνταν το *Lares*, αλλά το αναγνωστικό κοινό είναι πλέον εξοικειωμένο με το όνομα αυτών των θεοτήτων από τις προγενέστερες δημοσιευμένες μεταφράσεις ελεγείων του Τιβούλλου²³⁹. Τα υπόλοιπα ονόματα που συναντώνται στο μεταφρασμένο κείμενο προφανώς δε χρειάζονται περαιτέρω διευκρινίσεις, αφού προέρχονται από την αρχαιοελληνική θρησκεία και είναι ήδη γνωστά στους αποδέκτες του.

Ο Κογεβίνας επιλέγει και στις δύο αποδόσεις της ελεγείας, να διατηρήσει τον αριθμό των στίχων του αντίστοιχου πρωτοτύπου, επιτυγχάνοντας μια αριθμητική ισορροπία. Συγκρίνοντας το λατινικό κείμενο και τα μεταφράσματα διαπιστώνουμε πως όλα αποτελούνται από 68 στίχους.

Βασικό στοιχείο όμως για την οπτική αντιστοιχία του πρωτοτύπου και των δύο μεταφρασμάτων είναι η επιλογή του Κογεβίνα να αποδώσει το ελεγειακό δίστιχο του λατινικού κειμένου χρησιμοποιώντας ένα μετρικό σχήμα που συνίσταται από την εναλλαγή ενός ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου και ενός δεκατρισύλλαβου, με σταθερή την τομή του δεύτερου στην έκτη συλλαβή²⁴⁰. Στόχος του μεταφραστή και στις περιπτώσεις αυτές είναι να απεικονίσει τη μεγαλύτερη μετρική έκταση του εξάμετρου έναντι του πεντάμετρου στο ελεγειακό δίστιχο. Η χρήση της εναλλαγής δεκαπεντασύλλαβου και δεκατρισύλλαβου αφενός διατηρεί τη μορφική αντιστοιχία με το πρωτότυπο και αφετέρου ανταποκρίνεται πιστότερα στις μετρικές επιταγές της δημοτικής γλώσσας.

Η μελέτη της μορφής των μεταφρασμάτων φανερώνει πως ο μεταφραστής κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια προκειμένου να αποτυπώσει πως στο πρωτότυπο ο εξάμετρος είναι εκτενέστερος από τον πεντάμετρο. Επιλέγει λοιπόν ένα σχήμα που θα επιτυγχάνει τη δημιουργία μια οπτικής αντιστοιχίας. Παράλληλα, όμως, η απόφαση αυτή του Κογεβίνα θεωρείται μια απαιτητική δέσμευση εκ μέρους του, καθώς έτσι περιορίζει τον αριθμό των λέξεων που μπορεί να χρησιμοποιήσει στον κάθε στίχο. Τέλος, η

²³⁹ Υποσημείωση για το όνομα *Lares* βρίσκουμε τόσο στη μετάφραση της 1.3 του Πολυλά (Πολυλάς (1891) 149) όσο και στη μετάφραση της 1.1 από τον Κογεβίνα (Πόντιος (=Κογεβίνας) (1891α) 381).

²⁴⁰ Για τη χρήση του σχήματος αυτού και στις αποδόσεις του για τις *Ελεγείες* 1.1 και 1.5, βλ. παραπάνω σσ. 45-46.

γενικότερη προσπάθεια του μεταφραστή για την απόδοση της μορφής πιθανώς φανερώνει την ιδιαίτερη σημασία που εκείνος προσδίδει στο πρωτότυπο.

Β) Περιεχόμενο

α) Παραλείψεις και προσθήκες λέξεων

Στην ενότητα αυτή μελετώνται οι παραλείψεις ή οι προσθήκες λέξεων που απαντούν στις μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 από τον Κογεβίνα. Ο μεταφραστής αποφασίζει σε αρκετά σημεία να παραλείψει λέξεις του πρωτοτύπου, κυρίως επιρρήματα (π.χ. *vere* Τιβ. 1.10.2), αντωνυμίες (π.χ. *ille* Τιβ. 1.10.60), ουσιαστικά (π.χ. *corde* Τιβ. 1.10.12), επιθετικούς προσδιορισμούς (π.χ. *divitis* Τιβ. 1.10.7), αλλά ποτέ ολόκληρους στίχους ή προτάσεις.

Και στις αποδόσεις αυτής της ελεγείας παρατηρείται πως ο Κογεβίνας αποφασίζει να αφαιρέσει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ποίησης του Τιβούλλου, δηλαδή τις εμφαιτικές επαναλήψεις (κυρίως επιρρημάτων και ουσιαστικών εδώ)²⁴¹, κάτι που είχε υιοθετήσει συστηματικά ήδη από τις μεταφράσεις των 1.1 και 1.5²⁴². Στις περιπτώσεις αυτές ο μεταφραστής επιλέγει να αποδώσει στο μετάφρασμα μόνο μία φορά τη συγκεκριμένη λέξη. Για παράδειγμα, η επανάληψη *vineta...vinctus* του λατινικού κειμένου στο δίστιχο: [...] *myrtoque canistra / Vineta geram, myrto vinctus et ipse caput* (Τιβ. 1.10.27-28) μεταφράζεται ως: *μὲ κανίστρι / δεμένο μὲ μυρτιαῖς καὶ μὲ μυρτιάς στεφάνι*. (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 27-28)²⁴³, δηλαδή εκφράζεται μονολεκτικά ως *δεμένο*.

Παράλειψη λέξης σε συνδυασμό με μονολεκτική απόδοση χρησιμοποιείται από τον μεταφραστή και σε εκείνες τις περιπτώσεις που στο πρωτότυπο υπάρχουν δύο διαφορετικά ρήματα σχετιζόμενα με παρόμοιες δραστηριότητες. Οι στίχοι 21-22: [...] *seu quis libaverat uvam, / Seu dederat* [...] *spicea sarta* [...], όπου υπάρχουν τα ρήματα *libaverat* και *dederat*, μεταφράζονται ως: [...] *ἂν τοῦ 'βαζες σταφύλι / καὶ [...] ἀστάχυνα*

²⁴¹ Συγκεντρωτικά οι επαναλήψεις του Τιβούλλου στην ελεγεία αυτή που επιλέγει να παραλείψει ο Κογεβίνας είναι οι εξής: *tunc* [...] *tunc* [...] *tunc* (Τιβ. 1.10.3-4) και *vineta* [...] *vinctus* (Τιβ. 1.10.28). Πρβλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 226 σημ. 52.

²⁴² Για την ύπαρξη του συγκεκριμένου φαινομένου του Τιβούλλου και του τρόπου με το οποίο επιλέγει να το διαχειριστεί ο Κογεβίνας κατά τη μετάφραση των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5, βλ. παραπάνω σσ. 46-47.

²⁴³ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 386 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

στεφάνια. (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 21-22)²⁴⁴. Εδώ ο Κογεβίνας παραλείπει την απόδοση του ρήματος *dederat*. Οι παραπάνω τακτικές του μεταφραστή δε δηλώνουν αδυναμίες ως προς την απόδοση του κειμένου της γλώσσας αφετηρίας. Αντιθέτως, θεωρούνται επιτακτικές, λόγω του μετρικού σχήματος που εκείνος έχει επιλέξει χωρίς να επηρεάζουν επί της ουσίας το νόημα το πρωτοτύπου²⁴⁵.

Συνεχίζοντας με τις προσθήκες του μεταφραστή, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός πως αυτές αποτελούν κατά κόρον *προσθήκες ανάλυσης του λόγου*²⁴⁶, εμφανίζονται σε ελάχιστα χωρία και αφορούν μία έως δύο λέξεις ή εμπρόθετους προσδιορισμούς. Παραδείγματος χάρη, το απόσπασμα: [...] *suam quicumque puellam / Verberat [...]* (Τιβ. 1.10.59-60) μεταφράζεται ως: [...] *τὴν κόρη τῆς καρδιᾶς του / ὅποιος βαρεῖ [...]* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 59-60)²⁴⁷. Με την προσθήκη *τῆς καρδιᾶς*, ο μεταφραστής ενισχύει έμφατικά το νόημα του πρωτοτύπου τονίζοντας «την ασυμβατότητα της αγάπης του άντρα για την αγαπημένη του και της βίαιης συμπεριφοράς του»²⁴⁸, ενώ παράλληλα προσδίδει πάθος και μια επιπλέον λογοτεχνική πινελιά στα μεταφράσματα. Τέλος, μια ακόμη προσθήκη που αποσκοπεί στο να διευκρινίσει στοιχεία που συνδέονται άμεσα με τον ρωμαϊκό κόσμο είναι η απόδοση του εμπρόθετου *e lucosque* του λατινικού κειμένου (Τιβ. 1.10.51), που αναφέρεται στην επιστροφή του αγρότη από τη γιορτή, με τη φράση *ἀπὸ λογγάρ' ἱερὸ* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 52). Η προσθήκη του επιθέτου *ἱερὸ* κρίνεται απαραίτητη γιατί έτσι μεταφέρεται πλήρως η θρησκευτική σημασία της λέξης του πρωτοτύπου, καθώς η λέξη *lucus* ερμηνεύεται – μεταξύ άλλων – και ως «ιερό δάσος»²⁴⁹.

β) Διασκελισμοί

Μια από τις μεταφραστικές πρακτικές του Κογεβίνα, μέσω της οποίας προσδίδεται λογοτεχνικότητα στις μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου είναι η χρήση του διασκελισμού²⁵⁰. Η μελέτη του πρωτοτύπου καταδεικνύει πως εκείνο έχει αρκετούς

²⁴⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 386 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁴⁵ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 226.

²⁴⁶ Για τη χρήση της συγκεκριμένης ορολογίας στην ανάλυση των μεταφραστικών τεχνικών των μεταφράσεων του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλιππίδη, βλ. Παππάς (2017) 61-64.

²⁴⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁴⁸ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 225.

²⁴⁹ Βλ. ΣΛΑ 1003 λημ. “lucus” 1α.

²⁵⁰ Για τον ορισμό του φαινομένου αυτού, βλ. παραπάνω σ. 28.

διασκελισμούς. Όπως προαναφέρθηκε, ο Κογεβίνας είναι ιδιαίτερος ευαίσθητος σ' αυτούς²⁵¹, επιλέγοντας άλλοτε να τους διατηρήσει, άλλοτε να δημιουργήσει ενώ άλλοτε να τους καταργήσει. Στην περίπτωση της *Ελεγείας* 1.10, ο μεταφραστής επιλέγει είτε να διατηρήσει κάποιους διασκελισμούς του λατινικού κειμένου (αυτούσιους ή με τροποποίηση του προσκελισμού ή του μετασκελισμού τους) είτε ενίοτε να δημιουργήσει νέους, αλλά όχι να καταργήσει.

Πιο συγκεκριμένα, στους στίχους: Non seges est infra, non vinea culta, sed audax / Cerberus, [...] (Τιβ. 1.10.35-36), απαντά ο διασκελισμός audax / Cerberus. Ο Κογεβίνας αποδίδει το δίστιχο και στις δύο περιπτώσεις ως εξής: *Δὲν εἶναι κάτω ἐκεῖ σπαρτὰ καὶ ἀμπέλι', ἀλλ' ὁ ὠργισμένος / Κέρβερος*, [...] (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 35-36)²⁵². Στο ενδεικτικό αυτό παράδειγμα φαίνεται πως ο μεταφραστής επιλέγει να διατηρήσει στο κείμενό του τον διασκελισμό του πρωτοτύπου, μεταφράζοντάς τον αυτούσιο ως *ὁ ὠργισμένος / Κέρβερος*.

Παράλληλα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ο Κερκυραίος λόγιος επιλέγει να διατηρήσει διασκελισμούς του λατινικού κειμένου, τροποποιώντας όμως τον προσκελισμό ή τον μετασκελισμό τους στα μεταφράσματα. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η απόδοση του διασκελισμού nossem / arma των στίχων 11-12 της *Ελεγείας* 1.10²⁵³.

Το λατινικό κείμενο:

Tunc mihi vita foret, vulgi nec tristia nossem

Arma nec audissem corde micante tubam! (Τιβ. 1.10.11-12)

Η μετάφραση του Κογεβίνα το 1892:

Τότε νὰ ἐξοῦσα κι' ἄγνωστα τ' ἄθλια τοῦ πλήθους ὄπλα

νὰ μοῦ ἦσαν, σαλπισμοὺς νὰ μὴν ἀκούω μὲ τρόπο

(μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 11-12)²⁵⁴

²⁵¹ Βλ. παραπάνω σ. 50.

²⁵² Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁵³ Παρατίθενται τόσο το λατινικό κείμενο όσο και οι μεταφράσεις του Κογεβίνα το 1892 και το 1893.

²⁵⁴ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 386.

Η απόδοση του μεταφραστή το 1893:

Τότε νὰ ἐξοῦσα κι' ἄγνωστα τ' ἄρματα τοῦ ὄχλου νὰ 'χα

τὰ ὀλέθρια, σαλπισμοὺς νὰ μὴν ἀκούω μὲ τρόμο. (μτφρ. Κογ. 1893 11-12)²⁵⁵

Φαίνεται πως ο Κογεβίνας επιλέγει και στις δύο μεταφραστικές εκδοχές της ελεγείας να διατηρήσει τον διασκελισμό του πρωτοτύπου σε αυτό το δίστιχο, υιοθετώντας όμως κάθε φορά και διαφορετικό τρόπο. Στην απόδοση του 1892 επιλέγει να αναμορφώσει τον αρχικό διασκελισμό αποδίδοντάς τον ως *ὄπλα / νὰ μοῦ ἦσαν*. Ο προσκελισμός *ὄπλα* της μετάφρασης προέρχεται από τον μετασκελισμό *arma* του λατινικού κειμένου, ενώ ο μετασκελισμός *νὰ μοῦ ἦσαν* αποδίδει περιφραστικά μαζί με το *ἄγνωστα* τη σημασία του ρήματος *possem* που είναι προσκελισμός στην *Ελεγεία* 1.10. Ο Κογεβίνας λοιπόν αντιστρέφει στο μετάφρασμα τους όρους του διασκελισμού του πρωτοτύπου, επιτυγχάνοντας έτσι τη διατήρηση του φαινομένου αυτού στο συγκεκριμένο δίστιχο έστω και παραποιημένου. Αντίθετα, στην απόδοση του 1893 εργάζεται διαφορετικά. Αναμορφώνει τον αρχικό διασκελισμό θέτοντας το *νὰ 'χα* που αποτελεί και πάλι τμήμα της περιφραστικής απόδοσης του προσκελισμού *posse* του πρωτοτύπου, ως προσκελισμό και στο μετάφρασμα στο στίχο 11 και το *τὰ ὀλέθρια* που προέρχεται από το *tristia* του στίχου 11 του λατινικού κειμένου ως μετασκελισμό στο στίχο 12, αποδίδοντας τελικά στο κείμενό του τον διασκελισμό *νὰ 'χα / τὰ ὀλέθρια*. Μέσω της απόδοσης αυτής ο Κογεβίνας κατορθώνει αφενός να διατηρήσει σε αυτό το δίστιχο διασκελισμό και αφετέρου να μετατοπίσει το κέντρο βάρους του νοήματος που είχε ο αντίστοιχος διασκελισμός του πρωτοτύπου. Η επιθυμία του εραστή-ποιητή στο λατινικό κείμενο να μη γνώριζε καλύτερα από όπλα για να πολεμήσει, μετατρέπεται στο μετάφρασμα σε ευχή να είχε άγνοια για τον όλεθρο που εκείνα προκαλούν. Η επιλογή αυτή του μεταφραστή προσδίδει πάθος και μία λογοτεχνική πινελιά στην απόδοση της ελεγείας.

Σημαντική όμως είναι και η μελέτη των διασκελισμών που δημιουργούνται στα μεταφράσματα αυτά από τον Κογεβίνα. Αν και η παρουσία τους εδώ είναι σχετικά περιορισμένη, εντούτοις επισημαίνει τους λόγους που οδήγησαν τον μεταφραστή στη δημιουργία τους. Πρώτον, φαίνεται πως κάποιοι αποτελούν απόρροια του μετρικού σχήματος του μεταφράσματος. Για παράδειγμα, οι στίχοι 30-31 της *Ελεγείας* 1.10:

²⁵⁵ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

Sternat et adversos Marte favente duces; / Ut [...] μεταφράζονται ως: *τοὺς πρῶτους τῶν ἐχθρῶν ἄς ρίχνη μὲ τὸν Ἄρη / βοηθό*, [...] (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1983 30-31)²⁵⁶. Με άλλα λόγια, οι ὅροι του πρωτοτύπου *Marte favente* του στίχου 30 λαμβάνουν θέση προσκελισμού και μετασκελισμού στους στίχους 30 και 31, αποδίδονται ως *μὲ τὸν Ἄρη / βοηθό* και δημιουργούν διασκελισμό, λόγω του γεγονότος πως ο δεκατρισύλλαβος δεν είναι δυνατόν να συμπεριλάβει μετρικά και τις τέσσερις λέξεις που χρειάζονται για να αποδοθεί το νόημα του πρωτοτύπου.

Δεύτερον, παρατηρείται πως κάποιοι διασκελισμοί του Κογεβίνα – πέρα από μετρικούς λόγους – πιθανώς έχουν ως στόχο και να εντείνουν το πάθος του πρωτοτύπου. Ενδεικτικά, το δίστιχο: *At lascivus Amor rixae mala verba ministrat, / Inter et iratum lentus utrumque sedet* (Τιβ. 1.10.57-58), μεταφράζεται και τις δύο φορές ως: *Κι' ὁ ἀκόλαστος Ἔρως γεννᾷ λογοτριβαὶς καὶ στέκει / ἀνάμεσ' ἀπαθὲς τῶν δύο θυμωμένων* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 57-58)²⁵⁷ και έτσι δημιουργείται ο διασκελισμός *στέκει / ἀνάμεσ'*. Η μετακίνηση του *στέκει*, το οποίο αποδίδει το λατινικό *sedet*, από το τέλος του στίχου 58 του πρωτοτύπου στο τέλος του 57 λαμβάνοντας θέση προσκελισμού στα μεταφράσματα, πέρα από το γεγονός πως επιλύει την αδυναμία του δεκατρισύλλαβου να συγκεντρώσει επτά λέξεις, ίσως αποτελεί και στοιχείο λογοτεχνικότητας. Η δημιουργία του συγκεκριμένου διασκελισμού πιθανώς στοχεύει στο να τονίσει ακόμη περισσότερο πως ο Έρωτας βρίσκεται ανάμεσα στους δύο ερωτευμένους, αλλά δεν είναι πρόθυμος να βοηθήσει ώστε να λυθεί η παρεξήγηση, επειδή έχει οργιστεί από τη βία του ενός συντρόφου απέναντι στον άλλον. Η παύση που δημιουργεί ο διασκελισμός, σε συνδυασμό με την επιλογή του Κογεβίνα να αποδώσει το *sedet* ως *στέκει* επισημαίνει την απροθυμία, την απάθεια και την αδράνεια του Έρωτα για αυτή την κατάσταση.

γ) Υπερβατό

Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται τα υπερβατά σχήματα που συναντούμε στα μεταφράσματα του Κογεβίνα²⁵⁸. Η επιρροή του Πολυλά στη φιλολογική αντίληψη του

²⁵⁶ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 386 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁵⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁵⁸ Για την ιδιαίτερη σημασία του σχήματος αυτού από τον Πολυλά για την ποιητική δημοτική γλώσσα, καθώς και την εκτεταμένη χρήση του στην αρχαία ελληνική και στη λατινική λογοτεχνία για λόγους εμφατικούς και μετρικούς, βλ. παραπάνω σ. 30.

Κογεβίνα και το γεγονός πως η *Ελεγεία* 1.10 του Τιβούλλου βρίθκει από υπερβατά σχήματα²⁵⁹, καθιστά αναγκαία την εξέταση του τρόπου με τον οποίο ο μεταφραστής διαχειρίζεται τα συγκεκριμένα σχήματα.

Η αντιπαραβολή πρωτοτύπου και μεταφρασμάτων ως προς το ζήτημα αυτό, περιορίζεται μόνο στον τρόπο που ο μεταφραστής διαχειρίζεται τα υπερβατά του λατινικού κειμένου και έχουν τη μορφή: ουσιαστικό – επιθετικός προσδιορισμός και εμπρόθετος προσδιορισμός – επιθετικός προσδιορισμός.

Παρατηρείται λοιπόν πως ο Κογεβίνας ακολουθεί και πάλι την τακτική που υιοθέτησε ήδη από τις αποδόσεις των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5²⁶⁰. Επιλέγει δηλαδή είτε να καταργήσει τα υπερβατά του λατινικού κειμένου, είτε να τα διατηρήσει αυτούσια ή τροποποιημένα στη μετάφρασή του είτε και να δημιουργήσει νέα υπερβατά σχήματα. Ο μεταφραστής αποφασίζει να καταργήσει την πλειονότητα των υπερβατών του λατινικού κειμένου προς εξυπηρέτηση του μετρικού σχήματος. Για παράδειγμα, το δίστιχο 1.10.49-50 του Τιβούλλου: [...] at tristia duri / Militis in tenebris occupat arma situs μεταφράζεται ως: ὄπλα δεινὰ σκληροῦ πολεμιστῆ 'ς τὸ σκότος (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 50)²⁶¹, καθώς η διατήρηση του υπερβατού tristia...arma του πρωτοτύπου θα οδηγούσε σε μετρική αστοχία στον δεκατρισύλλαβο. Υπάρχουν όμως και οι περιπτώσεις που ο μεταφραστής δε μεταφέρει στο μετάφρασμα υπερβατά σχήματα του αρχικού κειμένου, καθώς έχει παραλείψει ένα από τα δύο μέρη τους. Ειδικότερα στο 1.10.33: Quis furor est atram bellis arcerssere mortem, το οποίο αποδίδεται ως: Τι τρέλλα να ζητᾷ κανεῖς τὸν Θάνατο 'ς ταὶ μάχαις! (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 33)²⁶² και Τι τρέλλα να καλῇ κανεῖς τὸν Θάνατο μὲ μάχαις! (μτφρ 1.10 Κογ. 1893 33)²⁶³, φαίνεται πως

²⁵⁹ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου είναι τα εξής: στ. 1: horrendos...enses, στ. 4: brevior...via, στ. 6: in saevas...feras, στ. 7: divitis...auri, στ. 8: faginus...scyphus, στ. 10: varias...inter oves, στ. 11-12: tristia...arma, στ. 14: in nostro...latere, στ. 15: patrii...Lares, στ. 16: vestros...ante pedes, στ. 17: prisco...e stipite, στ. 18: veteris...avi, στ. 20: in exigua...aede και ligneus...deus, στ. 22: sanctae...comae, στ. 24: purum...favum, στ. 25: aerate...tela, στ. 26: plena...hara, στ. 30: adversos...duces, στ. 31: sua...facta, στ. 33: atram...mortem, στ. 34: clam...pede, στ. 36: Stygiae...aquae, στ. 38: ad obscuros...lacus, στ. 40: in parva...casa, στ. 41: suas...oves, στ. 42: calidam...aquam, στ. 44: temporis...prisci, στ. 46: araturos...boves, στ. 49-50: tristia...arma, στ. 55: teneras...genas και victor...ipse, στ. 56: dementes...manus, στ. 59: suam...puellam, στ. 61: tenuem...vestem, στ. 64: tenera...puella, στ. 66: miti...a Venere και στ. 68: candidus...sinus.

²⁶⁰ Για τον τρόπο με τον οποίο ο Κογεβίνας επιλέγει να αποδώσει τα υπερβατά σχήματα των *Ελεγείων* 1.1 και 1.5, βλ. παραπάνω σσ. 54-58.

²⁶¹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁶² Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 386.

²⁶³ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

το υπερβατό *atram...mortem* του Τιβούλλου δε μεταφέρεται στη μετάφραση του Κογεβίνα, καθώς εκείνος αποφασίζει να αφήσει αμετάφραστη τη λέξη *atram*.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το θέμα της διατήρησης υπερβατών του πρωτοτύπου και της απόδοσής τους στα μεταφράσματα. Πίσω από την απόφαση αυτή, λανθάνει και πάλι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Κογεβίνα να διατηρεί μόνο όσα υπερβατά δηλώνουν έλλειψη ή πλεονασμό ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε αντικείμενο²⁶⁴.

Την ίδια στόχευση μαρτυρούν και τα νέα υπερβατά που δημιουργούνται από τον μεταφραστή στις αποδόσεις της *ελεγείας* του Τιβούλλου. Η μελέτη των υπερβατών αυτών καταδεικνύει πως εκείνα στοχεύουν στη δημιουργία έμφασης στην έλλειψη ή στον πλεονασμό αγαθών αλλά και σε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό κάποιου αντικειμένου ή θεότητας²⁶⁵.

Ενδεικτικό παράδειγμα των δύο παραπάνω περιπτώσεων, το οποίο όμως παράλληλα ενισχύει ακόμη περισσότερο τη λογοτεχνικότητα του μεταφράσματος, αποτελούν οι στίχοι 53-56 της μετάφρασης της *Ελεγείας* 1.10 του 1892²⁶⁶:

Το λατινικό κείμενο:

[...] *scissosque capillos*

Femina, perfractas conqueriturque fores.

Flet teneras subtusa genas; sed victor et ipse

Flet, sibi dementes tam valuisse manus.

(Τιβ. 1.10.53-56)

²⁶⁴ Σχετικά με το χαρακτηριστικό αυτό του μεταφραστή ως πιθανό δείγμα της δικής του άτυπης μεταφραστικής θεωρίας, βλ. παραπάνω σ. 56. Συγκεντρωτικά τα υπερβατά που έχουν διατηρηθεί και δηλώνουν έλλειψη ή πλεονασμό ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε αντικείμενο στα δύο μεταφράσματα είναι τα εξής: Για την 1.10 του 1892: στ. 8: *ιδρένια...κούπα* για το *faginus...scyphus* (Τιβ. 1.10.8), στ. 11: *ἄθλια...ῥπλα* για το *tristia...arma* (Τιβ. 1.10.11-12), στ. 17: *ἀπὸ κορμὸ...ἀρχαῖο* για το *prisco...e stipite* (Τιβ. 1.10.17) και στ. 55-56: *τῶν χειρῶν...τῶν δυνατῶν* από το *dementes...manus* (Τιβ. 1.10.56). Για την 1.10 του 1893: στ. 8: *ιδρένια...κούπα* για το *faginus...scyphus* (Τιβ. 1.10.8), στ. 11-12: *τ' ἄρματα...τὰ ὀλέθρια* για το *tristia...arma* (Τιβ. 1.10.11-12) και στ. 17: *ἀπὸ κορμὸ...ἀρχαῖο* για το *prisco...e stipite* (Τιβ. 1.10.17).

²⁶⁵ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά που έχουν δημιουργηθεί από τον Κογεβίνα και δηλώνουν έλλειψη ή πλεονασμό αγαθών ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε αντικείμενο ή θεότητα: Στην απόδοση της 1.10 το 1892: στ. 27-28: *μὲ κανίστρι...μὲ μυρτιαῖς* από το *myrtoque canistra* (Τιβ. 1.10.27), στ. 38: *ἀχνὸ...πλήθος* από το *pallida turba* (Τιβ. 1.10.38), στ. 45: *ἡ Εἰρήνη...ἡ ἄχραντ'* από το *pax callida* (Τιβ. 1.10.45), στ. 53-54: *τὰ ξερριζωμένα...μαλλιά* από το *scissosque capillos* (Τιβ. 1.10.53) και στ. 67: *σεπτή...Εἰρήνη* από το *Pax alma* (Τιβ. 1.10.67). Στην απόδοση της 1.10 το 1893: στ. 27-28: *μὲ κανίστρι...μὲ μυρτιαῖς* από το *myrtoque canistra* (Τιβ. 1.10.27), στ. 38: *ἀχνὸ...πλήθος* από το *pallida turba* (Τιβ. 1.10.38) και στ. 67: *σεπτή...Εἰρήνη* από το *Pax alma* (Τιβ. 1.10.67).

²⁶⁶ Παρατίθενται τόσο το λατινικό κείμενο όσο και η μετάφραση της *Ελεγείας* 1.10 το 1892.

Η μετάφραση του Κογεβίνα το 1892:

[...] καὶ τὰ ξερριζωμένα

ἢ κόρη κλαίει μαλλιά, ταῖς θύραις, ποῦ τῆς σπᾶσαν·

καὶ τὰ γδαρτά της μάγουλα θρηνεῖ· γιὰ τῶν χειρῶν του

καὶ ὁ νικητὴς θρηνεῖ τῶν δυνατῶν τὴν τρέλλα.

(μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 53-56)²⁶⁷

Στο απόσπασμα αυτό διακρίνονται τα υπερβατά τὰ ξερριζωμένα...μαλλιά και τῶν χειρῶν...τῶν δυνατῶν. Το πρώτο είναι δημιουργία του μεταφραστή από το scissosque capillos του πρωτοτύπου, ενώ το δεύτερο αποτελεί διατήρηση του υπερβατού dementes...manus του λατινικού κειμένου. Οι αποδόσεις αυτές πιθανώς αποτελούν μία συνδυαστική επιλογή του Κογεβίνα με συγκεκριμένη στόχευση. Του επιτρέπουν λοιπόν να δημιουργήσει μία συντακτική αντιστοιχία μεταξύ των ενεργειών των δύο ερωτευμένων²⁶⁸, αντιπαραβάλλοντάς τες. Η αντιστοιχία αυτή που δημιουργεί ο μεταφραστής προσδίδει πάθος στο μετάφρασμα.

δ) Μετακίνηση μη εμφατικών λέξεων του πρωτοτύπου σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα

Μία από τις μεταφραστικές πρακτικές που χρησιμοποιεί ο Κογεβίνας στις μεταφορές της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου είναι και αυτή της μετακίνησης μη εμφατικών λέξεων του λατινικού κειμένου σε εμφατικές θέσεις στο μετάφρασμα. Όπως προαναφέρθηκε²⁶⁹, η τεχνική αυτή αφενός στοχεύει στο να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στο νόημα της συγκεκριμένης λέξης και αφετέρου εξυπηρετεί μετρικούς σκοπούς.

Η μελέτη των μεταφρασμάτων αποδεικνύει πως οι μετακινήσεις λέξεων στον Κογεβίνα, στην πλειονότητά τους, συνδέονται άμεσα με άλλα μεταφραστικά φαινόμενα (όπως ο διασκελισμός, η διατήρηση υπερβατών του πρωτοτύπου και η δημιουργία υπερβατού σχήματος από τον ίδιο), που και εκείνα άλλοτε προσδίδουν έμφαση σε

²⁶⁷ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387.

²⁶⁸ Συγκεκριμένα και δύο περιπτώσεις έχουμε την εξής μορφή: α' μέλος του υπερβατού [τὰ ξερριζωμένα (53), τῶν χειρῶν (55)], ουσιαστικό [ἡ κόρη (54), ὁ νικητὴς (56)], ρήμα [κλαίει (54), θρηνεῖ (56)] και β' μέλος του υπερβατού [μαλλιά (54), τῶν δυνατῶν (56)].

²⁶⁹ Βλ. παραπάνω σ. 34.

χωρία (και κατ' επέκταση λογοτεχνικότητα στις μεταφράσεις του) ενώ άλλοτε εξυπηρετούν μετρικούς σκοπούς.

Υπάρχουν όμως και χωρία στα οποία η χρήση της τεχνικής αυτής, αν και συνδέεται με τα προαναφερθέντα φαινόμενα, εντούτοις, συνδυαστικά με τις υπόλοιπες τεχνικές απόδοσης του λατινικού κειμένου στα Ελληνικά, φανερώνει μια ποιητική πινελιά του ίδιου του Κερκυραίου λογίου. Παράδειγμα αποτελεί το απόσπασμα που αναφέρεται στην εικόνα των ευτυχισμένων γηρατειών ενός ανθρώπου μαζί με την οικογένειά του, σε αντίθεση με εκείνη του Κάτω Κόσμου που καταλήγουν όσοι έχουν πεθάνει πρόωρα στον πόλεμο, και συγκεκριμένα το δίστιχο: *Ipse suas sectatur oves, at filius agnos / et calidam fesso comparat uxor aquam* (Τιβ. 1.10.41-42). Το χωρίο αυτό μεταφράζεται και στις δύο περιπτώσεις ως: *Αὐτὸς διοικεῖ τὰ πρόβατα, ὁ υἱὸς τ' ἄρνιά, ἡ γυναῖκα / ἔχει ἔτοιμο ζεστό νερὸ τοῦ κουρασμένου* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 41-42)²⁷⁰. Η απόφαση του Κογεβίνα να μετακινήσει τη λέξη *γυναῖκα* από μη emphatic θέση στο πρωτότυπο στον στίχο 42 σε emphatic στο τέλος του στίχου 41 στα μεταφράσματα, πέρα από το γεγονός πως συνδέεται με τη δημιουργία διασκελισμού εξαιτίας του μετρικού σχήματος, ίσως έχει έναν επιπλέον στόχο, δηλαδή τη συγκέντρωση των μελών της οικογένειας εντός ενός στίχου. Στο κείμενο του μεταφραστή παρατηρείται η συσσώρευση των μελών και η τοποθέτησή τους σε emphatic θέση του στίχου (με την αναφορά στον πατέρα στην αρχή του στίχου 42 (*Αὐτός*), στον γιο αμέσως μετά την τομή (*ὁ υἱὸς*) και στη γυναῖκα (*ἡ γυναῖκα*) στο τέλος). Μέσω των πρακτικών αυτών, ο Κογεβίνας καταφέρνει να προσδώσει λογοτεχνικότητα στα μεταφράσματα, καθώς έτσι τονίζει τη σύνδεση των ατόμων που απαρτίζουν μία αγροτική οικογένεια και παράλληλα προβάλλει την ισότητα μεταξύ των προσώπων, αφού οι εργασίες που κάνει ο καθένας τους είναι σημαντικές για τη διαβίωσή τους ως σύνολο. Πιθανώς ο μεταφραστής στην απόδοσή του αυτή να είναι βιωματικά επηρεασμένος και από τη ζωή των αγροτικών οικογενειών που ζούσαν τότε στην Κέρκυρα.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως εμφανίζεται, σε περιορισμένο βαθμό, μία συστηματικότητα του Κογεβίνα ως προς τη μετακίνηση λέξεων στο τέλος του στίχου. Η αντιπαραβολή των δύο μεταφρασμάτων με το πρωτότυπο κείμενο δείχνει πως ο μεταφραστής επιλέγει να μετακινήσει ρήματα ή ρηματικούς τύπους του λατινικού κειμένου ως τελευταίες λέξεις των στίχων στην απόδοση, ακόμα και όταν εκείνοι δεν

²⁷⁰ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387 και Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

κατέχουν τη θέση αυτή²⁷¹. Η τακτική αυτή δεν έχει στόχο να στρέψει το νοηματικό βάρος στην ενέργεια των ρημάτων, αλλά, πιθανώς αποτελεί μίμηση της λατινικής σύνταξης, σύμφωνα με την οποία το ρήμα τοποθετείται κυρίως στο τέλος μιας πρότασης²⁷².

ε) Απόδοση επαναλαμβανόμενης λατινικής λέξης σε διαφορετικά συμφραζόμενα του πρωτοτύπου

Μία άλλη μεταφραστική τεχνική του Κογεβίνα, η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση λογοτεχνικού χαρακτήρα στα μεταφράσματα, είναι η προσπάθεια απόδοσης της ίδιας λέξης του πρωτοτύπου που επαναλαμβάνεται σε διαφορετικά σημεία του. Η έρευνα αποδεικνύει πως το συγκεκριμένο φαινόμενο στις μεταφράσεις της 1.10 του Τιβούλλου παρατηρείται σε περιορισμένο βαθμό. Όπως έχει αναφερθεί²⁷³, αυτό οφείλεται στο γεγονός πως οι περισσότερες επαναλήψεις λέξεων του πρωτοτύπου, παραλείπονται από τον Κογεβίνα, καθώς εκείνος προκρίνει τη μονολεκτική απόδοσή τους.

Σε όσες περιπτώσεις διατηρείται επανάληψη ίδιας λέξης του λατινικού κειμένου, ο μεταφραστής κυρίως προτιμά (όταν στο μετάφρασμα αναφέρεται η ίδια λέξη και ανεξάρτητα από τα συμφραζόμενα) να χρησιμοποιεί πάντα την ίδια απόδοση. Ενδεικτικά, η λατινική λέξη *gena* που συναντάται στο 1.10.37 (ως *genis* σε αφαιρετική) και 1.10.55 (ως *genas* σε αιτιατική) μεταφράζεται σταθερά από τον Κογεβίνα και στις δύο μεταφράσεις του ως *μάγουλα*.

Αντίθετα, οι περιπτώσεις που μία επαναλαμβανόμενη λατινική λέξη του πρωτοτύπου αποδίδεται με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά συμφραζόμενα είναι ελάχιστες και συνδέονται είτε με το μετρικό σχήμα που ακολουθεί ο μεταφραστής είτε με την επιθυμία του να προσδώσει λογοτεχνικό χαρακτήρα στο μετάφρασμα. Συγκεκριμένα, στην ελεγεία αυτή συναντάται δύο φορές το ουσιαστικό *capillus*. Η πρώτη εμφανίζεται στο στίχο 37 (ως *capillo* σε αφαιρετική) όταν ο εραστής-ποιητής περιγράφει την τρομακτική εικόνα της φαντασίας του για τους νεκρούς του Κάτω Κόσμου, οι οποίοι έχουν καμένα μαλλιά. Η δεύτερη αφορά το στίχο 53 (ως *capillos* σε αιτιατική) όπου

²⁷¹ Η πρακτική αυτή του Κογεβίνα εμφανίζεται 5 φορές στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.10 τόσο το 1892 όσο και το 1893.

²⁷² Ernout – Thomas (2014) 231.

²⁷³ Βλ. παραπάνω σσ. 70-71.

περιγράφονται τα μαλλιά της γυναίκας του αγρότη μετά τον καυγά τους. Ο Κογεβίνας επιλέγει να μεταφράσει το *capillo* του 37 ως *τρίχαις* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 37) ενώ το *capillos* του 53 ως *μαλλιά* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 54). Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται στο γεγονός πως στην πρώτη περίπτωση ο μεταφραστής πρέπει να χρησιμοποιήσει μία δισύλλαβη λέξη που μετρικά θα τονίζεται στην πρώτη συλλαβή για την απόδοση της λατινικής αυτής λέξης. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση χρειάζεται πάλι μία δισύλλαβη λέξη, η οποία όμως θα πρέπει να τονίζεται μετρικά στη δεύτερη συλλαβή.

Ιδιαίτερη προσοχή αξίζει στην απόδοση του επιθέτου *candidus* του πρωτοτύπου. Το συγκεκριμένο επίθετο εμφανίζεται δύο φορές στο κείμενο, α) στον στίχο 45 ως *candida* και προσδιορίζει την *Pax* και β) στον στίχο 68 ως *candidus*, προσδιορίζοντας εκεί το *sinus*. Φαίνεται πως ο Κογεβίνας διαφοροποιείται στην απόδοση του επιθέτου αυτού τόσο στο ίδιο μετάφρασμα όσο και μεταξύ των δύο μεταφρασμάτων του.

Όσον αφορά τη μετάφραση του 1892, ο Κογεβίνας επιλέγει να αποδώσει το *candida* του 45 ως *ἡ ἄχραντ'* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 46) και εκείνο του 68 ως *λευκός* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 68). Η αλλαγή στη μεταφορά της λέξης εδώ συνδέεται με το μετρικό σχήμα, ενώ παράλληλα πιθανώς δημιουργεί ένα αισθητικό αποτέλεσμα που προσδίδει λογοτεχνικότητα στο μετάφρασμα. Συγκεκριμένα, η πρώτη επιλογή αιτιολογείται: α) από την επιθυμία του μεταφραστή να χρησιμοποιήσει μία τρισύλλαβη λέξη (της οποίας όμως η τελευταία συλλαβή μπορούσε να κάνει συνίζηση με την πρώτη της αμέσως επόμενης λέξης) και β) να επεξηγήσει καλύτερα το *candida* του πρωτοτύπου που δηλώνει τη λάμψη και κατ' επέκταση την αγαθοσύνη της *Pax*²⁷⁴. Η απόδοση όμως του *candida* ως *ἡ ἄχραντ'* φανερώνει επίσης στοιχεία δημιουργικότητας του Κογεβίνα, καθώς εκείνος επιλέγει να εκχριστιανίσει το πρωτότυπο και να το εντάξει στα συμφραζόμενα της εποχής του. Το επίθετο «ἄχραντος» στα Ελληνικά συνδέεται πάντοτε με χριστιανικά θρησκευτικά συμφραζόμενα²⁷⁵. Στη δεύτερη περίπτωση, η επιλογή *λευκός* επιτάσσεται τόσο μετρικά, εφόσον χρειάζεται για την απόδοση μία

²⁷⁴ Putnam (1973) 151 και Maltby (2002) 351.

²⁷⁵ Βλ. ΑΚΝ 251 λημ. “ἄχραντος -η -ο”. Το λήμμα αναφέρει τα εξής: (κυρ. εκκλ.) *αμόλυντος, αγνός: Ἀχραντη Παρθένα, ἡ Παναγία. Ἀχραντα μυστήρια, ἡ Θεία Ευχαριστία* [λογ. < αρχ. ἄχραντος]. Η έμφαση στο *ἄχραντ'* στο μετάφρασμα συνδέεται άμεσα και με επιλογή του Κογεβίνα να δημιουργήσει ένα υπερβατό σχήμα (*ἡ Εἰρήνη... ἡ ἄχραντ'*, τοποθετώντας παράλληλα τους όρους που το απαρτίζουν σε εμφατικές θέσεις (τον πρώτο όρο στο τέλος του στίχου 45 και τον δεύτερο αμέσως μετά την τομή στον στίχο 46).

δισύλλαβη λέξη, όσο και από το γεγονός πως το επίθετο του πρωτοτύπου συνδέεται με το χρώμα του δέρματος του κόρφου της θεάς.

Αντίθετα, οι επιλογές του μεταφραστή στη δεύτερη εκδοχή της μετάφρασης είναι διαφορετικές. Σε αυτή, το *candida* του στίχου 45 του πρωτοτύπου μεταφράζεται ως *ή ἄσπρ'* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1893 45), ενώ εκείνο του 68 αποδίδεται και πάλι ως *λευκός* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1893 68). Η αλλαγή του Κογεβίνα στην απόδοσή του *candida* του 45 από την πρώτη εκδοχή της μετάφρασής του στη δεύτερη, αιτιολογείται από καθαρά μετρικούς λόγους, αφού πλέον χρειαζόταν μετρικά μία δισύλλαβη λέξη που η δεύτερη συλλαβή της να δημιουργεί συνίζηση με την πρώτη συλλαβή της επόμενης²⁷⁶.

στ) Ιδιωματικές λέξεις

Στην παρούσα ενότητα διερευνάται η χρήση λέξεων του ιδιώματος των Επτανήσων και η λειτουργία τους στις μεταφράσεις της *Ελεγείας* 1.10 από τον Κογεβίνα. Φαίνεται πως ο μεταφραστής χρησιμοποιεί στις μεταφράσεις αυτές αρκετές ιδιωματικές λέξεις²⁷⁷, οι οποίες γίνονται εύκολα κατανοητές από τα συμφραζόμενα στα οποία εντάσσονται, χωρίς να προκαλούν ερμηνευτικά προβλήματα στους αναγνώστες που δεν είναι εξοικειωμένοι με το ιδίωμα.

Η χρήση λέξεων προερχόμενων από τα Επτάνησα στα μεταφράσματα αυτά δικαιολογείται από ποικίλους λόγους. Πρώτον, οι ιδιωματοισμοί βοηθούν στην πλήρη απόδοση του νοήματος μερικών λατινικών λέξεων. Για παράδειγμα, στον στίχο 8, η λέξη *ιδρένια* μεταφέρει πλήρως το νόημα του λατινικού *faginus* (Τιβ. 1.10.8), που δηλώνει ένα αντικείμενο που έχει κατασκευαστεί από ξύλο βελανιδιάς. Δεύτερον, επιτρέπουν στον μεταφραστή να καταδείξει τις δυνατότητες της δημοτικής ως ποιητικής γλώσσας που μπορεί να εντάξει και ιδιωματοισμούς. Έτσι, ενώ στους στίχους 61, 62 και 63 και των δύο μεταφράσεων ο Κογεβίνας μπορούσε χρησιμοποιήσει τη λέξη της δημοτικής «φτάνει», προκειμένου να αποδώσει τη λατινική έκφραση *sit satis*

²⁷⁶ Η διάσπαση του υπερβατού του πρώτου μεταφράσματος και η απόδοση πλέον στο δεύτερο ως: *ή ἄσπρ' Εἰρήνη* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1893 45), αν και οδηγεί τον μεταφραστή να είναι πιο πιστός μορφικά στο *rax candida* του πρωτοτύπου, εντούτοις αφαιρεί τη λογοτεχνικότητα που εκείνος είχε προσδώσει στην εκδοχή του 1892 με τη δημιουργία διασκελισμού και τον εκχριστανισμό από το μετάφρασμα του 1893 και δεν αποδίδει τη νοηματική χροιά του πρωτοτύπου, αφού το *ή ἄσπρ'* δε δηλώνει τη θρησκευτική σημασία του *candida* στα συμφραζόμενα αυτά του λατινικού κειμένου.

²⁷⁷ Στις μεταφράσεις της 1.10 το 1892 και 1893 συναντούμε τις παρακάτω ιδιωματικές λέξεις: στ. 8: *ιδρένια*, στ. 27: *κανίστρι*, στ. 48: *χοχλός*, στ. 59: *στερνάρ'*, και στ. 61, 62, 63: *σώνει*.

(Τιβ. 1.10.61, 1.10.62, 1.10.63), επιλέγει την ιδιωματική λέξη *σώνει*²⁷⁸, θεωρώντας την πιο ποιητική. Τρίτον, φαίνεται πως ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τους ιδιωτισμούς, επειδή το λαϊκό λεξιλόγιο των κατοίκων της υπαίθρου συνδέεται άμεσα με τα αγροτικά και ερωτικά θέματα της *Ελεγείας* 1.10²⁷⁹. Τέταρτον και τελευταίο, αυτές οι αποδόσεις χρησιμοποιούνται ξεκάθαρα για μετρικούς λόγους. Παραδείγματος χάρη, η λέξη *χοχλιός* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 & 1893 48), εξυπηρετεί για την απόδοση του λατινικού *testa* (Τιβ. 1.10.48) στον δεκατρισύλλαβο, καθώς η μετρική της έκταση είναι μικρότερη από την αντίστοιχη σημασιολογικά λέξη της δημοτικής «κανάτα»²⁸⁰.

III. Σύγκριση των δύο μεταφρασμάτων

Η αντιπαράβολή των δύο μεταφράσεων της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου από τον Κογεβίνα το 1892 και το 1893 αντίστοιχα φανερώνει πως αυτές είναι όμοιες ως προς το περιεχόμενό τους, εκτός από μία σειρά περίπου τριάντα διαφοροποιήσεων. Αυτές αφορούν τροποποιήσεις είτε σε σημεία στίξης²⁸¹ είτε σε συγκοπή συλλαβών ώστε να δηλωθεί συνίζηση²⁸². Άλλες προκύπτουν από αντιστροφή στη σειρά κάποιων λέξεων²⁸³ ή από αντικατάσταση λέξεων με συνώνυμες τους²⁸⁴. Τέλος, μερικές αφορούν

²⁷⁸ Για την ακριβή σημασία και τις χρήσεις του ρήματος *σώνω*, βλ. <https://lexikolefkadas.gr/sono/> [Τελευταία ανάκτηση: 16/5/2022]. Το λήμμα αναφέρει τα εξής: *φθάνω να πιάσω κάτι, αρκώ, εξαντλώ. “Σώσε μου τη σήτα, γιατί εγώ δε φτάνω” – “σώνει, δε χρειάζεται άλλο αλάτι το φαί” – “το ξίδι μας εσώθηκε, θέλωμε άλλο”. Κατάρα: “Μη σώσεις και μη φτάσεις”. Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος – Πανταζής Κοντομίχης. Σώνω (ῖος -όω) = εξισοῦμαι, φθάνω, καταφθάνω, ἐξαρκῶ, ἐξαντλῶ δι’ ἀναλώσεως. Τα Λευκαδίτικα – Χριστόφορος Λάζαρης.*

²⁷⁹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 229-230.

²⁸⁰ Ανάλογη στόχευση (δηλαδή την πλήρη απόδοση του νοήματος των λατινικών όρων, την επίδειξη δυνατοτήτων της δημοτικής και για μετρικούς λόγους) επιτυγχάνει και η χρήση των σύνθετων λέξεων από τον μεταφραστή, ένα φαινόμενο που χρησιμοποιείται από εκείνον για να προσδώσει λογοτεχνικότητα στις μεταφράσεις του. Για αυτό το ζήτημα, βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 230 και σημ. 56.

²⁸¹ Π.χ. πρβλ την απόδοση του στ. 1: *Quis fuit, [...] primus qui protulit [...]* στη μετάφραση του 1893 ως: *Ποιὸς ἦταν ποῦ πρωτόβρηκε* αφαιρείται το κόμμα που υπήρχε σε εκείνη του 1892: *Ποιὸς ἦταν, ποῦ πρωτόβρηκε.*

²⁸² Π.χ. πρβλ. την απόδοση του στ. 9: *Non arces, non vallus erat [...]*, 1892: *δὲν ἦσαν πύργοι, ἡ χάντακες*, 1893: *δὲν ἦσαν πύργ’ ἡ χάντακες.*

²⁸³ Π.χ. πρβλ. την απόδοση του στ. 48: *[...] nato [...] merum*, 1892: *κρασί τοῦ υἱοῦ*, 1893: *τοῦ υἱοῦ κρασί.*

²⁸⁴ Οι αντικαταστάσεις με συνώνυμες λέξεις στο μετάφρασμα αφορούν είτε ουσιαστικά, βλ. για παράδειγμα την απόδοση του στίχου 22: *[...] sanctae spicea sarta comae* το 1892 ως *καὶ ‘ς τὴν ἱερὴν του κόμη ἀστάχυνα στεφάνια* και το 1893 ως *καὶ ‘ς τὰ ἱερὰ μαλλιά του ἀστάχυνα στεφάνια*, είτε ρηματικούς τύπους π.χ. το απαρέμφατο *arcersere* (Τιβ. 1.10.33) αποδίδεται στην πρώτη περίπτωση ως *νὰ ζητᾷ* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 33) ενώ στη δεύτερη ως *νὰ καλῇ* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1893 33).

περιπτώσεις όπου δύο λέξεις του πρώτου μεταφράσματος αντικαθίστανται με μία σύνθετη λέξη που συμπεκνώνει το νόημά τους²⁸⁵.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως όλες οι αλλαγές του Κογεβίνα στη μετάφραση του 1893 αφορούν συνήθως μικροχαρακτηριστικά του κειμένου (που συνδέονται κυρίως με τις μεταφορές λέξεων ή τον ρυθμό) και όχι «νέες σκέψεις για το ποιητικό αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται από τη μετάφραση»²⁸⁶. Εξάιρεση σε αυτό αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση διάστασης μεταφραστικών επιλογών του Κογεβίνα ως προς την απόδοση των στίχων 53-56 του πρωτοτύπου²⁸⁷:

Το λατινικό κείμενο:

Sed Veneris tunc bella calent, scissosque capillos

Femina, perfractas conqueriturque fores.

Flet teneras subtusa genas; sed victor et ipse

Flet, sibi dementes tam valuisse manus. (Τιβ. 1.10.53-56)

Η μετάφραση του Κογεβίνα το 1892:

Τότε Άφροδίτης μάλλωμα, καὶ τὰ ξερριζωμένα

ἡ κόρη κλαίει μαλλιά, ταῖς θύραις, ποῦ τῆς σπᾶσαν·

καὶ τὰ γδαρτά της μάγουλα θρηνεῖ· γιὰ τῶν χειρῶν του

καὶ ὁ νικητῆς θρηνεῖ τῶν δυνατῶν τὴν τρέλλα.

(μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 53-56)²⁸⁸

Η μετάφραση του Κογεβίνα το 1893:

Πόλεμοι ἀνάβουν Κύπριδος τότε καὶ ἡ κόρη κλαίει

τὰ μαδητὰ μαλλιά, τὴ θύρα ποῦ τῆς σπᾶσαν·

κλαίει τὰ γδαρτά της μάγουλα· καὶ ὁ νικητῆς πλὴν κλαίει

γιὰ τὴν πολλὴν ὀρμὴ τῶν μανιακῶν χειρῶν του.

(μτφρ. 1.10 Κογ. 1893 53-56)²⁸⁹

²⁸⁵ Για παράδειγμα η έκφραση της αρχικής μετάφρασης με *λευκή στολή* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1892 27) που αποδίδει τη λατινική *pura cum veste* (Τιβ. 1.10.27), μετατρέπεται σε εκείνη του 1893 στη σύνθετη λέξη *ἀσπροντυμένος* (μτφρ. 1.10 Κογ. 1893 27).

²⁸⁶ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 224.

²⁸⁷ Παρατίθενται τόσο το λατινικό χωρίο όσο και οι αποδόσεις του το 1892 και 1893.

²⁸⁸ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1892) 387.

Η σκηνή του Τιβούλλου κατά την οποία περιγράφονται τα αποτελέσματα της διαμάχης του αγρότη με τη γυναίκα του φαίνεται πως απασχόλησε αρκετά τον Κογεβίνα ως προς την απόδοσή της στα Ελληνικά. Ξεκινώντας από τον στίχο 53, η έκφραση *Τότε Άφροδίτης μάλλωμα* του 1892 για την απόδοση της φράσης *Sed Veneris tunc bella calent* κρίνεται ελλιπής, καθώς δε μεταφέρει πλήρως το νόημα. Στο χωρίο αυτό διαφαίνεται η παρουσία του μοτίβου της *militia amoris*²⁹⁰. Η απόδοσή του σε *Πόλεμοι ανάβουν Κύπριδος τότε* στη μετάφραση του 1893 επιτυγχάνει την πιστή μεταφορά του περιεχομένου του λατινικού κειμένου²⁹¹.

Συνεχίζοντας στους επόμενους στίχους παρατηρείται πως τα υπερβατά *τὰ ξερριζωμένα...μαλλιά και τῶν χειρῶν...τῶν δυνατῶν* (το πρώτο δημιουργείται από τον μεταφραστή, ενώ το δεύτερο διατηρείται από το πρωτότυπο)²⁹², καταργούνται στην τελευταία μεταφραστική εκδοχή της 1.10 και αποδίδονται ως *τὰ μαδητὰ μαλλιά και τῶν μανιακῶν χειρῶν* αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί πως η επιλογή της απόδοσης *τῶν μανιακῶν χειρῶν* από τον Κερκυραίο λόγιο κατορθώνει να αποσυνθέσει το «δύσκολο και άκαμπτο»²⁹³ υπερβατό *τῶν χειρῶν...τῶν δυνατῶν* της αρχικής εκδοχής, αναδιατυπώνοντας τη λατινική έκφραση με μία πιο δόκιμη μορφή προς τη δημοτική στη μετάφραση του 1893. Η απόφαση αυτή, αν και συνδέεται με το ενδιαφέρον του Κογεβίνα να δουλεύει πάνω στον πιο κατάλληλο τρόπο απόδοσης των λέξεων²⁹⁴, εντούτοις διαφοροποιεί το νόημα του πρωτοτύπου. Στον Τίβουλλο η έμφαση δίνεται στην προσωποποίηση των χειρῶν, η οποία επιτυγχάνει μία αποστασιοποίηση του εραστή από τη δράση του²⁹⁵. Η αντιπαραβολή των δύο αποδόσεων και του λατινικού κειμένου καταδεικνύει πως στο χωρίο αυτό η εστίαση στα χέρια στην αρχική ελεγεία διατηρείται στη μετάφραση του 1892 μέσω της ύπαρξης ενός αντίστοιχου υπερβατού σχήματος. Αντίθετα, με την απόδοση *για τὴν πολλὴν ὀρμὴ τῶν μανιακῶν χειρῶν* του 1893 το κέντρο βάρους του νοήματος μεταφέρεται στην ορμή των χειρῶν του θύτη και

²⁸⁹ Πόντιος (= Κογεβίνας) (1893) 391.

²⁹⁰ Για το μοτίβο της *militia amoris*, βλ. Murgatroyd (1975), Αντωνιάδης (2015) 26-27 και Παππάς (2016) 18.

²⁹¹ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 224.

²⁹² Για τη λειτουργία των συγκεκριμένων υπερβατών στη μετάφραση της *Ελεγείας* 1.10 το 1892, βλ. παραπάνω σσ. 76-77.

²⁹³ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 224.

²⁹⁴ Βλ. παραπάνω σ. 10.

²⁹⁵ Maltby (2002) 354.

όχι στα ίδια τα χέρια. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται μια δημιουργική απόδοση του χωρίου.

Επιπλέον, οι διατυπώσεις του Κογεβίνα για τη μεταφορά των ρημάτων των στίχων αυτών στα μεταφράσματα έχει ιδιαίτερη σημασία. Στη μετάφραση του 1892 το ρήμα *conqueriturque* (Τιβ. 1.10.54), που σημαίνει «θρηνώ, μεμψιμοιρώ»²⁹⁶, μεταφράζεται ως *κλαίει* και το ρήμα *flet*, που επαναλαμβάνεται δύο φορές, αποδίδεται ως *θρηνεί*. Στη μεταγενέστερη εκδοχή του 1893 τα ρήματα *conqueriturque* και *flet* μεταφέρονται στη Ελληνική ως *κλαίει*. Η απόδοση του πρώτου ρήματος στην αρχική μετάφραση ως *κλαίει* πιθανώς επιτυγχάνει τη διαφοροποίηση του από το *θρηνεί*. Μέσω της διαφοροποίησης αυτής, ο μεταφραστής δηλώνει emphaticά τις διαφορετικές αντιδράσεις της συζύγου του αγρότη και του ίδιου μετά τον κανυά τους²⁹⁷, προσδίδοντας λογοτεχνικότητα στο μετάφρασμά του. Απεναντίας, η μετάφραση όλων των ρημάτων το 1893 ως *κλαίει* δημιουργεί μία emphaticή επανάληψη που προσδίδει πάθος στο κείμενο φανερώνοντας την επιθυμία του Κογεβίνα για προσωπική δημιουργικότητα μέσα από τα μεταφράσματα αυτά.

Συνοψίζοντας, η μελέτη των δύο μεταφράσεων της *Ελεγείας* 1.10 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα αποδεικνύει πως ο μεταφραστής ακολουθεί μια *στρατηγική υβριδικότητα* μεταξύ της *τυπικής ισοδυναμίας* και *δυναμικής ισοδυναμίας*. Πιο συγκεκριμένα, ο μεταφραστής σέβεται πλήρως και στις δύο αποδόσεις του τη μορφή του πρωτοτύπου, επιστρατεύοντας το κατεξοχήν μετρικό του σχήμα για την απόδοση μιας ελεγείας, δηλαδή την εναλλαγή του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου με τον δεκατρισύλλαβο, ως μορφικό αντίστοιχο του ελεγειακού δίστιχου της ρωμαϊκής ερωτικής ποίησης. Παράλληλα όμως, παρατηρείται πως σκοπός του ήταν να αποδώσει πλήρως στη γλώσσα αφίξεως τη σχέση μεταξύ δέκτη και μηνύματος της γλώσσας αφετηρίας. Για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού, ο Κογεβίνας προσπάθησε να προσαρμόσει τα μηνύματα των ελεγειών αυτών στα γλωσσικά και γραμματικά δεδομένα της δημοτικής, διαμορφώνοντας τελικά έναν φυσικό λόγο, άμεσα κατανοητό από τους αναγνώστες των μεταφρασμάτων του.

²⁹⁶ Βλ. ΣΛΛ 408 λημ. “conqueror” 1.

²⁹⁷ Για τη συντακτική αντιστοιχία στο χωρίο αυτό της μετάφρασης του 1892 και τη λειτουργία της, βλ. παραπάνω σ. 77 και σημ 268.

Συμπληρωματικά, οι τεχνικές: α) της παράλειψης και προσθήκης λέξεων ή φράσεων, β) του διασκελισμού, γ) του υπερβατού σχήματος, δ) της μετακίνησης λέξεων σε εμφατικές θέσεις των στίχων και, σε περιορισμένο βαθμό και ε) της απόδοσης μιας επαναλαμβανόμενης λέξης του πρωτοτύπου με διαφορετικές λέξεις, ανάλογα με τα συμφραζόμενα στα οποία αυτές εμφανίζονται στοχεύουν και επιτυγχάνουν τελικά να προσφέρουν λογοτεχνικό χαρακτήρα στις μεταφράσεις του Κογεβίνα, δημιουργώντας κείμενα με λειτουργία ανεξάρτητη από εκείνη του λατινικού πρωτότυπου.

Επιπλέον, η απόφαση του μεταφραστή να χρησιμοποιήσει ιδιωματισμούς αποσκοπεί αφενός στην προβολή των δυνατοτήτων της δημοτικής ως λογοτεχνικής γλώσσας και αφετέρου ταιριάζει άμεσα με τα θέματα των ελεγείων που εκείνος αποφάσισε να μεταφράσει.

Τέλος, η συγκριτική εξέταση των δύο μεταφρασμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα πως η δεύτερη εκδοχή του 1893 είναι απόρροια της τακτικής του Κογεβίνα να βρει την πιο κατάλληλη απόδοση μίας λέξης ή έκφρασης στα Ελληνικά. Οι τροποποιήσεις αυτές του νέου μεταφράσματος δεν αφαιρούν τα στοιχεία λογοτεχνικότητας που ο ίδιος είχε προσδώσει στην πρώτη μετάφραση του 1892. Ωστόσο αν κάποια στοιχεία που προσδίδουν λογοτεχνικό χαρακτήρα αφαιρεθούν, αντικαθίστανται από νέα.

**Β΄ ΜΕΡΟΣ – Οι ελληνικές μεταφράσεις του Προπερτίου
κατά τον 19^ο αιώνα**

Κεφάλαιο 4^ο – Οι μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.2 και 2.8 του Προπερτίου από τον Κωνσταντίνο Γ. Ξένο

Το δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης επικεντρώνεται στις ελληνικές μεταφράσεις του Σέξτου Προπερτίου κατά τον 19^ο αιώνα. Ειδικότερα, στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο εξετάζονται οι μεταφράσεις των *Ελεγείων* 1.2 και 2.8 του Προπερτίου από τον Κωνσταντίνο Γ. Ξένο, οι οποίες δημοσιεύονται εγκιβωτισμένες σε ένα ευρύτερο άρθρο-βιογραφία του Ρωμαίου ελεγειακού το 1879 στο περιοδικό *Μοῦσαι*²⁹⁸.

Η *Ελεγεία* 1.2 του Προπερτίου αποτελεί έναν ύμνο στην ομορφιά της αγαπημένης του. Το ποίημα χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη (1-8), ο εραστής-ποιητής, μέσω μιας σειράς ρητορικών ερωτήσεων προς την αγαπημένη του, δηλώνει πως εκείνη δεν έχει ανάγκη από στολισμένα μαλλιά, περίτεχνα φορέματα, αρώματα της Ανατολής, ή ψιμύθια (1-6) και την προτρέπει να προβάλλει το φυσικό της κάλλος που ελκύει περισσότερο ερωτικά (5-8). Στη δεύτερη (9-24), επιχειρηματολογεί υπέρ της παραπάνω άποψής του με παραδείγματα τόσο από φυσικά τοπία (9-14) όσο και από διάφορες γυναίκες της μυθολογίας, οι οποίες σαγήνευσαν θεούς και θνητούς μέσω της ανεπιτήδευτης ωραιότητάς τους (15-24). Η τελευταία ενότητα (25-32) περιλαμβάνει τον έπαινο της *puella* ως καλλιτέχνιδας. Τονίζει λοιπόν πως για τον ίδιο τα επιτεύγματά της στην ποίηση υπερτερούν σε σύγκριση με όλα τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της²⁹⁹.

Στην *Ελεγεία* 2.8 ο εραστής-ποιητής, αφού έχει χωρίσει από την αγαπημένη του, απευθύνεται σε έναν φίλο, στον οποίο εκφράζει ένα ξέσπασμα θυμού εναντίον της. Αρχικά παραπονιέται σε αυτόν πως δε μπορεί να υπακούσει στις εντολές του να μη στεναχωριέται που την έχασε (1-2), ενώ τον παρακινεί να τον σκοτώσει, καθώς πλέον δε μπορεί να τη βλέπει στην αγκαλιά κάποιου άλλου και να μην θεωρείται δική του (3-6). Αναφέρει πως όλα τα πράγματα στη ζωή, όπως και ο έρωτας, μπορούν να ανατραπούν (7-8), ενώ φέρνει ως παράδειγμα βασιλιάδες και πόλεις, όπως η Θήβα και η Τροία (9-10). Η αναφορά στον φίλο του πως έχει κάνει πολλά για εκείνη χωρίς ανταπόκριση (11-12) μετατρέπει ξαφνικά το λόγο του αρχικώς σε ένα μονόλογο με μία σειρά κατηγοριών ενάντια στην ερωμένη του σαν να ήταν παρούσα (13-16) και στη συνέχεια σε έναν εσωτερικό μονόλογο πως αν πεθάνει, η Κυνθία θα χαρεί (17-20).

²⁹⁸ Ξένος (1879) 85-87.

²⁹⁹ Για επιπλέον περιλήψεις της *Ελεγείας* 1.2 του Προπερτίου, βλ. ενδεικτικά Richardson (1977) 150 και Λαζανάς (2019) 70-71.

Ακολουθεί το παράδειγμα του Αίμονα που αυτοκτόνησε αμέσως μετά το θάνατο της Αντιγόνης, μην αντέχοντας να ζήσει μακριά της (21-24). Το παράδειγμα αυτό οδηγεί τον Προπέρτιο να απειλήσει την αγαπημένη του πως πρώτα θα τη σκοτώσει και μετά θα αυτοκτονήσει (25-28). Το ότι η αυτοκτονία είναι ατιμωτικός θάνατος θυμίζει στον εραστή-ποιητή την ατίμωση του Αχιλλέα, την οποία περιγράφει στον φίλο του, όταν του έκλεψαν τη Βρισηίδα, από την απώλεια της οποίας ο ήρωας βίωσε τον θάνατο των συμπολεμιστών του και του φίλου του Πάτροκλου (29-36). Η επιστροφή της μόνο ήταν εκείνη που τον έκανε να εκδικηθεί για αυτούς τους θανάτους (37-38). Η ελεγεία κλείνει με μία ρητορική ερώτηση πως είναι λογικό να θριαμβεύει ο έρωτας επάνω του, αφού το ίδιο κατάφερε και στον Αχιλλέα που ήταν ανώτερός του (39-40).

Προτού παρουσιαστούν οι μεταφραστικές τεχνικές που ακολουθεί ο Ξένος στις αποδόσεις της 1.2 και 2.8 του Προπερτίου, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί το γεγονός πως εκείνος εκπόνησε τις συγκεκριμένες μεταφράσεις κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και μάλιστα να τεθεί ως *terminus ante quem* εκπόνησης το έτος 1875. Η άποψη αυτή συνάγεται από το γεγονός πως η συγκεκριμένη βιογραφία για τον ποιητή, αποτελεί αναδημοσίευση εκείνης που δημοσιεύθηκε στη φιλολογική εφημερίδα *Παυσίλυπον* το 1875³⁰⁰.

I. Η επιλογή των *Ελεγειών* 1.2 και 2.8 του Προπερτίου ως υπό μετάφραση κειμένων από τον Ξένο

Ο Ξένος επιλέγει να εισαγάγει μέσα στο άρθρο για τη βιογραφία του ελεγειακού ποιητή τις μεταφράσεις των *Ελεγειών* 1.2 και 2.8. Οι λόγοι που τον οδηγούν στην ελληνική απόδοσή τους είναι ποικίλοι.

Γενικότερα, η απόφασή του να μεταφράσει λατινικά κείμενα, είναι απόρροια της λατινικής του παιδείας. Η γνώση αυτή συνδέεται κυρίως με το επάγγελμά του ως καθηγητή της Νομικής³⁰¹.

Ειδικότερα, η επιλογή του να μεταφράσει ποιήματα γραμμένα σε ελεγιακό δίστιχο προκύπτει από την επιθυμία του να τα εντάξει στα πλαίσια ενός άρθρου, μία τακτική

³⁰⁰ Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από τη βάση δεδομένων: «Μεταφράσεις έργων λατινικής γραμματείας από το 1453» του ΑΠΘ: <http://gtll.lit.auth.gr/node/236> [Τελευταία ανάκτηση: 19/5/2022]. Η εύρεση του συγκεκριμένου τεύχους του περιοδικού *Παυσίλυπον* κατέστη αδύνατη.

³⁰¹ Βλ. παραπάνω σ. 11.

που, όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή³⁰², ακολούθησε και στα άρθρα του για τους βίους του Κατούλλου³⁰³ και του Τιβούλλου το 1874 (δηλαδή ένα έτος πριν από την πρώτη δημοσίευση του άρθρου για τον Προπερτίο στο *Πανσίλυπον*). Η απόφασή του να μεταφράσει έργα του συγκεκριμένου συγγραφέα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ενασχόληση του με Ρωμαίους ποιητές κατά τα έτη 1874-1875 και συγκεκριμένα με εκείνους που τα ποιήματά τους εξυμνούν τον έρωτά τους προς μία γυναίκα. Εφόσον λοιπόν έχει προηγηθεί η ενασχόληση με τον Κάτουλλο και τον Τίβουλλο, φυσικό επακόλουθο είναι η μελέτη του έργου του Προπερτίου. Η σύνδεση των τριών ποιητών μαρτυρείται στην τελευταία παράγραφο του άρθρου του, αναφέροντας πως ο Προπερτίος: *Συντάσσεται μετὰ τοῦ Κατούλλου καὶ Τιβούλλου εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐρωτικῶν ποιητῶν, οἵτινες [...] ἔψαλλον [...] τοὺς κεκρυμμένους αὐτῶν πόθους, καὶ ἔν ὃν προσφιλεῖς*³⁰⁴.

Όσον αφορά την επιλογή της 1.2 και 2.8, αυτή πιθανώς σχετίζεται με το γεγονός πως οι συγκεκριμένες ελεγείες περιέχουν πολλά στοιχεία προερχόμενα από την αρχαιοελληνική μυθολογία. Η ύπαρξη τέτοιων στοιχείων που συνδέονται με την αρχαία ελληνική παράδοση ίσως στάθηκε αφορμή για την ελληνική μετάφραση αυτών των ελεγείων από τον Ξένο, καθώς συνδέονται θεματικά με την αρχαιολατρία που χαρακτήριζε την ποίηση της Α' Αθηναϊκής Σχολής (μέλος της οποίας πιθανώς ήταν ο μεταφραστής) κατά την εικοσαετία 1850-1870³⁰⁵.

Αναφορικά όμως με την *Ελεγεία* 1.2, η επιλογή της ίσως αιτιολογείται από δύο λόγους. Πρώτον, εξαιτίας της επιθυμίας του Ξένου να αναφερθεί εντός της βιογραφίας του Ρωμαίου ελεγειακού στο γεγονός πως η αιτία του έρωτα του Προπερτίου για την Κυνθία ήταν η ομορφιά της³⁰⁶. Προς επίρρωση του παραπάνω ισχυρισμού του, παραθέτει τη μετάφραση της 1.2, ενός ποιήματος που αναφέρεται στο κάλλος αυτής της γυναίκας. Δεύτερον, εξαιτίας της θεματολογίας της που αφορά την εξύμνηση του

³⁰² Βλ. παραπάνω σ. 12.

³⁰³ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός πως, ενώ ο Κάτουλλος παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία στη μετρική του (ένα μέτρο – από τα πολλά που χρησιμοποιεί – είναι το ελεγειακό δίστιχο), ο Ξένος αποφασίζει να μεταφέρει στα Ελληνικά και να εντάξει σε αυτό το άρθρο-βιογραφία (Ξένος (1874α) 59-63) μόνο ποιήματα ή αποσπάσματα ποιημάτων που είναι γραμμένα σε ελεγειακό δίστιχο. Πιθανώς με αυτό τον τρόπο ο λόγιος να ήθελε να τονίσει τη σύνδεση του «νεωτερικού» ποιητή με τον Τίβουλλο και τον Προπερτίο τόσο σε επίπεδο θεματικής όσο και μετρικής.

³⁰⁴ Ξένος (1879) 87.

³⁰⁵ Βλ. *ΑΝΑ* 1662 λημ. “Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή”.

³⁰⁶ (Ξένος (1879) 86): *Ἀλλ' ἡ κόρη αὕτη, τῆς ὁποίας τὸ κάλλος εἶχε πληγώσει τὴν καρδίαν αὐτοῦ, πλεότερον φίλαυτος ἢ ὥραία, ἡγάπα νὰ συμπληρῇ διὰ τῆς τέχνης, ὅ, τι ἡ φύσις ἀρκούντως τέλειον τῇ εἶχε δωρήσει.*

κάλλους του αντικειμένου του πόθου. Η προαναφερθείσα θεματική κάνει το ποίημα να συσχετίζεται άμεσα με χαρακτηριστικά όπως η «υπερένταση του πάθους» και η «υπερβολή του αισθήματος και των αισθήσεων» ως επίδραση από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό³⁰⁷ που εμφανίστηκαν στο έργο των Αθηναίων λογίων. Συνεπώς, ο μεταφραστής πιθανώς χρησιμοποίησε ένα πρωτότυπο που σχετίζεται θεματικά με τις αξίες που ο ίδιος πρεσβεύει.

Κατ' αντιστοιχία, η επιλογή της *Ελεγείας* 2.8 ίσως δικαιολογείται για δύο λόγους. Από τη μία πλευρά, η επιθυμία του Ξένου να ενισχύσει τον ισχυρισμό του (στο κυρίως κείμενο της βιογραφίας) πως οι συμβουλές των φίλων του Προπερτίου, και ειδικότερα του Βάσσου, δε μπορούσαν να τον βοηθήσουν στο να ξεπεράσει την Κυνθία όταν αυτοί χώρισαν³⁰⁸. Από την άλλη πλευρά, το ίδιο το θέμα της πρωτότυπης ελεγείας, στο οποίο υπάρχει έντονο το στοιχείο του θανάτου και της μελαγχολίας³⁰⁹. Ο ίδιος ο Ξένος χαρακτηρίζει στη βιογραφία τον ποιητή ως μελαγχολικό, αναφέροντας: *Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα χαρακτηρίζει τὰς ποιήσεις αὐτοῦ εἶναι ἡ μελαγχολία, διὰ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ονομασθῇ ὁ πρῶτος ῥωμαντικὸς ποιητὴς τῶν Λατίνων, καὶ ἴσως ὁ μόνος ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἡ Σαπφὼ καὶ ὁ Ἀλκαῖος*. Η θεματική αυτή συνδέεται και πάλι άμεσα με εκείνη των έργων της Α' Αθηναϊκής Σχολής κατά τη δεκαετία 1870-1880 (δηλαδή την περίοδο παρακμής της), τα οποία χαρακτηρίζονται από πενθισμό και θανατολαγνεία³¹⁰. Αναλογιζόμενοι τις χρονολογίες που δημοσιεύεται η μετάφραση αυτή (1875 και 1879) και θέτοντας το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1870 ως χρόνο δημιουργίας της, εύκολα συνάγουμε το συμπέρασμα πως ο μεταφραστής επιλέγει τη συγκεκριμένη ελεγεία, επηρεασμένος από τη θεματική που κυριαρχεί μεταξύ των λογίων της Σχολής στην οποία ανήκει.

³⁰⁷ Βλ. *ΑΝΑ* 1661 λημ. "Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή".

³⁰⁸ (Ξένος (1879) 86). *Ἀλλ' ἐκείνη ὑπῆρξεν ἀχάριστος καὶ ἡ θλίψις ἐπέζε τοῦ Προπερτίου τὰ στήθη. Οὔτε ἡ παρηγορία τῶν φίλων, οὔτε αἱ συμβουλαι τοῦ Βάσσου ἠδύναντο νὰ ἐπαναφέρωσι πλέον τὴν γαλήνην εἰς τὴν ἀπέλπιδα καρδίαν του.*

³⁰⁹ Ο Προπερτίος θεωρείται ως ένας ποιητής που άλλαξε «τον τύπο εραστή που αναλωνόταν από τον morbus και ήταν προσηλωμένος στα μοτίβα της militia και του servitium amoris» (Papanghelis (2009) 1) – ένας εραστής που απαντά στον Κάτουλλο και στον Τίβουλλο. Αυτή την αντισυμβατική σχέση λοιπόν μεταξύ ελεγειακής ερωτικής ζωής και του θανάτου, που θα λειτουργούσε υπαινικτικά ως κάτι ανοίκειο στους Ρωμαίους αναγνώστες, ο Ρωμαίος ελεγειακός επιλέγει να τη μετατρέψει σε ένα από τα βασικά θέματά του, αναπτύσσοντας παράλληλα και έναν δικό του "ιδιόλεκτο" (Papanghelis (2009) 1). Για τη σύνδεση του έρωτα και του θανάτου στην ποίηση του Προπερτίου και ειδικότερα στο δεύτερο βιβλίο των *Ελεγείων* του, βλ. Papanghelis (2009).

³¹⁰ Βλ. *ΑΝΑ* 1662 λημ. "Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή".

II. Μεταφραστικές τεχνικές του Ξένου

1) Πεζή μετάφραση

Ο Ξένος επιλέγει να μεταφράσει τις *Ελεγείες* 1.2 και 2.8 σε πεζό. Η απόφασή του αυτή εξηγείται από ποικίλους λόγους.

Πρώτον, σημαντικό στοιχείο θεωρείται η αναφορά στον Genouille, ο οποίος έχει γράψει νωρίτερα τη βιογραφία του Προπερτίου³¹¹. Η στερεότυπη αυτή έκδοση του 1834 περιλαμβάνει τον βίο του ποιητή, το λατινικό κείμενο και πεζή γαλλική μετάφραση. Η απόδοση των ελεγειών του Ρωμαίου ποιητή από τον Genouille με τον τρόπο αυτό ίσως επηρέασε τον μεταφραστή ώστε να ακολουθήσει την ίδια τακτική³¹².

Δεύτερον, πιθανώς να επηρεάζεται από προγενέστερες πεζές μεταφράσεις λατινικών ποιημάτων του Οβιδίου, του Βιργιλίου και άλλων ποιητών. Εάν αναλογιστεί κανείς πως οι πρώτες μεταφράσεις Ρωμαίων ποιητών έγιναν σε πεζό λόγο (ίσως γιατί χρησιμοποιούνταν για εκπαιδευτικούς σκοπούς ή ίσως γιατί πρόκειται για μία ευκολότερη μεταφραστική πρακτική)³¹³ πιθανότατα ο Ξένος, ως ο πρώτος Έλληνας μεταφραστής του Προπερτίου να ακολουθήσει αυτή την τακτική.

Τρίτον, η απουσία μέτρου στο έργο ενός λογίου της Α' Αθηναϊκής Σχολής, κρίνεται τουλάχιστον περιέργη αν σκεφτεί κανείς το ζήτημα της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων που πρόκρινε ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής το 1860³¹⁴. Στη δεκαετία του 1870 που μεταφράζει ο Ξένος, έχουν ήδη δημιουργηθεί ο «δεκαεπτασύλλαβος δακτυλικός ρυθμός» που απέδιδε τον αρχαίο δακτυλικό εξάμετρο και ο «δωδεκασύλλαβος με

³¹¹ (Ξένος (1879) 87): *ὡς ἀποφαίνεται ὁ Genouille ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Προπερτίου*.

³¹² Η αναφορά στη βιογραφία του Genouille και το γεγονός πως και οι δύο αποδίδουν πεζά τις ελεγείες εκ πρώτης όψεως εγείρει ερωτήματα τόσο για εάν το περιεχόμενο του άρθρου αποτελεί πιστή μετάφραση του βίου του Προπερτίου, όσο και αν η μετάφρασή του δε βασίζεται στο λατινικό κείμενο αλλά ίσως πρόκειται για επιμετάφραση από τα Γαλλικά. Η αντιπαραβολή του περιεχομένου του άρθρου του Ξένου και της στερεότυπης έκδοσης του Genouille αποδεικνύει πως το πρώτο είναι μια περιληπτική απόδοση του περιεχομένου του βίου του Προπερτίου και πως μεταξύ της μετάφρασης της 1.2 και εκείνης του Genouille υπάρχουν αρκετές αποκλίσεις.

³¹³ Βλ. ενδεικτικά την πρώτη μετάφραση των *Επωδών* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 16, 17 του Ορατίου στα Ελληνικά σε πεζή μορφή από τον Κασσελίδη (1895). Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται ήδη από τον 13^ο αιώνα, όπως φαίνεται για παράδειγμα από τις πεζές ελληνικές μεταφράσεις των *Ηρωίδων* και των *Μεταμορφώσεων* του Οβιδίου από τον Μάξιμο Πλανούδη [βλ. Palmer (1967) και Παπαθωμόπουλος (1976)] και των *Ovidiana Graeca* [βλ. Easterling – Kenney (1965)] ίσως από τον ίδιο μεταφραστή ή από κάποιον μαθητή του. Για τη μετάφραση αυτή των *Μεταμορφώσεων*, βλ. ενδεικτικά Fisher (1990), Fisher (2004) και Fisher (2007), ενώ για την απόδοση των *Ηρωίδων*, βλ. επίσης Μιχαλόπουλος (2003) και Michalopoulos (2003).

³¹⁴ Βλ. παραπάνω σ. 22 σημ. 78. Για μία συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας αυτής, πρβλ. Γαραντούδης (1998β) 483-484 και Γαραντούδης (2016).

ιαμβικό κατά βάση μέτρο» που θεωρούνταν μίμηση του ιαμβικού τρίμετρου³¹⁵. Ο συνδυασμός του δεκαεπτασύλλαβου και του δωδεκασύλλαβου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τον μεταφραστή προκειμένου να δημιουργήσει μία σχετική μετρική αντιστοιχία με το ελεγειακό δίστιχο του πρωτοτύπου. Συνεπώς, η απόφαση του Ξένου να αποδώσει πεζά την ελεγεία ίσως συνδέεται είτε με αδυναμία του να μεταφράσει έμμετρα μία ελεγεία είτε με μία διαφοροποίηση του από τα στερεότυπα της Σχολής που ανήκει.

2) Τεχνικές μετάφρασης *Ελεγείας* 1.2

Α) Μορφή

Η απόδοση της *Ελεγείας* 1.2 του Προπερτίου από τον Ξένο βρίσκεται στο τρίτο μέρος του προαναφερόμενου άρθρου-βιογραφίας για τον ποιητή (III) και τιτλοφορείται ως *Ελεγεία II*. Μελετώντας τη μορφή της παρατηρείται αφενός πως απουσιάζει το πρωτότυπο κείμενο και αφετέρου, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη υποενότητα, πως πρόκειται για πεζή μετάφραση. Η απουσία του λατινικού κειμένου κρίνεται εύλογη για δύο λόγους. Πρώτον, πως στόχος του μεταφραστή ήταν να μεταφέρει κυρίως τις πληροφορίες του πρωτοτύπου, προκειμένου αυτές να υποστηρίξουν την άποψή του για τον λόγο που ο Ρωμαίος ελεγειακός ερωτεύτηκε την αγαπημένη του³¹⁶. Δεύτερον, φαίνεται πως η απουσία πρωτοτύπου είναι πάγια τακτική στις μεταφράσεις που

³¹⁵ Βλ. *ΑΝΑ* 84-85 λημ. “αναβίωση αρχαίων μέτρων”.

³¹⁶ Στο άρθρο αυτό για τον Προπερτίο υπάρχουν και δύο λατινικά χωρία: Το πρώτο είναι το 1.11.23: Tu mihi sola domus, tu, Cynthia, sola penates που βρίσκεται στο δεύτερο μέρος (II), παρατίθεται αμέσως μετά τον ισχυρισμό πως η Κυνθία ήταν η αληθινή μούσα του Προπερτίου και παραμένει αμετάφραστο. Η αναζήτηση του συγκεκριμένου στίχου καταδεικνύει πως η μοναδική γραφή του υπάρχει, ως απόσπασμα εντός του βίου του Προπερτίου, στη στερεότυπη έκδοση του Genouille (Genouille (1834) vij) και χρησιμοποιείται εκεί για να δείξει πως ο ποιητής είχε αγνά συναισθήματα για την Κυνθία. Αντίθετα, στο λατινικό κείμενο της ελεγείας 1.11 στην έκδοση αυτή, στον στίχο 23 βρίσκουμε τη γραφή parentes και όχι penates. Η παρουσία αυτού του αποσπάσματος στο άρθρο-βιογραφία του Ξένου για τον Προπερτίο, μας κάνει να χρησιμοποιήσουμε στην παρούσα μελέτη το λατινικό κείμενο του Προπερτίου της συγκεκριμένης έκδοσης. Το δεύτερο είναι το δίστιχο: Hic Tiburtina jacet aurea Cynthia terra. / Accessit ripae laus, Anienae, tul (Προπ. 4.7.85-86). Στο χωρίο αυτό, η γραφή tul προφανώς είναι τυπογραφικό λάθος (αντί για το ortho tuae) αφού δεν υπάρχει τέτοια λέξη στα Λατινικά. Το δίστιχο αυτό φαίνεται πως αποδίδεται στα Ελληνικά από τον Ξένο αμέσως μετά. Η συμπαράταξη κειμένου και μετάφρασης στο σημείο αυτό εξηγείται από το γεγονός πως το συγκεκριμένο απόσπασμα αποτελεί το επίγραμμα στον τάφο της Κυνθίας. Πιθανώς πρόκειται για μια τακτική που ακολουθεί ο Ξένος στις βιογραφίες που δημοσιεύει. Όταν θέλει να αναφερθεί σε κάποιο επίγραμμα, παραθέτει τόσο το λατινικό κείμενο όσο και την απόδοσή του στα Ελληνικά. Η άποψη αυτή συνάγεται από το γεγονός πως και στο άρθρο του για τον Τίβουλλο παρατίθεται το επίγραμμα στο 1.3.55-56 και η ελληνική του μετάφραση (Ξένος (1874β) 230).

δημοσιεύονται σε περιοδικά³¹⁷, γιατί απλούστατα στόχος των μεταφραστών ήταν τα κείμενά τους να είναι αποδεσμευμένα από το πρωτότυπο, δηλαδή να αποτελούν αυθύπαρκτα λογοτεχνικά δημιουργήματα.

Συγκεκριμένα, η πεζή απόδοση των 32 στίχων της 1.2 διαιρείται από τον μεταφραστή σε 6 παραγράφους. Η πρώτη περιλαμβάνει τη μετάφραση των στίχων 1-6, η δεύτερη το δίστιχο 7-8, η τρίτη τους 9-14, η τέταρτη το απόσπασμα 15-24, η πέμπτη αποδίδει το χωρίο 25-30, ενώ η τελευταία μεταφέρει το καταληκτικό δίστιχο 31-32. Η διαίρεση αυτή δείχνει πως κάθε παράγραφος του Ξένου αντιστοιχεί σε μία θεματική υποενότητα του πρωτοτύπου³¹⁸.

B) Περιεχόμενο

α) Παραλείψεις και προσθήκες λέξεων³¹⁹

Ξεκινώντας την εξέταση των μεταφραστικών τεχνικών του Ξένου ως προς το περιεχόμενο του μεταφράσματος, αξίζει να διερευνηθούν οι παραλείψεις και οι προσθήκες λέξεων που εμφανίζονται σε αυτό. Ο Ξένος επιλέγει αρκετές φορές να παραλείψει λέξεις του πρωτοτύπου, κυρίως επιρρήματα (π.χ. *quondam* Προπ. 1.2.17) αντωνυμίες (π.χ. *teque* Προπ. 1.2.4), ουσιαστικά (π.χ. *vita* Προπ. 1.2.1) επιθετικούς προσδιορισμούς (π.χ. *cupido* Προπ. 1.2.17) και ρήματα (π.χ. *probat* Προπ. 1.2.30), αλλά ποτέ ολόκληρους στίχους. Οι παραλείψεις αυτές είτε οφείλονται στο γεγονός πως εννοούνται εύκολα από τα συμφραζόμενα είτε λειτουργούν συνδυαστικά με άλλες μεταφραστικές επιλογές του, όπως για παράδειγμα με τον τρόπο που διαχειρίζεται τα στοιχεία καλλιμαχικής ποιητικής του πρωτοτύπου³²⁰.

Όσον αφορά τις προσθήκες που κάνει ο μεταφραστής κατά την απόδοση της ελεγείας, παρατηρείται πως αυτές είναι σχετικά περιορισμένες και στην πλειονότητά

³¹⁷ Για την τακτική αυτή στα μεταφράσματα δημοσιευμένα σε περιοδικά, βλ. ενδεικτικά τις εξεταζόμενες στην παρούσα μελέτη ελληνικές αποδόσεις των *Ελεγείων* του Τιβούλλου, δηλαδή της 1.3 από τον Πολυλά στην *Έστία* (1^ο κεφάλαιο), των 1.1 και 1.5 από τον Κογεβίνα στο *Άττικόν Μουσείον* (2^ο Κεφάλαιο) και των δύο μεταφορών της 1.10 από τον ίδιο μεταφραστή στα *Παρνασσός* και *Έστία* αντίστοιχα (3^ο κεφάλαιο).

³¹⁸ Για τις θεματικές υποενότητες στις οποίες χωρίζεται η *Ελεγεία* 1.2, βλ. την περίληψή της παραπάνω σ. 88.

³¹⁹ Για τα φαινόμενα αυτά στις μεταφράσεις του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλίππιδη, βλ. Παππάς (2017) 51-84.

³²⁰ Για τη πραγμάτευση του τρόπου με τον οποίο ο Ξένος διαχειρίζεται τα στοιχεία καλλιμαχικής ποιητικής του λατινικού κειμένου, βλ. παρακάτω σσ. 96-102.

τους πρόκειται για «επεξηγηματικές» προσθήκες³²¹. Για παράδειγμα, ο στίχος 18 του πρωτοτύπου: *Eveni patriis filia litoribus* μεταφράζεται ως: *ἡ θυγάτηρ τοῦ ποταμοῦ Εὐήνου παρά τὰς ὄχθας αὐτοῦ* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 4)³²². Φαίνεται λοιπόν πως η λέξη *ποταμοῦ* προστίθεται από τον Ξένο προκειμένου να διευκρινίσει στους αναγνώστες πως πρόκειται για τον ποταμό Εὐήνο.

Αξιοσημείωτες όμως είναι οι προσθήκες λέξεων (όπως επιφωνημάτων) ή φράσεων που εμφανίζονται στο τελικό κείμενο. Υπάρχουν δύο τέτοιες περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, στην αρχή της δεύτερης παραγράφου ο Ξένος αποδίδει τον στίχο: *Crede mihi, non ulla tuae medicina figurae est* (Προπ. 1.2.7) ως: *ὦ! πίστευσόν με, Κυνθία, ἡ μορφή σου δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδενὸς φαρμάκου* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 2)³²³. Παρατηρείται λοιπόν πως ο μεταφραστής επιλέγει να προσθέσει το επιφώνημα *ὦ!* προκειμένου να τονίσει emphaticά τον θαυμασμό του εραστή-ποιητή προς την εκθαμβωτική ομορφιά της Κυνθίας. Με τον τρόπο αυτό προσδίδεται πάθος στο μετάφρασμα. Μια δεύτερη προσθήκη τέτοιου είδους απαντά και κατά την απόδοση του: *Non ego nunc vereor, ne sim tibi vilior istis* (Προπ. 1.2.25) στην αρχή της πέμπτης παραγράφου του μεταφράσματος. Ο Ξένος γράφει: *Ὅσον δι' ἑμέ..... δὲν φοβοῦμαι ἤδη μήπως σοι φανῶ ὀλιγώτερον ἄξιος τῶν ἄλλων* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 5)³²⁴. Η προσθήκη της φράσης *Ὅσον δι' ἑμέ.....* με τα αποσιωπητικά συνδέεται και πάλι με την επιθυμία του μεταφραστή να εντείνει το πάθος του πρωτοτύπου. Η χρήση της έκφρασης αυτής αφενός δηλώνει εντονότερα τη στροφή του λόγου στις εσωτερικές σκέψεις του ποιητή και αφετέρου, με τη χρήση των αποσιωπητικών, μιμείται το χάσμα και τη χρονική διάρκεια που μεσολαβεί μεταξύ των σκέψεων του Προπερτίου και του συμπεράσματός του πως είναι αντάξιος των άλλων.

³²¹ Για τη χρήση του συγκεκριμένου όρου και για την εξέτασή του ως φαινόμενο στις μεταφράσεις του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλιππίδη, βλ. Παππάς (2017) 53-57.

³²² Ξένος (1879) 86.

³²³ Ξένος (1879) 86.

³²⁴ Η γραφή των χωρίων των μεταφρασμάτων για τις *Ελεγείες* του Προπερτίου στην παρούσα μελέτη αποτελεί πιστή αναπαραγωγή εκείνης στο άρθρο του Ξένου. Το γεγονός αυτό αιτιολογεί τη χρήση πέντε τελειών στα αποσιωπητικά.

β) Υπερβατό

Όπως έχει αναφερθεί³²⁵, το υπερβατό σχήμα χρησιμοποιείται εκτεταμένα στην αρχαία ελληνική και λατινική λογοτεχνία τόσο για εμφατικούς όσο και για μετρικούς λόγους. Ο μεγάλος αριθμός των υπερβατών του πρωτοτύπου καθιστά σκόπιμη τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο ο Ξένος διαχειρίζεται αυτά τα σχήματα³²⁶.

Η αντιπαραβολή του λατινικού κειμένου με το μετάφρασμα ως προς τα υπερβατά που έχουν τη μορφή επιθετικός προσδιορισμός-ουσιαστικό και επιθετικός προσδιορισμός-εμπρόθετος προσδιορισμός αποδεικνύει πως ο Ξένος ακολουθεί μία συστηματική πρακτική ως προς αυτά στο δικό του κείμενο. Συγκεκριμένα, επιλέγει να καταργήσει όλα τα υπερβατά του πρωτοτύπου είτε εξαιτίας του γεγονότος πως παραλείπει κάποιο όρο που τα συνιστά είτε επειδή επιθυμεί στον πεζό λόγο του την έλλειψη του συγκεκριμένου σχήματος. Για παράδειγμα, ο στίχος: *Nudus Amor formae non amat artificem* (Προπ. 1.2.8) μεταφράζεται ως: *Ὁ ἔρως εἶναι γυμνὸς καὶ δὲν ἀγαπᾷ νὰ ἐπιτηδεύηται* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 2)³²⁷. Στη περίπτωση αυτή, ο μεταφραστής επιλέγει να καταργήσει το υπερβατό του πρωτοτύπου εφόσον δε μεταφέρει στο μετάφρασμα το *formae* και αποδίδει με μετάσταση το *artificem* σε δευτερεύουσα βουλητική πρόταση *νὰ ἐπιτηδεύηται*.

γ) Απόδοση στοιχείων καλλιμαχικής ποιητικής

Η επίδραση της ποίησης του Καλλίμαχου και άλλων Αλεξανδρινών ποιητών στον κύκλο των *poetae novi* στη Ρώμη διοχετεύεται, μέσω των δευτέρων, και στα έργα των Ρωμαίων ελεγειακών³²⁸. Πιο συγκεκριμένα, ο Προπέρτιος κατονομάζει μέσα στην

³²⁵ Βλ. παραπάνω σ. 30.

³²⁶ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά της *Ελεγείας* 1.2 του Προπερτίου είναι τα εξής: στ. 1: *ornato...capillo*, στ. 2: *tenuis...sinus*, στ. 3: *Orontea...murra*, στ. 4: *peregrinis...muneribus*, στ. 5: *mercato...cultu*, στ. 6: *in propriis...bonis*, στ. 7: *ulla...medicina* και *tuae...figurae*, στ. 8: *formae...artificem*, στ. 9: *quos...colores*, στ. 11: *in solis...antris*, στ. 12: *indocilis...vias*, στ. 13: *nativis...lapilis*, στ. 14: *nulla...arte*, στ. 15: *Leucippis...Phoebe*, στ. 17: *cupido...Phoebo*, στ. 18: *patriis...litoribus*, στ. 19: *Phrygium...maritum* και *falso...candore*, στ. 20: *externis...rotis*, στ. 21: *nullis...gemmis*, στ. 22: *qualis...color* και *Apelleis...in tabulis*, στ. 24: *ampla...forma* στ. 28: *Aoniamque...lyram*, στ. 29: *unica...gratia* και *iucundis...verbis* στ. 31: *nostrae...vitae* και στ. 32: *miserae...luxuriae*.

³²⁷ Ξένος (1879) 86.

³²⁸ Παππάς (2016) 14-15.

ποίησή του ως λογοτεχνικούς προγόνους του τόσο τους «νεωτερικούς»³²⁹, όσο και τον ίδιο τον Καλλίμαχο και τον Φιλητά³³⁰, ενώ δε διστάζει να χαρακτηρίσει με υπερηφάνεια τον εαυτό του ως «Ρωμαίο Καλλίμαχο»³³¹. Οι αναφορές αυτές στον Καλλίμαχο, σε συνδυασμό με το γεγονός πως η *Ελεγεία* 1.2, σύμφωνα με τον Blanco Mayor³³², βρίθει από στοιχεία καλλιμαχικής ποιητικής, καθιστά απαραίτητη την εξέταση του τρόπου με τον οποίο ο Ξένος αποδίδει τα στοιχεία αυτά του πρωτοτύπου στο μετάφρασμά του.

Η αντιπαραβολή των δύο κειμένων φανερώνει πως ο μεταφραστής υιοθετεί μια συστηματική πρακτική όσον αφορά την απόδοση των στοιχείων αυτών. Συγκεκριμένα, αποφασίζει είτε να τα μεταφέρει στο μετάφρασμά του, εμμένοντας όμως στην κυριολεκτική σημασία των όρων, είτε να αφήσει αμετάφραστους κάποιους όρους. Ενδεικτικά θα αναφερθούν ορισμένα παραδείγματα.

Όσον αφορά την απόφασή του να συμπεριλάβει όρους μεταφράζοντάς τους κυριολεκτικά, χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που αποδίδει την περιγραφή του φυσικού τοπίου που υπάρχει στο πρωτότυπο στους στίχους 9-14³³³:

Το λατινικό κείμενο:

Adspice, quos submittit humus formosa colores;

Ut veniant hederæ sponte sua melius;

Surgat et in solis formosius arbutus antris;

Et sciat indociles currere lymphe vias.

Litora nativis collucent picta lapillis,

Et volucres nulla dulcius arte canunt.

(Προπ. 1.2.9-14)

³²⁹ Βλ. Προπ. 2.34.85-92: Haec quoque perfecto ludebat Iasone Varro, / Varro Leucadiae maxima flamma suae; / Haec quoque lascivi cantarunt scripta Catulli, / Lesbica quis ipsa notior est Helena; / Haec etiam docti confessa est pagina Calvi, / Cum caneret miseræ funera Quintiliae. / Et modo formosa quam multa Lycoride Gallus / Mortuus inferna vulnera lavit aqua!

³³⁰ Βλ. Προπ. 2.34.31-32: Tu satius memorem Musis imitere Philitan / Et non inflati somnia Callimachi. Για το ζήτημα των αναφορών του Προπερτίου στον Καλλίμαχο και στον Φιλητά, πρβλ. Ασλανίδου (2008-2009).

³³¹ Βλ. Προπ. 4.1.63-64: ut nostris tumefacta superbiat Umbria libris / Umbria Romani patria Callimachi. Για το ζήτημα αυτό, πρβλ. Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 15.

³³² Blanco Mayor (2017) 137-143.

³³³ Για την παρουσίαση του φαινομένου παρατίθεται το λατινικό κείμενο, η κατά λέξη και νόημα μετάφραση του Βασιλείου Παππά, και η μετάφραση του Ξένου. Ευχαριστώ θερμά τον επόπτη μου κ. Βασίλειο Παππά για την παραχώρηση των μεταφράσεων αυτών των ελεγείων του Προπερτίου.

Κατά λέξη και νόημα μετάφραση του χωρίου:

Κοίτα αυτά τα χρώματα που η όμορφη γη προβάλλει,
πόσο καλύτερα βγαίνουν οι κισσοί που από μόνοι τους φυτρώνουν,
και πώς η πιο όμορφη κουμαριά σε μοναχική σπηλιά καρποφορεί
και πώς το νερό γνωρίζει σε δρόμους ασυνήθιστους να τρέχει.
Οι ακτές ζωγραφισμένες με φυσικά βότσαλα λάμπουν
και τα πτηνά χωρίς καμία τέχνη γλυκύτερα τραγουδούν. (μτφρ. Β. Παππά 9-14)

Η μετάφραση του Ξένου:

Ἴδὲ τὰ χρώματα διὰ τῶν ὁποίων στολίζονται αἱ κοιλάδες, ἰδὲ πῶς απλοῦται κάλλιον διὰ
μόνων τῶν κλάδων αὐτοῦ ὁ κισσός, ἢ κόμαρος ἐγείρεται εὐθαλέστερον εἰς τὰ ἔρημα
ἄντρα καὶ ὁ ρύαξ εἰξεύρει νὰ τρέχῃ εἰς τὸν ἄξεστον αὐλάκα, λάμπουσιν αἱ ἄκται ἡμῶν
πεποικιλμέναι μὲ τοὺς αὐτόχθονας χάλικας καὶ αἱ ἁρμονίαι τῆς τέχνης δὲν ψάλλουσι
γλυκύτερον τῶν πτηνῶν. (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 3)³³⁴

Εἶναι εμφανές πως το προπερτιανό απόσπασμα περιγράφει ένα locus amoenus με πολλά ἐκδηλα καλλιμαχικά στοιχεία. Ξεκινώντας από τον στίχο 12, ένα ξεκάθαρο στοιχείο καλλιμαχικής ποιητικής είναι η εικόνα με το ρυάκι που περνάει από αδιάβατα μονοπάτια. Το *lympha* παραπέμπει στον Καλλίμαχο και συγκεκριμένα στην αντίθεση ανάμεσα στο διαυγές ρέμα (που προκρίνει ο ίδιος και κατ' επέκταση και ο Προπέρτιος στο σημείο αυτό) και στο μεγάλο και γεμάτο βρωμιές ποτάμι³³⁵. Το *indociles...vias* αναφέρεται στην ποιητική οδηγία του Καλλίμαχου να ακολουθεῖ κάποιος *κελεύθους ἀτρίπους*³³⁶. Ο Ξένος αποφασίζει να διατηρήσει στο μετάφρασμα την εικόνα με το ρυάκι. Αποδίδει λοιπόν ως: *ὁ ρύαξ εἰξεύρει νὰ τρέχῃ εἰς τὸν ἄξεστον αὐλάκα* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 3)³³⁷. Η χρήση του επιθέτου *ἄξεστος* προκειμένου να αποδώσει το *indociles* του πρωτοτύπου φαίνεται πως καταστρέφει οποιαδήποτε σύνδεση με ποιητική δημιουργία,

³³⁴ Ξένος (1879) 86.

³³⁵ Blanco Mayor (2017) 142. Πρβλ. Καλ. Υμν. 2.107-112: τὸν Φθόνον ὠπόλλων ποδί τ' ἤλασεν ὥδέ τ' ἔειπεν / «Ἀσσυρίου ποταμοῖο μέγας ῥόος, ἀλλὰ τὰ πολλὰ / λύματα γῆς καὶ πολλὸν ἐφ' ὕδατι συρφετὸν ἔλκει. / Διοῖ δ' οὐκ ἀπὸ παντὸς ὕδωρ φορέουσι μέλισσαι, / ἀλλ' ἥτις καθαρὴ τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει / πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγῃ λιβὰς ἄκρον ἄωτον.».

³³⁶ Καλ. Αἰτ. 27-28.

³³⁷ Ξένος (1879) 86.

καθώς η λέξη αυτή δηλώνει κυρίως κάτι το απελέκητο, το άγριο³³⁸. Αντίθετα, το *indociles* εμπεριέχει την έννοια του άγνωστου που αξίζει κάποιος να μάθει και να εξερευνήσει³³⁹. Αντίστοιχα, η λέξη *αὔλακας* που αποδίδει το λατινικό *vias* στρέφει την έμφαση σε μία εικόνα της πεζής πραγματικότητας στο μετάφρασμα με ένα ρυάκι που τρέχει χωρίς περαιτέρω ποιητολογικές συνδηλώσεις.

Τέλος, η αναφορά του Προπερτίου στα πουλιά που κελαηδούν γλυκά – ένα στοιχείο που παραπέμπει σε αντίστοιχα συμφραζόμενα στην ποίηση – αποδίδεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο από τον Ξένο. Συγκεκριμένα, ο στίχος 14: *Et volucres nulla dulcius arte canunt* αποδίδεται ως: *καὶ αἱ ἁρμονίαι τῆς τέχνης δὲν ψάλλουσι γλυκύτερον τῶν πτηνῶν* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 3)³⁴⁰. Η απόδοση αυτή φαίνεται πως απέχει αρκετά από το αρχικό νόημα του πρωτοτύπου. Παρατηρείται λοιπόν πως ο μεταφραστής, μέσω του φαινομένου της μεταφραστικής υπαλλαγής, αλλάζει συντακτική λειτουργία σε κάποιους όρους του στίχου. Συγκεκριμένα, το υποκείμενο *volucres* γίνεται γενική συγκριτική *τῶν πτηνῶν* από το επίθετο συγκριτικού βαθμού *γλυκύτερον* (που αποδίδει το λατινικό *dulcius*), ενώ η αφαιρετική του τρόπου *arte* μετατρέπεται σε γενική κτητική *τῆς τέχνης* στο νέο υποκείμενο *αἱ ἁρμονίαι*, που αποτελεί μία προσθήκη του Ξένου. Η προσθήκη της λέξης *αἱ ἁρμονίαι* ως υποκείμενο σε συνδυασμό με τη μετατροπή του αρχικού υποκειμένου *volucres* σε γενική συγκριτική φανερώνει μία υποβάθμιση του δεύτερου όρου και κατ' επέκταση και της ποιητικής αξίας που αυτός υποδηλώνει στο λατινικό κείμενο. Αντίθετα, η έμφαση πλέον στο *αἱ ἁρμονίαι τῆς τέχνης* μεταφέρει το νόημα κυρίως στη μουσική αρμονία, δημιουργώντας ένα σχόλιο για τη μουσική και όχι για την ποίηση, όπως συμβαίνει στο πρωτότυπο.

Από τα παραπάνω διαπιστώνονται τα εξής: πρώτον, ο Ξένος αποφασίζει μέσω των μεταφραστικών του τεχνικών (κυρίως με τις προσθήκες και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί) να αποβάλει οποιαδήποτε μεταποιητική ερμηνεία των όρων που στο πρωτότυπο παραπέμπουν στην καλλιμαχική ποιητική. Δεύτερον, η επιλογή του να διατηρήσει μόνο την κυριολεκτική σημασία των όρων αυτών στο απόσπασμα, πιθανότατα οφείλεται στην επιθυμία του να εντάξει στο μετάφρασμα μία ειδυλλιακή εικόνα της φύσης που συνδέεται άμεσα με τη θεματολογία των ποιημάτων της Α΄

³³⁸ Βλ. Liddell – Scott (¹1907) τ. 1, 275, λήμ. “ἄξεστος”. Το λήμμα αναφέρει τα εξής: *μὴ ἐξεσμένος, ἀπελέκητος, μὴ κατειργασμένος...μεταφ ἐπὶ ποιητοῦ, τραχὺς, ἀδέξιος.*

³³⁹ Βλ. ΣΛΛ 849 λήμ. “*indocilis* -is -e” 1β.: *αὐτός που δεν έχει μάθει, ἄμαθος, ἀσυνήθιστος σε κτ.*

³⁴⁰ Ξένος (1879) 86.

Αθηναϊκής Σχολής και συγκεκριμένα με τη ροπή προς τα αρκαδικά στοιχεία ως επίδραση της παλαιάς φαναριώτικης ποίησης³⁴¹.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί και η απόφαση του μεταφραστή να αφαιρέσει στοιχεία του πρωτοτύπου που έχουν μεταποιητικές συνδηλώσεις, συνδεδεμένες με την αλεξανδρινή-καλλιμαχική ποιητική. Ειδικότερα, ολόκληρη η περιγραφή των ιδανικών χαρακτηριστικών της Κυνθίας βρίθκει από πολύσημους όρους που ταυτόχρονα αναφέρονται «στη φυσική περιγραφή της αγαπημένης και στη μεταλογοτεχνική περιγραφή του ελεγειακού είδους»³⁴², ανάγοντας τη μορφή της σε «ενσάρκωση του ποιητικού προγράμματος του Προπερτίου»³⁴³.

Ο Ξένος φαίνεται πως αναγνωρίζει τα στοιχεία αυτά μέσα στο λατινικό κείμενο και αποφασίζει να τα παραλείψει από το μετάφρασμά του. Ενδεικτικά θα εξεταστεί η απόδοση των στίχων 2, 8 και 28. Ο πρώτος υπό εξέταση στίχος: *et tenuis Coa veste movere sinus* (Προπ. 1.2.2), ο οποίος περιγράφει τα ρούχα της *puella*, στην πλειονότητά του περιέχει όρους με μεταποιητικές προεκτάσεις. Η λέξη *tenuis* παραπέμπει αναμφισβήτητα ως τεχνικός όρος στην καλλιμαχική *λεπτότητα*³⁴⁴ και η αναφορά στο *Coa veste* ενισχύει τον μεταποιητικό τόνο του στίχου, αφού το *Coa* πιθανώς αναφέρεται στην ποίηση του Φιλητά από την Κω, ενός από τα κατονομαζόμενα λογοτεχνικά πρότυπα του Προπερτίου³⁴⁵. Ο μεταφραστής λοιπόν αποδίδει ως: *και διὰ τί νὰ φέρης τὴν πολύκροσσον ταύτην ἐσθῆτα* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 1)³⁴⁶. Φαίνεται πως στην απόδοση αυτή ο Ξένος αποφασίζει να μη συμπεριλάβει τους όρους *tenuis* και *Coa* του πρωτοτύπου, ενώ προσθέτει τη λέξη *πολύκροσσον* ως επιθετικό προσδιορισμό στο *ἐσθῆτα* που αποδίδει το *veste*. Η έκφραση *Coa veste* κυριολεκτικά δηλώνει ένα μεταξωτό φόρεμα που προέρχεται από την Κω, την πρώτη περιοχή στην οποία ξεκίνησε η επεξεργασία του μεταξοσκώληκα και η ύφανση του μεταξιού³⁴⁷. Η προσθήκη της λέξης «πολύκροσσος» από τον μεταφραστή διαφοροποιεί το αρχικό νόημα της

³⁴¹ Βλ. *ΑΝΑ* 1662 λημ. “Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή”.

³⁴² Blanco Mayor (2017) 140.

³⁴³ Blanco Mayor (2017) 139.

³⁴⁴ Πρβλ. Καλ. *Αιτ.* 24: *θρεψαι, τήν Μοῦσαν δ’ ὡγαθὲ λεπταλέην*.

³⁴⁵ Blanco Mayor (2017) 141.

³⁴⁶ Ξένος (1879) 86.

³⁴⁷ Richardson (1977) 150.

έκφρασης του Προπερτίου, καθώς πλέον δεν περιγράφεται ένα μεταξωτό φόρεμα, αλλά ένα ένδυμα που στα άκρα του έχει πολλά κρόσσια³⁴⁸.

Συνεχίζοντας, ο στίχος 8: nudus Amor formae non amat artificem, μεταφράζεται, όπως προαναφέρθηκε, ως: *Ὁ ἔρως εἶναι γυμνὸς καὶ δὲν ἀγαπᾷ τὴν ἐπιτηδεύηται* (μτφρ. Ξεν. § 2)³⁴⁹, δηλαδή παραλείπεται η λέξη formae. Ο όρος forma έχει μεταποιητική αξία αφού σημαίνει όχι μόνο «φυσική ομορφιά», αλλά και την «υφολογική φιγούρα» και γενικότερα το «ύφος»³⁵⁰. Ο μεταφραστής φαίνεται πως αναγνωρίζει τη διττή σημασία του όρου και αποφασίζει να παραλείψει την απόδοση του³⁵¹. Αξίζει όμως να σημειωθεί, πως όποτε ο Ξένος συναντά στο πρωτότυπο κείμενο άλλες παράγωγες λέξεις από το forma επιλέγει είτε να τις παραλείψει είτε να τις διαφοροποιήσει ώστε στην απόδοση να μη φανερώνεται η διττή ερμηνεία τους. Για παράδειγμα, το 1.2.9: Adspice, quos submittit humus formosa colores μεταφράζεται ως: *Ἴδὲ τὰ χρώματα διὰ τῶν ὁποίων στολίζονται αἱ κοιλάδες* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 3)³⁵², δηλαδή με παράλειψη του επιθετικού προσδιορισμού formosa στο humus. Αντίθετα, κατά τη μεταφορά του: Surgat et in solis formosius arbutus antris; (Προπ. 1.2.11) από τον Ξένο ως: *ἡ κόμαρος ἐγείρεται εὐθαλέστερον εἰς τὰ ἔρημα ἄντρα* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 3)³⁵³, η λέξη formosius αποδίδεται ως *εὐθαλέστερον*. Η μετάφραση του επιρρήματος formosius με το *εὐθαλέστερον* στρέφει το νόημα από την ομορφιά της κουμαριάς που αναφέρεται στο πρωτότυπο στην καλή ανάπτυξή της ως φυτό στο μετάφρασμα.

Τέλος, άλλη μία παράλειψη όρου της καλλιμαχικής ποιητικής παρατηρείται στο απόσπασμα που ο εραστής-ποιητής επαινεί την αγαπημένη του ως ποιήτρια. Συγκεκριμένα οι στίχοι 27-28: [...] donet / Aoniamque libens Calliopea lyram αναφέρεται στην προσφορά της λύρας των Μουσών από την Καλλιόπη στην Κυνθία. Το επίθετο Αονία, έχει ξεκάθαρες ποιητικές συνδηλώσεις καθώς παραπέμπει στον Ελικώνα όπου οι Μούσες ενέπνευσαν τον Ησίοδο, μετατρέποντάς τον σε ιερό

³⁴⁸ Βυζάντιος (1852) τ. 2, 1110, λημ. “πολύκροσος”. Το λήμμα αναφέρει τα εξής: *ὁ ἔχων (στολισμένος) μὲ πολλοὺς κροσσούς*.

³⁴⁹ Ξένος (1879) 86.

³⁵⁰ Blanco Mayor (2017) 141.

³⁵¹ Η διατήρηση του όρου forma του στίχου 24: illis ampla satis forma pudicitia στο μετάφρασμα με την απόδοση: *ἀλλ’ ἡ παρθενικὴ αἰδὼς ἦτο δι’ αὐτὰς ἡ καλλίστη μορφή* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 4) (Ξένος (1879) 87), αιτιολογείται πιθανώς είτε από αδυναμία να χρησιμοποιήσει κάποια συνώνυμη λέξη στο σημείο αυτό, είτε εξαιτίας του γεγονότος πως το απόσπασμα δεν αναφέρεται σε χαρακτηριστικά της puella αλλά στις μυθικές γυναίκες-παραδείγματά του.

³⁵² Ξένος (1879) 86.

³⁵³ Ξένος (1879) 86.

ποιητή³⁵⁴. Ο Ξένος μεταφράζει λοιπόν τον στίχο αυτό ως εξής: *καὶ πρόθυμος ἡ Καλλιόπη προσέφερε τὴν λύραν* (μτφρ. 1.2 Ξεν. § 5)³⁵⁵, δηλαδή παραλείπει την απόδοση της λέξης *Aoniam*. Γίνεται λοιπόν κατανοητό πως ο μεταφραστής αναγνωρίζει την ποιητολογική αξία της λέξης αυτής και επιλέγει να την εξοβελίσει από το τελικό του κείμενο.

Συνοψίζοντας την υποενότητα αυτή, αποκαλύπτεται πως ο Ξένος ακολουθεί μια συστηματική πρακτική ως προς τη μετάφραση των στοιχείων καλλιμαχικής ποιητικής του πρωτοτύπου. Η κυρίαρχη επιλογή του είναι να απομακρύνει τους όρους αυτούς από το μετάφρασμα. Σε περίπτωση όμως που επιλέγεται η διατήρηση κάποιων από αυτούς τους όρους, αυτό συμβαίνει επειδή βοηθούν τον μεταφραστή να τονίσει ορισμένα στοιχεία που άπτονται στη θεματολογία των ποιημάτων της Α' Αθηναϊκής Σχολής.

3) Τεχνικές μετάφρασης *Ελεγείας* 2.8

Α) Μορφή

Η μετάφραση της *Ελεγείας* 2.8 του Προπερτίου από τον Ξένο βρίσκεται στο πέμπτο μέρος του άρθρου-βιογραφία για τον ποιητή (V) και τιτλοφορείται ως *Ελεγεία VIII*. Εξετάζοντας τη μορφή της παρατηρείται (και στην περίπτωση αυτή) αφενός πως απουσιάζει το λατινικό κείμενο και η μετάφραση είναι πεζή³⁵⁶. Η απουσία του πρωτοτύπου αιτιολογείται από δύο λόγους. Πρώτον, σκοπός του μεταφραστή ήταν να μεταφέρει κυρίως τις πληροφορίες του πρωτοτύπου, προκειμένου αυτές να υποστηρίξουν μία άποψή του στη βιογραφία. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί τη 2.8 για να αιτιολογήσει το ότι δεν ευδοκίμούσαν οι συμβουλές των φίλων του Ρωμαίου ελεγειακού να ξεχάσει την αγαπημένη του, όταν αυτοί είχαν χωρίσει. Δεύτερον, όπως προαναφέρθηκε, εφόσον το μετάφρασμα δημοσιεύεται σε λογοτεχνικό περιοδικό, αποσκοπεί στο να δοθεί μια αυθυπαρξία σε αυτό³⁵⁷.

Ειδικότερα, η πεζή απόδοση των 40 στίχων της 2.8 διαιρείται από τον Ξένο σε 10 παραγράφους. Η πρώτη περιλαμβάνει τη μετάφραση των στίχων 1-4, η δεύτερη

³⁵⁴ Blanco Mayor (2017) 141.

³⁵⁵ Ξένος (1879) 86.

³⁵⁶ Βλ. παραπάνω την υποενότητα 1 του παρόντος κεφαλαίου σσ. 92-93.

³⁵⁷ Βλ. παραπάνω σσ. 93-94.

αποδίδει τους στίχους 5-10³⁵⁸, η τρίτη μεταφέρει το δίστιχο 11-12, η τέταρτη το απόσπασμα 13-14, ενώ η πέμπτη περιέχει το χωρίο 15-24. Στην έκτη παράγραφο εμπεριέχονται οι στίχοι 25-28, στην έβδομη αποδίδεται το απόσπασμα 29-35, ενώ στην όγδοη ο στίχος 36 του πρωτοτύπου. Οι δύο τελευταίες παράγραφοι του μεταφράσματος περιλαμβάνουν τα δίστιχα 37-38 και 39-40 αντίστοιχα. Η διαίρεση αυτή σε παραγράφους από τον μεταφραστή αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στις θεματικές υποενότητες του λατινικού κειμένου της 2.8³⁵⁹.

B) Περιεχόμενο

α) Παραλείψεις και προσθήκες λέξεων³⁶⁰

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστούν οι παραλείψεις ή οι προσθήκες λέξεων που εμφανίζονται στη μετάφραση της *Ελεγείας* 2.8 από τον Ξένο. Ο μεταφραστής αποφασίζει σε αρκετά σημεία να παραλείψει λέξεις του πρωτοτύπου, κυρίως επιρρήματα (π.χ. *saepe* Προπ. 2.8.9), αντωνυμίες (π.χ. *ipsum* Προπ. 2.8.4), ουσιαστικά (π.χ. *caput* Προπ. 2.8.16) και επιθετικούς προσδιορισμούς (π.χ. *formosam* Προπ. 2.8.35)³⁶¹. Ομοίως σε κάποιες προτάσεις του μεταφράσματος διαπιστώνεται παράλειψη σωρείας λέξεων του λατινικού κειμένου. Η παραπάνω τακτική οδηγεί σε διαφοροποίηση του νοήματος του τελικού κειμένου σε σχέση με το αρχικό στα χωρία αυτά. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η απόδοση των στίχων 13-14:

Το λατινικό κείμενο

Ergo tam multos nimium temerarius annos,

Improba; qui tulerim teque tuamque domum

(Προπ. 2.8.13-14)

³⁵⁸ Η επιλογή του Ξένου ώστε οι δύο πρώτες παράγραφοι του μεταφράσματος να περιλαμβάνουν τους συγκεκριμένους στίχους, πιθανώς οφείλεται και στη διαίρεση του λατινικού κειμένου καθώς και της αντίστοιχης γαλλικής μετάφρασης από τη στερεότυπη έκδοση του Genouille (Genouille (1834) 6-7).

³⁵⁹ Για τις θεματικές υποενότητες στις οποίες χωρίζεται η *Ελεγεία* 2.8, βλ. την περίληψή της παραπάνω σσ. 88-89.

³⁶⁰ Για τα φαινόμενα αυτά στις μεταφράσεις του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλίππιδη, βλ. Παπιάς (2017) 51-84.

³⁶¹ Η παράλειψη του *formosam* στον στίχο: *Omnia formosam propter Briseida passus* (Προπ. 2.8.35) όπως φανερώνεται από τη μετάφραση του Ξένου ως: *Τὰ πάντα ὑπέμεινε κλαίων τὴν Βρισηΐδα* (μτφρ. Ξέν. § 7) [Ξένος (1879) 87] συνδέεται πιθανώς και πάλι με την επιλογή του μεταφραστή να αφαιρέσει οποιοδήποτε όρο που θα μπορούσε μεταφορικά να παραπέμψει στην καλλιμαχική ποιητική. Για το ζήτημα της παράλειψης όρων παραγόμενων από τη λέξη *forma*, βλ. παραπάνω σ. 101.

Κατά λέξη και νόημα μετάφραση του χωρίου:

Επομένως τόσο απερίσκεπτος ήμουν για πάρα πολλά χρόνια,
αχόρταγη, εγώ που έχω φροντίσει εσένα και το δικό σου σπίτι;³⁶²

Η μετάφραση του Ξένου:

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη τυφλὸς ἐσύχναζον εἰς τὸν οἶκον σου· (μτφρ. 2.8 Ξεν. § 4)³⁶³.

Παρατηρείται λοιπόν πως κατά την απόδοση αυτού του δίστιχου, ο Ξένος παραλείπει τον συμπερασματικό σύνδεσμο ergo, τα επιρρήματα tam και nimium και την κλητική προσφώνηση improba³⁶⁴, ενώ διασπά την αναφορική προσδιοριστική πρόταση αφαιρώντας όρους της, όπως την αναφορική αντωνυμία qui και την προσωπική αντωνυμία teque. Επιπλέον, επιλέγει στο απόσπασμα αυτό να χρησιμοποιήσει λέξεις με διαφορετική σημασία από τις αντίστοιχες λατινικές λέξεις. Αποδίδει τη λέξη temerarius (που σημαίνει «απερίσκεπτος»³⁶⁵ και χρησιμοποιείται εύστοχα από τον Προπέρτιο ως προσβολή που υποδηλώνει εγωισμό, αλαζονεία και αστοχία³⁶⁶) ως τυφλός και το tulerim (που εδώ έχει τη σημασία του «παρέχω, δίνω, χορηγώ»³⁶⁷ και κατ' επέκταση φροντίζω κάποιον ή κάτι) ως ἐσύχναζον (δηλαδή με τη σημασία του πηγαίνω κάπου συχνά). Μέσω λοιπόν αυτών των διαφοροποιήσεων, ο μεταφραστής κατορθώνει να δώσει στο χωρίο ένα νόημα που αποκλίνει αρκετά από το πρωτότυπο. Η εικόνα του απερίσκεπτου εραστή-ποιητή που για πολλά χρόνια φρόντιζε την αγαπημένη του και το σπίτι της μετατρέπεται από τον Ξένο σε μία εικόνα όπου ο εραστής-ποιητής ήταν για πολλά έτη υποχείριο της puella, πηγαίνοντας συχνά στο σπίτι της. Η δημιουργική αυτή απόδοση του μεταφραστή ακολουθεί και πάλι το μοτίβο της servitium amoris του πρωτοτύπου, όμως η τελική εικόνα που δημιουργείται εντείνει περισσότερο το πάθος του μεταφράσματος, καθώς εδώ ο Προπέρτιος παρουσιάζεται ως πλήρως ανίκανος να αντισταθεί στη domina του.

³⁶² Η μετάφραση του χωρίου αυτού προέρχεται από τον γράφοντα.

³⁶³ Ξένος (1879) 86.

³⁶⁴ Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται ακόμη μία φορά στην ελεγεία αυτή στο στίχο 2 (amice) καθώς και μία φορά στην Ελεγεία 1.2 στον στίχο 1 (vita). Βέβαια, το γεγονός αυτό δε μπορεί να θεωρηθεί ως μία άρνηση του μεταφραστή να παραθέσει στο μετάφρασμά του κλητικές προσφωνήσεις, τουλάχιστον όσο αφορά την περίπτωση της 1.2. Εκεί ο Ξένος προσθέτει την κλητική προσφώνηση Κυνθία (μτφρ. Ξεν. 1.2 § 2) (Ξένος (1879) 86).

³⁶⁵ ΣΛΛ 1611 λημ. “temerarius, -a, -um” 2α.

³⁶⁶ Richardson (1977) 234.

³⁶⁷ ΣΛΛ 672 λημ. “fero” 21.

Αξιοσημείωτες είναι και οι προσθήκες λέξεων ή φράσεων που εμφανίζονται στο κείμενο. Συχνά ο Ξένος προσθέτει επιφωνήματα. Αποδίδει το 2.8.7 του Προπερτίου: *Omnia vertuntur: certe vertuntur amores* (Προπ. 2.8.7) ως: *Οἴμοι! Τὰ πάντα ἀλλοιοῦνται· ἀλλὰ πρὸ πάντων ὁ Ἔρως* (μτφρ. 2.8 Ξεν. § 2)³⁶⁸. Φαίνεται πως εδώ επιλέγει να προσθέσει το επιφώνημα *Οἴμοι!* με θαυμαστικό προκειμένου να τονίσει τη θλίψη και την έκπληξη του εραστή-ποιητή προς τη ματαιότητα των πραγμάτων και ειδικότερα του έρωτα. Έτσι, προσδίδει πάθος στο μετάφρασμα.

Στην ελληνική εκδοχή της 2.8 παρατηρείται μία περιπτώση μεταφραστικής προσθήκης φράσης, η οποία εντοπίζεται στην απόδοση του στίχου 4 του πρωτοτύπου: *Ipsam me jugula, lenior hostis ero* ως: *Φόνευσόν με, ἐὰν θέλῃς, θὰ σοὶ ἦμαι ὀλιγότερον ἐχθρὸς*. (μτφρ 2.8 Ξεν. § 1)³⁶⁹. Η προσθήκη της παρενθετικής φράσης *ἐὰν θέλῃς* ίσως χρησιμεύει στο να μετριάσει τον έντονο χαρακτήρα της έκφρασης του πρωτοτύπου. Στο απόσπασμα αυτό ο Προπερτίος ζητά από τον φίλο του να τον σκοτώσει εφόσον δε μπορεί να ανταποκριθεί στις συμβουλές που εκείνος του δίνει. Αντίθετα, η απόδοση του μεταφραστή, χάρη στην προσθήκη αυτή, στρέφει το βάρος στον φίλο και στα αισθήματά του, καθώς εκείνος καλείται να επιλέξει αν τελικά θα τον δολοφονήσει ή όχι. Η λεπτή αυτή διαφοροποίηση του νοήματος φανερώνει το δημιουργικό χαρακτήρα του Ξένου στο μετάφρασμά του.

Τέλος, μια ιδιαίτερη προσθήκη λέξης εμφανίζεται στην απόδοση του στίχου 5 του πρωτοτύπου: *Possum ego in alterius positam spectare lacerto?*, όπου ο Προπερτίος αναφέρει πως δε μπορεί να βλέπει την αγαπημένη του στην αγκαλιά κάποιου άλλου. Πρόκειται για μία εικόνα που φαντάζεται η ελεγειακή *persona*³⁷⁰. Ο μεταφραστής αποδίδει στο τελικό κείμενό του: *Δύναμαι λοιπὸν ἐγὼ νὰ βλέπω αὐτὴν ψυχρὸς εἰς τὰς ἀγκάλας ἄλλου;* (μτφρ. 2.8 Ξεν. § 2)³⁷¹. Παρατηρείται πως στην απόδοσή του ο Ξένος προσθέτει τη λέξη *ψυχρὸς* που σκοπό έχει να τονίσει στο μετάφρασμα την απάθεια και την αδράνεια του εραστή-ποιητή απέναντι σε αυτή την εικόνα. Ειδικότερα όμως, η επιλογή της συγκεκριμένης λέξης (σε μία πεζή μετάφραση που δεν υπάρχουν μετρικοί περιορισμοί για χρήση κάποιας άλλης συνώνυμης), ίσως εξυπηρετεί μία διαφορετική σκοπιμότητα του μεταφραστή. Πιθανότατα ο Ξένος επιθυμεί εδώ να δημιουργήσει ένα

³⁶⁸ Ξένος (1879) 86.

³⁶⁹ Ξένος (1879) 86

³⁷⁰ Richardson (1977) 232.

³⁷¹ Ξένος (1879) 86.

ετυμολογικό παιχνίδι, καθώς το *ψυχρὸς* δηλώνει μεταφορικά τον απαθή³⁷², αλλά κυριολεκτικά μπορεί να αναφέρεται και στο νεκρό σώμα³⁷³. Η κυριολεκτική σημασία της λέξης αυτής αφενός κατορθώνει να εντείνει το στοιχείο του θανάτου που υπάρχει στην ελεγεία του Προπερτίου και αφετέρου επιτρέπει στον μεταφραστή να προβάλει τη δημιουργικότητά του εντάσσοντας στοιχεία που δηλώνουν θανατολαγνεία, ένα θέμα που κυριαρχεί την εποχή αυτή στα ποιήματα των λογίων της Α' Αθηναϊκής Σχολής³⁷⁴.

β) Υπερβατό

Ο μεγάλος αριθμός των υπερβατών και στην *Ελεγεία* 2.8³⁷⁵, υπαγορεύει τόσο τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο ο Ξένος διαχειρίζεται αυτά τα σχήματα, όσο και το αν εκείνος παραμένει πιστός στην ίδια συστηματικότητα (δηλαδή την κατάργησή τους) που παρατηρήθηκε στη απόδοση της 1.2 .

Η αντιπαράβολή του λατινικού κειμένου με το μετάφρασμα ως προς τα υπερβατά που έχουν τη μορφή επιθετικός προσδιορισμός – ουσιαστικό και επιθετικός προσδιορισμός – εμπρόθετος προσδιορισμός φανερώνει πως ο Ξένος στην περίπτωση αυτή παύει να καταργεί οποιοδήποτε υπερβατό του πρωτοτύπου, μια τακτική που είχε ακολουθήσει στην 1.2. Αντίθετα, στη μετάφραση της *Ελεγείας* 2.8 επιλέγει είτε να αφαιρέσει κάποια από αυτά είτε, σε περιορισμένο βαθμό, να δημιουργήσει μερικά υπερβατά σχήματα είτε να διατηρήσει εκείνα του λατινικού κειμένου.

Η πρακτική του Ξένου να καταργήσει κάποια υπερβατά μάλλον οφείλεται σε δύο λόγους. Πρώτον, σε κάποιες περιπτώσεις, ο μεταφραστής είναι αναγκασμένος να το κάνει ώστε η σύνταξή του να ακολουθεί τους κανόνες της ελληνικής γλώσσας. Παραδείγματος χάρη, στον στίχο 2.8.13 του Προπερτίου: *Ergo tam multos nimium temerarius annos*, το υπερβατό *multos...annos* αποδίδεται ως: *Ἐπὶ πολλὰ ἔτη* (μτφρ. 2.8

³⁷² Βλ. Liddell – Scott (1907) τ. 4, 691, λήμ. “ψυχρός” Π.3: *ἐπὶ προσώπων, ψυχρὸς τὴν καρδίαν. «ἄκαρδος», ἀναίσθητος, «ἄπικτος», ἄθυμος, ἀδιάφορος, στερούμενος ζωηρότητος ἢ αἰσθήσεως.*

³⁷³ Βλ. Liddell – Scott (1907) τ. 4, 691, λήμ. “ψυχρός” Ι: [...] - *μάλιστα ἐπὶ νεκρῶν, νέκυσ (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ θερμὸν αἶμα).*

³⁷⁴ Βλ. *ΑΝΑ* 1662 λήμ. “Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή”.

³⁷⁵ Συγκεντρωτικά τα υπερβατά της *Ελεγείας* αυτής του Προπερτίου είναι τα εξής: στ. 3: *nullae...inimicitiae*, στ. 9: *magni...duces* και *magni...tyranni*, στ. 13: *multos...annos*, στ. 16: *in nostrum...caput*, στ. 17: *prima...aetate*, στ. 18: *interitu...tuo*, στ. 22: *suo...ense*, στ. 23: *sua...ossa*, στ. 24: *Thebanam...domum*, στ. 32: *Hectorea...face*, στ. 33: *multa...harena*, στ. 36: *tantus...dolor* και *in erepto...amore*, στ. 37: *sera...poena* και στ. 38: *fortem...Hectora, illum...Hectora* και *Haemoniis...equis*

Ξεν. § 4)³⁷⁶. Φαίνεται πως ο Ξένος επιλέγει να αποδώσει με μετάσταση την αιτιατική *annos* ως εμπρόθετο του χρόνου *ἐπὶ* + αιτιατική. Η χρήση εμπρόθετου προσδιορισμού επιτάσσει στον μεταφραστή να τοποθετήσει πλέον τον επιθετικό προσδιορισμό *πολλά* μεταξύ της πρόθεσης και του ουσιαστικού, σύμφωνα με τους κανόνες σύνταξης της ελληνικής γλώσσας³⁷⁷, και κατ' ουσίαν να καταργήσει το υπερβατό του πρωτοτύπου. Δεύτερον, η τακτική του αυτή συνδέεται με την απόφασή του να παραλείψει την απόδοση κάποιων λέξεων του αρχικού κειμένου. Για παράδειγμα, το δίστιχο: [...] *an usque / In nostrum iacies verba superba caput?* (Προπ. 2.8.15-16) που κατά λέξη μεταφράζεται ως: «Η συνέχεια / εναντίον μου λόγια αλαζονικά θα ξεστομίζεις;» (μτφρ. Β. Παππά 15-16), μεταφέρεται από τον Ξένο: *ἀλλὰ ποτὲ διὰ τῶν ὑπερηφάνων σου λόγων δὲν με ἐπέπληξας;* (μτφρ. 2.8 Ξεν. § 4)³⁷⁸. Παρατηρείται λοιπόν πως στο τελικό κείμενο του μεταφραστή, δεν αποδίδεται το υπερβατό *in nostrum...caput* της προπερτιανής ελεγείας.

Το παραπάνω παράδειγμα αποκαλύπτει παράλληλα πως ο Ξένος αποφασίζει να δημιουργήσει και ο ίδιος ελάχιστα υπερβατά στο μετάφρασμά του. Συγκεκριμένα, στη φράση *διὰ τῶν ὑπερηφάνων σου λόγων* που μεταφέρει το *verba superba* του πρωτοτύπου³⁷⁹ φαίνεται πως ο μεταφραστής δημιουργεί το υπερβατό *διὰ τῶν ὑπερηφάνων...λόγων* μέσω της τοποθέτησης της κτητικής αντωνυμίας *σου* μεταξύ των λέξεων *ὑπερηφάνων* και *λόγων*. Μέσω του υπερβατού αυτού ο μεταφραστής στοχεύει να στρέψει πλέον το βάρος του νοήματος στα αλαζονικά λόγια της *puella* (γεγονός που ενισχύεται και από τη χρήση του ρήματος *ἐπέπληξας*) και όχι στον αποδέκτη των λόγων αυτών, δηλαδή τον εραστή-ποιητή, όπως δήλωνε η έκφραση *in nostrum...caput* που παραλείφθηκε από τον μεταφραστή.

³⁷⁶ Ξένος (1879) 86.

³⁷⁷ Αυτό συμβαίνει καθώς στην ελληνική ο επιθετικός προσδιορισμός και το ουσιαστικό αποτελούν μία ονοματική φράση. Στη σειρά των όρων σε μία ονοματική φράση πάντα προηγείται ο επιθετικός προσδιορισμός (ή *προσδιοριστής* με τη νεότερη ορολογία της Γλωσσολογίας) και ακολουθεί το ουσιαστικό (Holton – Mackridge – Φιλίππακη-Warburton (192016) 331). Συνεπώς, η πρόθεση συνάπτεται σε ολόκληρη την ονοματική φράση και έτσι προηγείται πάντα του επιθετικού προσδιορισμού και του ουσιαστικού.

³⁷⁸ Ξένος (1879) 86.

³⁷⁹ Στο κείμενο του Προπερτίου το *verba* είναι αντικείμενο του ρήματος *iacies* και το *superba* επιθετικός προσδιορισμός στο *verba*. Στο μετάφρασμα ωστόσο, μέσω του φαινομένου της μεταφραστικής υπαλλαγής οι όροι αυτοί αλλάζουν συντακτική λειτουργία. Το *διὰ τῶν...λόγων* λειτουργεί πλέον ως ένας εμπρόθετος προσδιορισμός του μέσου στο *ἐπέπληξας* και το *ὑπερηφάνων* ως επιθετικός προσδιορισμός στο *λόγων*.

Ολοκληρώνοντας, αξιοσημείωτο επίσης είναι το θέμα της διατήρησης υπερβατών του πρωτοτύπου και της απόδοσής τους στα μετάφρασμα, μία τακτική που απουσιάζει πλήρως από τη μεταφορά της *Ελεγείας* 1.2 του Ξένου στα Ελληνικά. Από τις αρκετές περιπτώσεις που εμφανίζεται το συγκεκριμένο φαινόμενο, ενδεικτικά θα αναφερθεί ο στίχος: Magni saepe duces, magni cecidere tyranni (Προπ. 2.8.9) που αποδίδεται ως: Μεγάλοι ἔπεσαν ἡγεμόνες, μεγάλοι ἔπεσαν βασιλεῖς (μτφρ. 2.8 Ξεν. § 2)³⁸⁰. Ο μεταφραστής αποφασίζει να διατηρήσει στην απόδοση τα υπερβατά magni...duces και magni...tyranni του πρωτοτύπου ως Μεγάλοι...ἡγεμόνες και μεγάλοι...βασιλεῖς. Αξίζει να σημειωθεί πως από τη μία πλευρά ο Ξένος δε μεταφέρει στο μετάφρασμα το χρονικό επίρρημα saepe και από την άλλη αποφασίζει να επαναλάβει το ρήμα ἔπεσαν που αποδίδει το ρήμα cecidere του λατινικού κειμένου. Η αλλαγή αυτή φαίνεται πως αποσκοπεί στη μετάθεση της έμφασης του νοήματος. Ενώ δηλαδή στο κείμενο του Προπερτίου, το κέντρο βάρους του νοήματος βρίσκεται στην επανάληψη της πτώσης των βασιλιάδων και των στρατηγών από την εξουσία τους (με την έννοια πως το γεγονός αυτό λειτουργεί ως ένας φαύλος κύκλος στο πέρασμα των αιώνων), στη μετάφραση του Ξένου το νόημα στρέφεται στην ίδια την πράξη, δηλαδή στο γεγονός ότι χάνουν την εξουσία τους οι ένδοξοι αυτοί άνδρες.

Συγκεντρωτικά, η εξέταση των μεταφράσεων των *Ελεγείων* 1.2 και 2.8 του Προπερτίου από Κωνσταντίνο Γ. Ξένο αποδεικνύει πως ο μεταφραστής ακολουθεί τη στρατηγική της *δυναμικής ισοδυναμίας* καθώς παρατηρείται ότι στόχος του ήταν να αποδώσει πλήρως στη γλώσσα αφίξεως τη σχέση μεταξύ δέκτη και μηνύματος της γλώσσας αφετηρίας. Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, ο Ξένος προσπαθεί να προσαρμόσει τα μηνύματα των ελεγείων αυτών στα γλωσσικά και γραμματικά δεδομένα της καθαρεύουσας, καθιστώντας αντιληπτό το νόημα αυτών των δύο προπερτιανών ελεγείων, τουλάχιστον από τους γνώστες της καθαρεύουσας.

Οι τεχνικές της παράλειψης και προσθήκης λέξεων ή φράσεων, του υπερβατού σχήματος και, ειδικότερα, για την *Ελεγεία* 1.2, η επιλογή του να διαχειριστεί τα στοιχεία καλλιμαχικής ποιητικής που εμπεριέχονται σε αυτή είτε αφαιρώντας την ποιητολογική τους σημασία, είτε εξοβελίζοντάς τα από το μετάφρασμα πιθανώς στοχεύουν και επιτυγχάνουν τελικά να προσφέρουν λογοτεχνικό χαρακτήρα στα τελικά

³⁸⁰ Ξένος (1879) 86.

κείμενα του Ξένου. Με άλλα λόγια, μέσω των τεχνικών αυτών τα μεταφράσματα πλέον λειτουργούν ανεξάρτητα από τα λατινικά τους πρωτότυπα.

Τέλος, η διαφοροποίηση του Ξένου στον τρόπο που διαχειρίζεται τα υπερβατά σχήματα της εκάστοτε ελεγείας του Προπερτίου δείχνει πως εκείνος δε διαθέτει κάποια συγκεκριμένη μεταφραστική μεθοδολογία για τα φαινόμενα αυτά. Αντίθετα, επιλέγει να ελίσσεται ανάλογα με τις απαιτήσεις του κάθε πρωτοτύπου και τους στόχους που ο ίδιος επιθυμεί να επιτύχει μέσω της συγκεκριμένης μετάφρασης.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση των ελληνικών μεταφράσεων του Τιβούλλου από τους Ιάκωβο Πολυλά και Νικόλαο Κογεβίνα και του Προπερτίου από τον Κωνσταντίνο Γ. Ξένο κατά τον 19^ο αιώνα συνάγονται σημαντικά συμπεράσματα για τους στόχους των μεταφραστών και την αξία αυτών των μεταφρασμάτων.

Ο Ιάκωβος Πολυλάς είναι ο μόνος που αναφέρει στο προλογικό του σημείωμα *Ποιητική μετάφρασις* πως επιλέγει την *Ελεγεία* 1.3 του Τιβούλλου για να αποδείξει εμπράκτως τη μεταφραστική θεωρία που συνοψίζεται σε αυτό. Ωστόσο, υπάρχουν επιπλέον παράγοντες που τον οδηγούν σε εκείνη, όπως η καταγωγή του από την Κέρκυρα και πιθανώς κάποιες διατυπώσεις του πρωτοτύπου, οι οποίες όταν αποδίδονται στα Ελληνικά του επιτρέπουν να εκφραστεί και μεταποιητικά πάνω σε ζητήματα μέτρου στο μετάφρασμά του. Ο μεταφραστής φαίνεται πως επιτυγχάνει τους στόχους που έθεσε στον πρόλογο με δύο τρόπους. Από τη μία πλευρά, οι μεταφραστικές πρακτικές που χρησιμοποιεί, στοχεύουν είτε στην αναπαραγωγή υφολογικών στοιχείων του πρωτοτύπου είτε επιτρέπουν στον ίδιο να αναδείξει το προσωπικό του ύφος μέσα στο μετάφρασμα. Τα στοιχεία του ύφους του Πολυλά προσδίδουν τελικά στην απόδοση την επιθυμητή λογοτεχνικότητα και κατ' επέκταση την καθιστούν ένα αυτόνομο λογοτεχνικό κείμενο. Από την άλλη, οι γλωσσικές επιλογές του φανερώνουν την ικανότητα της δημοτικής να λειτουργήσει ως εργαλείο της ποίησης. Συνεπώς, η απόδοση αυτή θεωρείται ως το αποτέλεσμα μιας «λειτουργικής σχέσης ανάμεσα στο πρωτότυπο και στο μετάφρασμα» και προσφέρει «ένα είδος μέθεξης των καλών στοιχείων του πρωτοτύπου»³⁸¹ με τη δημιουργική δύναμη του Πολυλά ως ποιητή.

Ο Νικόλαος Κογεβίνας επιλέγει τα υπό μετάφραση κείμενά του άμεσα επηρεασμένος από τη έμμετρη μεταφορά της ελεγείας 1.3 στη δημοτική από τον Πολυλά. Η επιλογή όμως αυτών των ποιημάτων ίσως οφείλεται (και στην περίπτωση αυτή) στις δυνατότητες των κειμένων να του επιτρέψουν να εκφραστεί μεταποιητικά. Με άλλα λόγια πιθανότατα του επιτρέπουν: α) να πραγματοποιήσει μια προγραμματική δήλωση ως προς τον τρόπο με τον οποίο μεταφράζει ελεγείες (μέσω της 1.1), β) να δηλώσει τη μεταφραστική εκλεκτική του συγγένεια από τον Πολυλά (μέσω της 1.5) και

³⁸¹ Γαραντούδης (2004) 132.

να φανερώσει πως ολοκληρώνει την ενασχόλησή του με τις μεταφράσεις του Τιβούλλου (μέσω της 1.10, γεγονός που επισφραγίζεται με δημοσίευση και της δεύτερης εκδοχής της). Οι μεταφράσεις του Τιβούλλου από εκείνον μέσω του περιορισμένου αριθμού δημιουργικών παρεμβάσεων εκ μέρους του (που εντοπίζονται κυρίως στις παραλείψεις, στις ιδιαίτερα προσεγμένες – και μερικές φορές πρωτοποριακές – γλωσσικές επιλογές και στις ελάχιστες αποκλίσεις από το πρωτότυπο), λειτουργούν και εκείνες ως αυθύπαρκτα κείμενα. Επιπρόσθετα, η απόφαση του μεταφραστή να ασχοληθεί συστηματικά με τον Ρωμαίο ελεγειακό και να αποδώσει στα Ελληνικά τρεις ελεγείες του (και μάλιστα δύο φορές την *Ελεγεία* 1.10), φανερώνει πως πιθανός σκοπός του ήταν αυτές να αποτελέσουν, συμπληρωματικά με τη μετάφραση της ελεγείας 1.3 από τον Πολυλά, το πρώτο corpus έμμετρων μεταφράσεων ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας. Πρόκειται λοιπόν για μια απόφασή που δείχνει την πίστη του Κογεβίνα (ως μέλος του λογοτεχνικού κύκλου του Πολυλά) να λειτουργήσουν οι μεταφράσεις του ως «μία δημιουργική στάση απέναντι στη λατινική ποίηση»³⁸². Τέλος, με την τριετή συστηματική μεταφραστική ενασχόλησή του με τον Τίβουλλο, φαίνεται πως δηλώνει την προσωπική αντίδραση του στις προκαταλήψεις της εποχής του για την ανωτερότητα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και για το ότι η λατινική λογοτεχνία αποτελεί απλώς μίμηση αρχαίων ελληνικών έργων.

Από την άλλη, ο Κωνσταντίνος Γ. Ξένος φαίνεται πως επιλέγει τα πρωτότυπα κείμενά του τόσο για να επιβεβαιώσει τις απόψεις του όσον αφορά τη βιογραφία του Προπερτίου (στην οποία αυτές εμπεριέχονται) όσο και με θεματικά κριτήρια, καθώς εκείνες εμπεριέχουν στοιχεία αρχαιολατρίας (1.2 και 2.8), υπερβολής των ερωτικών συναισθημάτων (1.2), μελαγχολίας και θανατολατρίας (2.8), δηλαδή αγαπημένων θεμάτων της Α' Αθηναϊκής Σχολής. Οι μεταφραστικές πρακτικές που χρησιμοποιεί ο Ξένος κατά την απόδοση των ελεγείων αποκαλύπτουν τον στόχο του να καταστήσει τα μεταφράσματά του αυτόνομα λογοτεχνήματα. Κατ'ουσίαν, ο λογοτεχνικός χαρακτήρας των μεταφράσεών του για τον Ρωμαίο ελεγειακό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις απόψεις των Αθηναίων λογίων για τη μετάφραση, η οποία για εκείνους θεωρείται ως μια χρηστικού χαρακτήρα αντιγραφή του νοήματος του αρχαίου λογοτεχνικού κειμένου και δε διαθέτει στοιχεία λογοτεχνικότητας. Πιθανώς, με τον τρόπο αυτό ο μεταφραστής να φανερώνει την αντίδρασή του απέναντι στις απόψεις αυτές των λογίων της Σχολής,

³⁸² Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 230.

στην οποία τα στοιχεία δείχνουν πως ανήκει. Ειδικότερα όμως, αν αναλογιστεί κανείς τις χρονολογίες που δημοσιεύεται το άρθρο αυτό για τον Προπέρτιο, αντιλαμβάνεται πως πρόκειται για το μεταίχμιο ανάμεσα στην παρακμή της Α΄ Αθηναϊκής Σχολής και την έναρξη της Νέας Αθηναϊκής Σχολής ή Γενιάς του 1880. Συνεπώς, ο λόγιος, μέσω των επιλογών των συγκεκριμένων προπερτιανών ελεγειών, αλλά και μέσω των τεχνικών που χρησιμοποιεί για την απόδοσή τους, δείχνει την προσπάθειά του αφενός να παραμείνει πιστός στη θεματολογία της παρηκμασμένης Α΄ Αθηναϊκής Σχολής και αφετέρου να εναρμονιστεί στις νέες λογοτεχνικές απόψεις που κάνουν την εμφάνισή τους σταδιακά ήδη από την περίοδο εκείνη.

Βιβλιογραφία

Α. Στερεότυπες Εκδόσεις– Ερμηνευτικά υπομνήματα

Allen, T. W. (ed.) (²1917), *Homeri Opera Tomus III*, Oxford Classical Texts, Oxford: Oxford University Press.

_____ (ed.) (²1919), *Homeri Opera Tomus IV*, Oxford Classical Texts, Oxford: Oxford University Press.

Easterling, P. E. – Kenney, E. J. (eds) (1965), *Ovidiana Graeca. Fragments of a Byzantine Version of Ovid's Amatory Works*, Cambridge: The Cambridge Philological Society.

Genouille, J. (trad.) (1834), *Élégies de Propertius*, Paris: C.L.F. Panckoucke.

Koreff, D. F. (ed.) (1810), *Albii Tibulli carmina: libri tres cum libro quarto Sulpicia et aliorum = Des Albius Tibullus Werke: der Sulpicia Elegien und einige elegische Fragmente anderer*, Paris: F. Schoell.

Lachmann, C. (ed.) (1829), *Albii Tibulli Libri Quattuor*, Berlin: G. Reimer.

Λαζανάς, Β. Ι. (²1990), *Προπέρτιος (Sextus Propertius), ο μεγάλος Λατίνος ερωτικός ποιητής*, Αθήνα: Παπαδήμας.

_____ (1991), *Αλβίος Τίβουλλος (Albius Tibullus), ο μεγάλος Λατίνος ελεγειακός ποιητής*, Αθήνα: Παπαδήμας.

Mair, A. W. – Mair, G. R. (eds) (⁴1969), *Callimachus Hymns and Epigrams – Lycophron – Aratus*, Loeb Classical Library, London – Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.

Maltby, R. (2002), *Tibullus Elegies. Text, Introduction and Commentary*, ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 41, Cambridge: Francis Cairns (Publications).

Palmer, A. (ed.) (²1967), *P. Ovidi Nasonis Heroides with the Greek Translation of Planudes*, Hildesheim: George Olms Verlagsbuchhandlung.

Παπαθωμόπουλος, Μ. (1976), *Μαζίμου Πλανούδη Μετάφρασις τῶν Ὀβιδίου Ἐπιστολῶν*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Φιλοσοφική Σχολή.

Pottier, F. G. (rec. et emen.) (1825), *C. Valerius Catullus – Albius Tibullus*, Paris: Malepeyre.

Putnam, M. C. J. (1973), *Tibullus: a commentary*, Norman: University of Oklahoma Press.

Richardson, L. Jr. (ed.) (1977), *Propertius: Elegies I-IV*, American Philological Association series of Classical Texts, Norman: University of Oklahoma Press.

Rosbach, A. (rec.) (1859), *Albius Tibullus libri quattuor*, Leipzig: B. G. Teubner.

Trypanis, C. A. – Gelzer, T. (eds) (⁴2004), *Callimachus Aetia · Iambi · Hecale and other Fragments – Musaeus Hero and Leander*, Loeb Classical Library, Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press.

Β. Λεξικά – Γραμματικές – Συντακτικά

Βυζάντιος, Σ. Δ. (²1852), *Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Τόμος Δεύτερος, Αθήνα: Ανδρέας Κορομηλάς.

Ernout, A. – Thomas, F. (³2014), *Συντακτικό της Λατινικής*, μτφρ. Θ. Πίκουλας, επιμ. Α. Ν. Μιχαλόπουλος, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα (τιτλ. πρωτοτ. *Syntaxe Latine*, ²1972)

Holton, D. – Mackridge, P. – Φιλιππάκη-Wagburton, E. (¹⁹2016), *Γραμματική της Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, μτφρ. Β. Σπυρόπουλος (τιτλ. πρωτοτ. *Greek Grammar. A Comprehensive Grammar of the Modern Language*, ¹1997)

Liddell, H. G. – Scott, R. (¹1907), *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Τόμοι: Πρώτος (Α–Δ) και Τέταρτος (Ρ–Ω), μτφρ. Ξ. Π. Μόσχος, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Μερακλής, Μ. – Μητσάκης, Κ. – Ζήρας, Α. – Κουζέλη, Λ. (επιμ.) (⁴2012), *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα – Έργα – Ρεύματα – Όροι*, Αθήνα: Πατάκης.

Νικήτας, Δ. Ν. – Τρομάρας, Λ. Μ. (επιμ.) (2019), *Σύγχρονο Λατινοελληνικό Λεξικό. Από τις απαρχές της λατινικής γραμματείας μέχρι τον 9^ο μ.Χ. αιώνα*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Τζάρτζανος, Α. (²⁵2010), *Λατινική Γραμματική*, Αθήνα: ΟΕΔΒ.

(χ. σ.) (1998), *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Γ. Μελέτες – Άρθρα – Βιβλία

Αγόρη, Β. (2021), *Οι ελληνικές μεταφράσεις του Ορατίου τον 19^ο αιώνα*, (αδημοσίευτη

- ΜΔΕ), Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμο μέσω: <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/31537> [Τελευταία ανάκτηση: 27/6/2022].
- Albrecht, Michael von (²2013), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας: Από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια*, επιμ. Δ. Νικήτας, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (τιτλ. πρωτοτ. *Geschichte der Römischen Literatur, I, zweite, verbesserte und erweiterte Auflage* ²1994).
- Αντωνιάδης, Θ. (²2015), *Ανθολόγιο Ρωμαϊκής Ελεγείας. Από τον Κάτουλλο στον Οβίδιο*, Αθήνα: ΣΕΑΒ. Διαθέσιμο μέσω: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/4624> [Τελευταία ανάκτηση: 22/3/2022].
- Ασλανίδου, Τ. (2008-2009), “Ο Προπέρτιος και οι Αλεξανδρινοί ποιητές Καλλίμαχος και Φιλητάς”, *ΕΕΦΣΠΑ* 40: 395-409.
- Athanasiadou, G. – Pappas, V. – Stathis, S. – Fyntikoglou, V. (2019), “Translating Latin elegy in 19th century Greece: An overview with Tibullus as case study”, *Mediterranean Chronicle* 9: 197-235.
- Βαϊόπουλος, Β. Κ. (2003), “Λατινικές μεταφράσεις στο ποίημα *Tà καθ’ Ἡρῶ καὶ Λέανδρον* του Μουσαίου του Γραμματικού”, στο *Μεταφραστική θεωρία και πράξη στη λατινική γραμματεία, Πρακτικά Ζ’ Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 317-332.
- _____ (2017-2019), “Ἡρώες και ηρωίδες σε γνωστές ‘άγνωστες’ χώρες. Με αφορμή μια ‘Κερκυραϊκή’ περιπέτεια του Τιβούλλου (1.3)”, *Βελλά. Επιστημονική Επετηρίδα*, 8 Α’: 249-280.
- Blanco Mayor, J. M. (2017), *Power Play in Latin Love Elegy and its Multiple Forms of Continuity in Ovid’s Metamorphoses*, Berlin – Boston: De Gruyter.
- Γαραντούδης, Ε. (1998α), “Ο Ιάκωβος Πολυλάς, οι σύγχρονοι και οι νεώτεροί του Επτανήσιοι. Συνέχεια και ρήξη”, *Πόρφυρας* 84-85: 249-259.
- _____ (1998β), “Η μεταφραστική αντίληψη του Ιάκωβου Πολυλά και οι αποδόσεις του ποιητικών κειμένων της κλασικής λογοτεχνίας”, *Πόρφυρας* 84-85: 481-502.
- _____ (2004), “Οι επανησιακές μεταφράσεις ιταλικής ποίησης κατά τον 19^ο αιώνα”, στο Γ. Πεντόγαλος – Π. Γ. Καλλιγιάς – Δ. Μινωτός (επιμ.), *ΣΤ’ Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997: Πρακτικά*, Τόμος 4, Αθήνα

– Θεσσαλονίκη, Κέντρο Μελετών Ιονίου – Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών:
University Studio Press, 119-133.

- _____ (2016), “Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: Ποιητικά κείμενα με θέμα την αναβίωση”, στο Α. Ταμπάκη – Ο. Πολυκανδριώτη (επιμ.), *Ελληνικότητα και ετερότητα: Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και ‘εθνικός χαρακτήρας’ στον 19ο αιώνα. Πρακτικά συμποσίου. Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 14-17 Μαΐου 2015*, Αθήνα: ΕΙΕ, 19-39.
- Γκαστή, Ε. – Πολυμεράκης, Φ. Κ. (2017), “Quidam Cornelius: Όψεις της πρόσληψης του Τάκιτου”, *Δωδώνη (Φιλολογία)* 42-43-44: 155-179.
- Γραμμενίδης, Σ. – Δημητρούλια, Τ. – Κουρδής, Ε. – Λουπάκη, Ε. – Φλώρος Γ. (2015), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις της μετάφρασης*, Αθήνα: ΣΕΑΒ. Διαθέσιμο μέσω: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3901> [Τελευταία ανάκτηση: 22/3/2022].
- Γρόλλιος, Κ. (1970), “Λατινομαθείς Επτανήσιοι λόγιοι από τον ΙΖ΄ έως τον ΙΘ΄ αιώνα”, *Κερκυραϊκά Χρονικά* 15: 21-42.
- Deligiannis, I. (ed.) (2017), *Investigating the Translation Process in Humanistic Latin Translations of Greek Texts. Proceedings of an International Conference, Democritus University of Thrace, Komotini, 28-29 April 2017 [Mediterranean Chronicle 7]*, Corfu: Diavlos Publications.
- Δεντρινού, Ε. (1916), *Τα έργα του Νικ. Κογεβίνα (Γλαύκου Ποντίου)*, Αθήνα: Έστια.
- Fisher, E. A. (1990), *Planudes' Greek Translation of Ovid's Metamorphoses*, Harvard Dissertations in Classics, New York – London: Garland Publishing.
- _____ (2004), “Planoudes’ Technique and Competence as a Translator of Ovid’s *Metamorphoses*”, *ByzSlav* 62: 143-60.
- _____ (2007), “Ovid’s *Metamorphoses*, Sailing to Byzantium”, in *Remusings: Essays on the Translation of Classical Poetry, special issue of Classical and Modern Literature* 27.1: 45-67.
- Ζιώγα, Ι. (2015), *Η διδασκαλία των Λατινικών στη Μέση Εκπαίδευση*, (αδημοσίευτη Διδ. Δ.), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ. Διαθέσιμο μέσω: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/35978> [Τελευταία ανάκτηση: 4/4/2022].
- Ιλίνσκαγια, Σ. (2008), *Στην τροχιά του ρομαντισμού. Η ρομαντική ποίηση στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κακριδής, Ι. Θ. (2008), *Το μεταφραστικό πρόβλημα*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της

«Ἑστίας».

Karapidakis, N. E. (2021), “Latinitas or Romanitas Nostra: Latin Culture in the Ionian Islands under the Venetian Domination (Fifteenth-Nineteenth Centuries)”, στο I. Deligiannis – V. Pappas – V. Vaiopoulos (eds), *Post-Byzantine Latinitas: Latin in post-Byzantine Scholarship (15th-19th cent.)*, Latin in and after Byzantium, v. 3, Corpus Christianorum, Lingua Patrum, Turnhout: Brepols Publishers.

Κασίνης, Κ. Γ. (2003), *Οικονόμειος μεταφραστικός αγών. Ἐπίμετρο κειμένων*, Αθήνα: Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων.

Κασσελίδης, Δ. Α. (1895), *Κόϊντου Ὁρατίου Φλάκκου Ἑκατονταέτηρος ὕμνος καὶ Ἐπῳδοί - Κείμενον καὶ μετάφρασις μετὰ προσιμίου, εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων*, Αθήνα: Ἑστία. Διαθέσιμο μέσω: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/d/d/1/metadata-181-0000154.tkl> [Τελευταία ανάκτηση: 18/6/2022].

Καστόρχης, Ε. (1850), *Τῶν Ρωμαίων ἐλεγειοποιῶν Τιβούλλου καὶ Κατούλλου τὰ ἐκλεκτότερα κατὰ τὴν νεωτάτην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Καρόλου Λαχμάνου οἷς προσετέθησαν καὶ τινες ἔμμετροι ἑλληνικαὶ μεταφράσεις πρὸς χρῆσιν τῶν τῆς Φιλολογίας φοιτητῶν*, Αθήνα: Σ. Κ. Βλαστός.

_____ (1853), *Λατινικῆς Γλώσσης πρῶτα μαθήματα, κείμενον μετὰ σημειώσεων καὶ λεζικοῦ*, Αθήνα: Σ. Κ. Βλαστός. Διαθέσιμο μέσω: <http://elibrary.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17733&tab=01> [Τελευταία ανάκτηση: 30/3/2022].

Κεντρωτής, Γ. (1996), *Θεωρία καὶ πράξις τῆς Μετάφρασης*, Αθήνα: Δίαυλος.

Λαφφών, Γ. (1915), *Τα Ἄπαντα*, Λευκωσία: Ριχάρδος Βαρζίλης.

Μαβίλης, Λ. (1922), *Τα Ἔργα*, Αλεξάνδρεια: Ἐκδόσεις τῶν «Γραμμάτων».

Ματθαίου, Σ. (επιμ.) (1998), *Ἀρχεῖον Στεφάνου Α. Κουμανούδη (1818-1899)*.

Ἀναλυτικὸς Κατάλογος, Τόμος Πρώτος, Αθήνα: Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

_____ (2021), *Φιλολογικὲς σπουδὲς καὶ κλασικὴ φιλολογία στὴν Ελλάδα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Μία ἐθνικὴ ἐπιστήμη*, Αθήνα: ΕΙΕ.

Μήσιου, Β. (2013), *Περὶ Μεταφράσεως Ποιητῶν: Θεωρητικὲς Τοποθετήσεις Ἑλλήνων Ποιητῶν τοῦ 19^{ου} καὶ 20^{ου} Αἰῶνα καὶ ἡ Επίδρασή τους στὸ Μεταφραστικὸ τους Ἔργο* (αδημοσίευτη Διδ. Δ.), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ. Διαθέσιμο μέσω: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/30086> [Τελευταία ανάκτηση: 22/3/2022].

- Michalopoulos, A. N. (2003), “Ovid in Greek: Maximus Planudes’ Translation of the double Heroides”, *C&M* 54: 359-74
- Μιχαλάκη, Ε. (2010), “Επαναμεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων – Απόδειξη «αλλαγής των καιρών»”, στη *2η Συνάντηση Ελληνόφωνων Μεταφρασεολόγων ΑΠΘ*, 7-9 Μαΐου 2009, Θεσσαλονίκη, 1-7 (χ. σ). Διαθέσιμο μέσω: <https://www.frl.auth.gr/sites/metafrasi/PDF/mihalaki.pdf> [Τελευταία ανάκτηση: 26/5/2022].
- Μιχαλόπουλος, Α. Ν. (2003), “Παρατηρήσεις στην Πλανούδεια μετάφραση των διπλών επιστολών της συλλογής Ηρωίδες του Οβιδίου”, στο *Μεταφραστική θεωρία και πράξη στη λατινική γραμματεία, Πρακτικά Ζ’ Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 359-372.
- Μιχαλόπουλος, Χ. Ν. – Μιχαλόπουλος, Α. Ν. (2015), *Ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία*, Αθήνα: ΣΕΑΒ. Διαθέσιμο μέσω: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2213> [Τελευταία ανάκτηση: 30/3/2022].
- Morel, F. (1598) *Albi Tibulli Elegia de bello et pace a Fed. Morello, graeco carmine expressa. Item, poetarum graecorum pacis Encomia ab eodem Morello latin. versib. expressa*, Paris: Frédéric Morel. Διαθέσιμο μέσω: <https://commulysse.angers.fr/ark:/54380/a0115911138741STwTG> [Τελευταία ανάκτηση: 22/3/2022].
- Μπουμπουλίδης, Φ. (1963-1964), “Αί υπό τῶν Ἑπτανησίων νεοελληνικαὶ μεταφράσεις κλασσικῶν συγγραφέων”, *ΕΕΦΣΠΑ* 14: 492-540.
- Murgatroyd, P. (1975), “*Militia amoris* and the Roman Elegists”, *Latomus* 34: 59-79.
- Νικήτας, Δ. (2012), “*Μύθοι πάνυ ὠφέλιμοι καὶ τερπνοί*: η πρώτη δημόδης νεοελληνική μετάφραση των *Μεταμορφώσεων* του Οβιδίου από τον Ιωάννη Μάκολα (1686)”, στο Δ. Νικήτας (επιμ.), *Laus et gratia. In memoriam Κωνσταντίνου Γρόλλιου*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 103-142.
- Νοτάρης, Ι. (1890), *Ούεργιλίου Αἰνείαδος βιβλία Α΄, Β΄, Γ΄ και Δ΄ / Μετάφρασις διπλῇ, ἐλευθέρα καὶ κατὰ λέξιν μετὰ τοῦ λατινικοῦ κειμένου καὶ πολλῶν σχολίων καὶ σημειώσεων*, Αθήνα: Ιωάννης Νοτάρης.
- Ντελγιάννης, Ι. (2003), “Guarino Guarini Veronese, *Ex Luciano Ne Facile Credenda Calumpnia*; Η πρώτη ολοκληρωμένη λατινική μετάφραση του έργου του Λουκιανού *Περὶ διαβολῆς*”, στο *Μεταφραστική θεωρία και πράξη στη λατινική γραμματεία, Πρακτικά Ζ’ Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 16-19*

- Οκτωβρίου 2002, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 303-316.
- Ξένος, Κ. Γ. (1874α), “Ο κύκνος της Βερόνης”, *Βύρων* 1.1: 59-63. Διαθέσιμο μέσω: http://digital.lib.auth.gr/record/139906/files/5041_1.pdf [Τελευταία ανάκτηση: 8/6/2022].
- _____ (1874β), “Ο ψάλτης της Δηλίας”, *Βύρων* 1.3: 229-231. Διαθέσιμο μέσω: http://digital.lib.auth.gr/record/139908/files/5041_3.pdf [Τελευταία ανάκτηση: 8/6/2022].
- _____ (1879), “Προπέρτιος”, *Μοῦσαι* 1.11: 85-87. Διαθέσιμο μέσω: http://digital.lib.auth.gr/record/145008/files/5386_11.pdf [Τελευταία ανάκτηση: 8/6/2022].
- _____ (1899) “Ἡ ιερόδουλος”, *Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον* 14: 162-166. Διαθέσιμο μέσω: https://kosmopolis.library.upatras.gr/index.php/hmerologio_skokou/article/view/71803/70679 [Τελευταία ανάκτηση: 20/6/2022].
- Παλαντζιάν, Ε. (2009), *Η θέση των ελεγείων στο έργο του Τιβούλλου*, (αδημοσίευτη ΜΔΕ), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ. Διαθέσιμο μέσω: <https://ikee.lib.auth.gr/record/113805> [Τελευταία ανάκτηση: 7/5/2022].
- Papadopoulou, I. (2016), “Penelope’s Great Web: the Violent Interruption”, *Classical Inquiries*. Διαθέσιμο μέσω: <https://classical-inquiries.chs.harvard.edu/penelopes-great-web-the-violent-interruption/> [τελευταία ανάκτηση: 22/3/2022].
- Papanghelis, T. D. (2009), *Propertius: A Hellenistic poet on love and death*, Cambridge – London – New York – New Roghelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press.
- Papaioannou, S. (2008), “Eugenios Voulgaris' Translation of the *Georgics*: An Introduction to the First Modern Greek Translation of Vergil”, *Vergilius* 54: 97-123.
- _____ (2018), “Sing in Like Homer: Eugenios Voulgaris' Translation of the *Aeneid*”, in S. Braund – Z. M. Torlone (eds), *Virgil and His Translators*, Oxford: Oxford University Press, 151-165.
- Παππάς, Β. (2016), *Ρωμαϊκή ερωτική ποίηση: το παρακλαυσίθυρο στην ελεγεία*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γράφημα.
- _____ (2017), *Η Λατινική Ιστοριογραφία στις αρχές του 19ου αιώνα: οι μεταφράσεις του Τρόγου και του Φλώρου από τον Δανιήλ Φιλιππίδη*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γράφημα.

- Παππάς, Φ. – Κατσιγιάννης, Α. – Διαμαντοπούλου, Α. (2015), *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα: ΣΕΑΒ. Διαθέσιμο μέσω: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6432> [Τελευταία ανάκτηση: 20/6/2022].
- Pappas, V. (2015α), “Modern Greek Translations (1686- 1818) of Latin Historical Works”, *SPhV* 16: 257-272.
- _____ (2015β), “Justin Neograecus: Daniel Philippides’ Translation of the *Epitome of Philippics*”, *C&M* 66: 321-339.
- _____ (2018), “The First Modern Greek Translation of Catullus’ Poems by Gustave Laffon”, *Thersites* 8: 1-33.
- _____ (2020). “The Translation of Justin’s *Epitome of Philippics* by Ioannis Makolas”, in I. Deligiannis – V. Pappas – V. Vaiopoulos (eds), *Post-Byzantine Latinitas: Latin in post-Byzantine Scholarship (15th-19th cent.)*, Latin in and after Byzantium, v. 3, Corpus Christianorum, Lingua Patrum, Turnhout: Brepols Publishers.
- Πασχάλης, Μ. (2015), “Η κατασκευή της ποιητικής ταυτότητας των Ιονίων Νήσων”, στο Τ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Πολιτισμικές εκφράσεις της επτανησιακής ταυτότητας 17^{ου}-20^{ου} αιώνας, Πρακτικά ΙΘ’ συνεδρίου (Λευκάδα 8-9 Αυγούστου 2014)*, Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 139-151.
- _____ (2019), “Οι έμμετρες μεταφράσεις του Γ. Κοτζιούλα από την κλασική λατινική ποίηση”, στο *Ο Γιώργος Κοτζιούλας και το συγγραφικό του έργο, Πρακτικά ημερίδας, Χανιά 16 Ιουλίου 2018*, Αθήνα: Δρόμων, 84-113.
- Πολυλάς, Ι. (1891), “Ποιητική Μετάφρασις”, *Ἑστία* 31.10: 148-150. Διαθέσιμο μέσω: <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/estia/article/view/72218/64567> [Τελευταία ανάκτηση: 28/3/2022].
- _____ (1892), *Ἡ φιλολογικὴ μας γλῶσσα*, Αθήνα: Ἑστία.
- _____ (1912), *Ὁμήρου Ὀδύσσεια Μετάφραση Ἰακώβου Πολυλά*, Τόμοι Α, Β, Γ, Δ, Αθήνα: Γ. Φέξης.
- Πόντιος Γ.(= Κογεβίνας, Ν.) (1891α), “Πρῶτο ἐλεγεῖο τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ἀλβίου Τιβούλλου”, *Ἀττικόν Μουσεῖον* 3.35: 381. Διαθέσιμο μέσω: https://pleias.library.upatras.gr/index.php/attiko_mouseio/article/view/3224/3221 [Τελευταία ανάκτηση: 8/5/2022].
- _____ (1891β), “Ἀλβίου Τιβούλλου. Πέμπτο ἐλεγεῖο τοῦ πρώτου

- βιβλίου”, *Αττικόν Μουσείον* 4.8: 93. Διαθέσιμο μέσω: https://pleias.library.upatras.gr/index.php/attiko_mouseio/article/view/2799/2796 [Τελευταία ανάκτηση: 8/5/2022].
-
- (1892), “Δέκατο ἔλεγχο τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ἀλβίου Τιβούλλου”, *Παρνασσός* 14.6 : 386-387. Διαθέσιμο μέσω: <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/parnassos/article/view/19382/19366> [Τελευταία ανάκτηση: 29/4/2022].
-
- (1893), “Δέκατο ἔλεγχο τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ἀλβίου Τιβούλλου”, *Ἑστία* 36.51: 391. Διαθέσιμο μέσω: <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/estia/article/view/78071/70419> [Τελευταία ανάκτηση: 8/5/2022].
- Πυλαρινός, Θ. (2009), “Ἡ Πενθερά του Τερεντίου σε μετάφραση Αντωνίου Μάτεσι (πρώτη ολοκληρωμένη έκδοση)”, *Παράβασις* 9: 499-531.
- Ραγκαβής, Α. Ρ. (1860), *Μεταφράσεις ἑλληνικῶν δραμάτων. Σοφοκλέους Ἀντιγόνη, Ἀριστοφάνους Νεφέλαι, Εἰρήνη, Ὀρνιθες*, Αθήνα: Χ. Νικολαΐδης Φιλάδελφεύς.
- Σακελλαρίδης, Κ. Ο. (1993), *Κωνσταντῖνος Σακελλαρίου ο μετέπειτα Κωνσταντῖνος Ξένος*, Αθήνα: [χ. ε].
- Σακελλαρόπουλος, Σ. Κ. (1877), *Γ. Ἰουλίου Καίσαρος: τὰ περὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπομνημονεύματα χάριν τῶν μαθητῶν ἐκδοθέντα, ἐξελληνισθέντα καὶ σημειωσέσι πλουτισθέντα*, Αθήνα: Χ. Ν. Φιλαδελφεύς.
- Sharrock, Α. R. (1995), “The Drooping Rose: Elegiac Failure in *Amores* 3.7”, *Ramus* 24.2: 152-180.
- Τρομάρας, Α. Μ. (2001), *Κάτουλλος: Ο Νεωτερικός ποιητής της Ρώμης*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Τσακαλώτος, Ε. Δ. (1889), *Γαῖου Ἰουλίου Καίσαρος Ἀπομνημονεύματα Περὶ τοῦ Γαλατικοῦ Πολέμου πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν, Τεῦχος πρῶτον, Βιβλία I – IV*, Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου. Διαθέσιμο μέσω: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=20-01786&tab=01> [Τελευταία ανάκτηση: 30/3/2022].
- Vitti, Μ. (2008), *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φραβασίλης, Α. (1875), *Ἀθῆναι καὶ Ρώμη: Συλλογὴ ἐμμέτρων μεταφράσεων ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Λατινικόν*, Αθήνα: Ἀδελφοὶ Φορτουνά. Διαθέσιμο μέσω: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/d/c/metadata-265-0000033.tkl> [Τελευταία ανάκτηση: 8/6/2022].

(χ. σ.) (1879), “Γνωστοποιήσις” *Μοῦσαι* 1.9: 76. Διαθέσιμο μέσω: http://digital.lib.auth.gr/record/145006/files/5386_9.pdf [Τελευταία ανάκτηση: 8/6/2022].

Δ. Δικτυογραφία

Ανεμόσκαλα: Συμφραστικοί Πίνακες Λέξεων για Μείζονες Νεοέλληνες Ποιητές.

<https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/intex.html> [Τελευταία ανάκτηση: 9/4/2022].

Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Ψηφίδες για την Ελληνική γλώσσα. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/rhetoric/index.html [Τελευταία ανάκτηση: 29/6/2022].

Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος. <https://lexikolefkadas.gr/via/> [τελευταία ανάκτηση: 22/3/2022].

Μεταφράσεις έργων λατινικής γραμματείας από το 1453, ΑΠΘ. <http://gtll.lit.auth.gr/> [Τελευταία ανάκτηση: 19/5/2022].

Ευρετήριο

Α) Λατινικών χωρίων

Κάτουλλος		7	105
<i>c.</i> 72		9	108
1-2	27 σημ. 93	13	107
		13-14	103
Οβίδιος		15-16	107
<i>Am.</i> 1.1		35	103 σημ. 360
1-4	23 σημ. 81		
4	22 σημ. 80	<i>El.</i> 2.34	
		31-32	97 σημ. 330
Προπέρτιος		85-92	97 σημ. 329
<i>El.</i> 1.2			
2	100	<i>El.</i> 4.1	
7	95	63-64	97 σημ. 331
8	96, 101		
9	101	<i>El.</i> 4.7	
9-14	97	85-86	93 σημ. 316
11	101		
14	99	Τίβουλλος	
18	95	<i>El.</i> 1.1	
24	101 σημ. 351	2	54
25	95	6	49
27-28	101	9-10	56
		19-20	58
<i>El.</i> 1.11		23-24	50
23	93 σημ. 316	39-40	55
		42	55
<i>El.</i> 2.8		48	62
4	105	57	60 σημ. 209
5	105	57-58	51

58	47	<i>El. 1.5</i>	
61	60 σημ. 209	1-3	52
62	48	13-14	50
67-68	47	17-18	53
68	60 σημ. 209	21	60
71-72	59	24	57
73-74	51	31-32	50
75-76	52	32	60
76-78	59	43-44	47
77-78	62	47-48	57
		55-56	47
<i>El. 1.3</i>		59-60	51
1-4	16-17	62	42
7	31	63-64	46 σημ. 153
8	31	76	55
11-12	28		
13-14	26	<i>El. 1.10</i>	
15-16	29	1	82 σημ. 281
17	35	9	82 σημ. 282
19	33	11-12	72
19-20	26-27	21-22	70
55-56	27	22	82 σημ. 284
57	32	27-28	70
58	32	30-31	73-74
59-60	28-29, 36	33	75
74	33	35-36	72
75-76	36	41-42	78
80	33	49-50	75
92	22	53-56	76, 83
		57-58	74
		59-60	71

B) Μεταφράσεων χωρίων ελεγειών του Τιβούλλου και του Προπερτίου του 19^{ου} αιώνα

Κογεβίνας, Ν.		31-32	50
Μτφρ. Τιβ. 1.1		32	60
2	54-55	43	47
6	49	47-48	57
9-10	56	55-56	47-48
19-20	58-59	59-60	51
23-24	50	62	42
39-40	55	63-64	46 σημ. 153
42	55	76	55
47	62		
57	60 σημ. 209	Μτφρ. Τιβ. 1.10 1892	
57-58	51	1	82 σημ. 281
58	47	9	82 σημ. 282
61	60 σημ. 209	11-12	72
62	48	21-22	70-71
67-68	47	22	82 σημ. 284
68	60 σημ. 209	27-28	70
71-72	59	30-31	74
73-74	51-52	33	75
75-76	52	35-36	72
76-78	59-60	41-42	78
77-78	62	50	75
		53-56	77, 83
Μτφρ. Τιβ. 1.5		57-58	74
1-3	52	59-60	71
13-14	51		
17-18	53	Μτφρ. Τιβ. 1.10 1893	
21	60	11-12	73
24	57	21-22	70-71

27-28 70

30-31 74

33 75

35-36 72

41-42 78

50 75

53-56 83

57-58 74

59-60 71

Πολυλάς, Ι.

Μτφρ. 1.3 1885

1-4 16 σημ. 57, 17

Ξένος, Κ. Γ.

Μτφρ. Προπ. 1.2

§ 1 100

§ 2 95, 96, 101

§ 3 98, 99, 101, 101

§ 4 95, 101 σημ. 351

§ 5 95, 102

Μτφρ. Προπ. 2.8

§ 1 105

§ 2 105, 105, 108

§ 4 104, 107, 107

§ 7 103 σημ. 361

Μτφρ. 1.3

1-4 17

7 31

8 31

11-12 28

13-14 26

15-16 29

17 35

19 33

19-20 26

55-56 27

57 32

58 32

59-60 29, 36

74 33

75-76 36

80 33

92 22

